

Council of Europe
Conseil de l'Europe

European Union
Union européenne

ЕФЕКТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

*Керівні принципи застосування
європейських стандартів*

Ерік Сванідзе

Генеральний директорат з прав людини
і правових питань
Рада Європи

Ерік Сванідзе

Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження:
Керівні принципи застосування європейських стандартів. – К.:
«К.І.С.», 2009. – 144 с.

Ця книга фінансована Європейським Союзом і Радою Європи.
Видання здійснене в рамках спільної програми Європейського Союзу
та Ради Європи «Боротьба з жорстоким поводженням і безкарністю».
Автор є довгостроковим консультантом спільної програми.

Погляди, висловлені у цій публікації, належать автору, і Рада Європи або Європейський Союз, або ж установи, у яких він працює, не несуть за них ніякої відповідальності. Вони не мають сприйматися як такі, що офіційно тлумачать згадані тут юридичні інструменти з обов'язковим дотриманням цього тлумачення Державами-членами, органами, заснованими Статутом Ради Європи, або ж будь-яким органом, створеним на виконання Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Відділ реформування правосуддя і поліції
Департамент правових питань і питань сприяння розвитку
прав людини
Директорат з технічного співробітництва
Генеральний директорат з прав людини і правових питань
Рада Європи
F-67075 Strasbourg Cedex
<http://www.coe.int/justice/>

© Рада Європи, 2009

© Сергій Колесник, переклад, 2009

© «К.І.С.», 2009

Зміст

Вступ	6
Скорочення	9
Керівні принципи застосування стандартів	10
I. Походження зобов'язання розслідування фактів жорстокого поводження	10
1.1 Абсолютна заборона жорстокого поводження	10
1.2 Обов'язок розслідувати факти жорстокого поводження	10
II. Сприяння перспективам ефективного розслідування і доступу до засобів розслідування	11
2.1 Загальні принципи	11
2.2 Фундаментальні гарантії проти жорстокого поводження	11
2.3 Інші механізми	12
III. Розслідування: підстави і цілі	14
3.1 Підстави для розслідування	14
3.2 Основні цілі розслідувань	14
IV. Вимірювання ефективності: ключові критерії	15
4.1 Незалежність і неупередженість	15
4.2 Ретельність	15
4.3 Невідкладність	16
4.4 Компетентність	17
4.5 Залучення потерпілого і контроль громадськості	17
V. Форми розслідування і покарання	18
5.1 Процесуальні форми розслідування	18
5.2 Системи розслідувань	18
5.3 Види покарань	18
VI. Забезпечення ефективності	18

Пояснювальна записка	20
Юридична база	20
I. Походження зобов'язання розслідування фактів жорстокого поводження	21
1.1 Абсолютна заборона жорстокого поводження	21
1.2 Обов'язок розслідування фактів жорстокого поводження	23
II. Сприяння перспективам ефективного розслідування і доступу до засобів розслідування	30
2.1 Загальні принципи	30
2.2 Фундаментальні гарантії проти жорстокого поводження	30
2.3 Інші механізми	36
III. Розслідування: підстави і цілі	45
3.1 Підстави для розслідування	45
3.2 Основні цілі розслідувань	51
IV. Вимірювання ефективності: ключові критерії	52
4.1 Незалежність і неупередженість	53
4.2 Ретельність	56
4.3 Невідкладність	66
4.4 Компетентність	68
4.5 Залучення потерпілих і контроль громадськості	71
V. Форми розслідування і покарання	73
5.1 Процесуальні форми розслідування	73
5.2 Системи розслідування	76
5.3 Види покарань	79
VI. Забезпечення ефективності	82

Додатки	86
Боротьба з безкарністю	
Витяг з 14-го Загального звіту [КЗК/Inf (2004) 28]	86
Висновок Комісара з прав людини Ради Європи пана Томаса Хаммарберга стосовно незалежного та результативного реагування на скарги щодо поліції від 12 березня 2009 року	95
Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (рекомендовані Резолюцією Генеральної асамблеї 55/89 від 4 грудня 2000 року)	125
Виконання Статті 2 Державами-сторонами Конвенції (Загальний коментар №2, Комітет проти катувань, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання)	130

Вступ

Абсолютна заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання¹, очевидно, тягне за собою необхідність боротьби з безкарністю тоді, коли ця заборона порушується. Проблема безкарності викликає занепокоєння через численні скарги, отримані за останній час міжнародними правозахисними структурами, де йдеться про випадки, коли держави не притягують належним чином до відповідальності осіб, які вдавалися до жорстокого поводження.

Наприклад, Європейський суд з прав людини (далі – «Суд»), і надалі виносить значну кількість рішень з цього питання не на користь держав, хоча відповідні стандарти визначалися ним вже протягом багатьох років. Так, у 2008 році, на додаток до 140 матеріально-правових порушень Статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – «ЄКПЛ»)², у 55 випадках були встановлені факти порушень процедурного аспекту цієї ж Статті, внаслідок чого державам висувалася вимога щодо ефективного розслідування обвинувачень у жорстокому поводженні та фактів, що вказують на скоєння цього злочину.³ Ця проблема висвітлювалась також Комітетом із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню Ради Європи (далі – «КЗК»), зокрема, у його 14-му звіті⁴, а також у численних періодичних звітах.

---

¹ Далі іменується спільно терміном «жорстоке поводження»

² Статтю 3 ЄКПЛ забороняються катування та нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження.

³ Річний звіт Європейського суду з прав людини за 2008 рік (попереднє видання), Рада Європи, стор. 131.

⁴ Див. розділ Звіту під заголовком «Боротьба з безкарністю»

На цьому тлі Європейською комісією і Радою Європи була започаткована програма під назвою «Боротьба із жорстоким поведінням та безкарністю». Ця програма, у рамках якої здійснена і ця публікація, зосереджена на діяльності поліції і правоохоронних органів у п'яти державах-членах: Armenії, Азербайджані, Грузії, Молдові та Україні.⁵

Дана публікація складається з двох частин:

У **Частині I** висвітлюються керівні положення із застосування стандартів ефективного розслідування фактів жорстокого поведіння («**Керівні принципи**»);

Частина II – це **Пояснювальна записка** до Керівних принципів, у якій роз'яснюються кроки, які вимагаються від держави для того, щоб забезпечити дотримання цих принципів.

У Керівних принципах і Пояснювальній записці міститься комплексне узагальнення сучасних стандартів процесуальних обов'язків, які витікають із заборони катувань та інших форм жорстокого поведіння. Сподіваємося, що воно буде корисним і як узагальнення відповідних норм і виступатиме керівним інструментом щодо найкращих шляхів досягнення відповідності цим нормам.

У Керівних принципах йдеться, головним чином, про акти жорстокого поведіння з боку працівників правоохоронних органів⁶, проте передбачається, що вони можуть бути з користю застосовані на інших напрямках, таких як пенітенціарна система, а

⁵ Автор є постійним консультантом Спільної програми. Думки та погляди, висловлені у цій публікації, належать автору, і Рада Європи та/або Європейська комісія не несуть за них ніякої відповідальності. Вони не мають сприйматися як такі, що офіційно тлумачать згадані юридичні інструменти з обов'язковим дотриманням цього тлумачення Державами-членами, органами, заснованими Статутом Ради Європи, або ж будь-яким органом, створеним на виконання Європейської Конвенції про права людини або Європейської конвенції про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню або покаранню.

⁶ У Статті 1 Кодексу поведінки працівників правоохоронних органів, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року, цей напрямок визначений наступним чином:
«(а) Термін «працівники правоохоронних органів» включає у себе усіх пов'язаних із застосуванням права посадових осіб, які призначаються або обира-

також по відношенню до процедур захисту прав людини, таких як право на життя, визначене у Статті 2 ЄКПЛ⁷.

ються, і які здійснюють поліцейські повноваження, особливо повноваження на затримання або арешт.

(b) У тих країнах, де поліцейські повноваження здійснюються представниками військових органів у формі або у цивільному одязі або ж силами державної безпеки, визначення поняття «працівники правоохоронних органів» охоплює співробітників таких служб.

(c) Мається на увазі, що служба суспільству включає у себе, зокрема, надання послуг і допомоги тим членам громади, які через особисті, економічні, соціальні або інші причини надзвичайного характеру потребуються невідкладної допомоги.

(d) Мається на увазі, що це положення охоплює не тільки всі грабіжницькі або шкідливі акти, але також поширюється на всі види заборон, встановлених у відповідності до кримінального законодавства. Воно поширюється також на поведінку осіб, нездатних нести кримінальну відповідальність.»

У Керівних принципах та у Пояснювальній записці терміни «поліція» та «правоохоронні органи» використовуються як рівнозначні.

Що стосується обов'язку розслідувати жорстоке поводження з приватними особами, див. *97 членів Гдянської Конгрегації Свідків Іегови та 4 інших проти Грузії*, Рішення від 3 травня 2007 року, заява № 71156/01, параграфи 96 та 97.

⁷ Див. *Інек проти Туреччини*, Рішення від 17 лютого 2004, заява № 25760/94, параграфи 182-183; *Тимуртас проти Туреччини*, Рішення від 13 червня 2000, заява № 23531/94/94, параграфи 91-98; більш недавні матеріали див. *Ліанова та Алієва проти Росії*, Рішення від 8 жовтня 2008, заяви №№ 12713/02 та 28440/03, параграфи 116-119.

Скорочення

КПК	Комітет ООН проти катувань
КРЕПЛ	Комісар Ради Європи з прав людини
КЗК	Європейський Комітет із запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню
ЕКПЛ	Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод
ЕКЗК	Європейська Конвенція про запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню
КПЛ	Комітет ООН з прав людини
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські і політичні права
Стамбульський протокол	Посібник з питань ефективного розслідування і документальної фіксації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання
ФПКПК	Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання
ООН	Організація об'єднаних націй
КПКООН	Конвенція ООН проти катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання

ЕФЕКТИВНЕ РОЗСЛІДУВАННЯ ФАКТІВ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ

Керівні принципи застосування стандартів

I. Походження зобов'язання розслідування фактів жорстокого поводження

1.1 Абсолютна заборона жорстокого поводження

1.1.1 Застосування катувань або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання є абсолютно забороненим за всіх обставин. Жодні відступи від цієї заборони не допускаються.

1.2 Обов'язок розслідувати факти жорстокого поводження

1.2.1 Без позитивного обов'язку розслідування заяв про жорстоке поводження або його інших ознак ця заборона буде сприйматися як теоретична й ілюзорна, що дозволить державним органам влади та їхнім уповноваженим особам діяти безкарно.

1.2.2 Обов'язок проведення розслідувань вимагає створення послідовної системи заходів, здатних гарантувати адекватне реагування на достовірні повідомлення про катування та інші форми жорстокого поводження. Він вимагає від держав забезпечення механізмів і процедур, які дадуть змогу ініціювати розслідування, а також належного покарання осіб, винних в актах жорстокого поводження.

- 1.2.3 *Державні органи повинні здійснювати свої слідчі функції у спосіб, який відповідає їхньому обов'язку боротьби з безкарністю.*

II. Сприяння перспективам ефективного розслідування і доступу до засобів розслідування

2.1 Загальні принципи

- 2.1.1 *Державам належить забезпечувати існування чіткої системи механізмів і процедур, через яку можуть надходити повідомлення про підозри, ознаки і докази жорстокого поводження.*
- 2.1.2 *Ця система має бути доступною для всіх осіб, включаючи осіб, що тримаються під вартою, на рівних засадах.*
- 2.1.3 *Незабезпечення такої системи саме по собі може становити порушення обов'язку проведення ефективного розслідування.*

2.2 Фундаментальні гарантії проти жорстокого поводження

- 2.2.1 *Право повідомити третю сторону про затримання особи, мати доступ до адвоката, а також доступ до лікаря – усі ці права є особливо важливими для збирання доказів і передання інформації стосовно жорстокого поводження.*
- 2.2.2 *Ці права мають діяти вже від самого моменту позбавлення особи волі. Законні інтереси поліцейського розслідування у виняткових випадках можуть вимагати, щоб реалізація прав на повідомлення третьої особи про затримання або доступу затриманого до адвоката відкладалася на обмежений період часу. Такі обмеження мають бути чітко визначеними і супроводжуватись іншими належними гарантіями.*
- 2.2.3 *Право на доступ до адвоката автоматично містить у собі додаткові права на розмову з ним у приватній обстановці і на присутність адвоката під час допитів. Держави мусять*

забезпечити доступ до юридичної допомоги особам, які неспроможні оплатити юридичні послуги.

- 2.2.4 *Право на доступ до лікаря автоматично містить у собі право особи бути підданою медичному обстеженню поза межами чутності (якщо лікар чітко не вимагає протилежного) і поза полем видимості поліції та іншого немедичного персоналу. Результати медичного обстеження підлягають належній фіксації і мають надаватися затриманому та його або її адвокату.*
- 2.2.5 *Право на доступ до лікаря за вибором затриманого вимагає наявності прямого і безперешкодного доступу до послуг офіційних судових медичних експертів.*
- 2.2.6 *Особа має бути чітко і без затримок повідомлена про ці фундаментальні права і додаткові права, що з них витікають.*

2.3 Інші механізми

- 2.3.1 *Суттєво важливою для передання інформації і доказів стосовно жорстокого поводження є ретельне ведення дос'є тримання осіб під вартою.*
- 2.3.2 *Прокурорам і суддям належить вимагати повідомлення інформації та доказів, які стосуються жорстокого поводження. Вони мусять удаватися до рішучих дій у разі отримання інформації про те, що особа, яка перед ними постає, могла постраждати від жорстокого поводження. Вони мусять вести провадження таким чином, щоб забезпечити особі можливість відкрито повідомити про те, яким чином з нею поводились.*
- 2.3.3 *Від державних посадових осіб (включаючи працівників поліції і працівників в'язниць) в офіційному порядку має вимагатися, щоб у випадках, коли їм стає відомо про заяви щодо жорстокого поводження або про інші його ознаки, вони негайно повідомляли про це компетентні органи. Якщо орган, який отримує такі повідомлення, не має повноважень на них реагувати, він мусить передати відповідну інформацію до компетентних органів.*

- 2.3.4 Особлива роль належить медичним працівникам у в'язницях. Ключовим моментом у забезпеченні каналів передання інформації і доказів стосовно жорстокого поводження є проведення належних і конфіденційних медичних обстежень. Медичним працівникам належить адекватно фіксувати будь-які заяви, зроблені новоприбулими ув'язненими, і відповідним чином інформувати компетентні органи.
- 2.3.5 Державам належить забезпечувати широкий спектр каналів, через які особи або їхні представники зможуть конфіденційним чином повідомляти про скарги щодо жорстокого поводження компетентні внутрішні або міжнародні органи, включаючи вищих посадовців та державні установи, судові органи й органи прокуратури, органи, що спеціалізуються на розгляді скарг, а також структури інспектування і моніторингу.
- 2.3.6 Особам має бути надана можливість реалізовувати свої права за Статтею 8 ЄКПЛ шляхом надсилання до компетентних органів/структур письмових повідомлень, які не підлягають цензурі.
- 2.3.7 У необхідних випадках від державних органів має вимагатися реєстрація усіх повідомлень, які можуть вважатися такими, що містять скарги. Має бути запроваджена форма документу, яким підтверджується отримання кожної скарги, а також те, що питання буде розглянуте.
- 2.3.8 Крім того, цих керівних принципів мають дотримуватися також структури інспектування і моніторингу, уповноважені приймати рішення за заявами.
- 2.3.9 Особам, які опиняються у взаємовідносинах з правоохоронними органами, має надаватися повна інформація про їхні права на протидію жорстокому поводженню, а також про механізми і процедури, якими вони можуть скористатися.

III. Розслідування: підстави і цілі

3.1 Підстави для розслідування

- 3.1.1 *Обов'язок ініціювати розслідування виникає, коли компетентні органи одержують правдоподібну заяву або інші достатньо чіткі вказівки на те, що міг мати місце серйозний факт жорстокого поводження. За таких обставин розслідування має бути проведене навіть за відсутності офіційної скарги.*
- 3.1.2 *Проведення розслідування є обов'язковим у разі, коли воно спирається на правдоподібні повідомлення про тиск фізичного або психологічного характеру, надмірне застосування сили або про інші серйозні факти жорстокого поводження.*
- 3.1.3 *Особливо уважно треба ставитись до встановлення ймовірних расових або інших дискримінаційних мотивів, які можуть стояти за фактом жорстокого поводження.*
- 3.1.4 *Розслідування фактів жорстокого поводження, які не належать до категорії дій, які розслідуються в обов'язковому порядку, мають відповідати тим самим стандартам ефективності.*
- 3.1.5 *Рішення про припинення або відмову у започаткуванні розслідування фактів жорстокого поводження можуть прийматися тільки незалежним і компетентним органом після ретельного й оперативного розгляду всіх дотичних до справи фактів. Такі рішення мають підлягати належному розслідуванню і оскарженню засобами публічного і змагального судового провадження.*

3.2 Основні цілі розслідувань

- 3.2.1 *Ефективне розслідування вимагає докладання необхідних зусиль для того, щоб належним чином встановити дотичні факти і, за необхідності, встановити осіб, винуватих у жорстокому поводженні, і покарати їх.*

3.2.2 *Крім того, перед слідчими органами можуть ставитися завдання визначення і здійснення заходів на запобігання рецидивам жорстокого поводження.*

IV. Вимірювання ефективності: ключові критерії

4.1 Незалежність і неупередженість

4.1.1 *Службовці, які залучаються до проведення розслідувань, і особи, що приймають рішення, мають бути незалежними від осіб, що є причетними до фактів, за якими проводиться розслідування.*

4.1.2 *Це вимагає незалежності з практичної точки зору, а не тільки відсутності ієрархічних та інституційних зв'язків.*

4.1.3 *Службовці, які залучаються до проведення розслідувань, та всі особи, що приймають рішення, мають бути неупередженими. Зокрема, вони не мають права брати участь у розслідуваннях або у прийнятті рішень стосовно скажників- потерпілих у справі про жорстоке поводження, яку вони розслідують.*

4.2 Ретельність

4.2.1 *У розслідуваннях стосовно жорстокого поводження мають здійснюватися всі розумні кроки для забезпечення доказів, які стосуються відповідного інциденту (інцидентів).*

4.2.2 *Типовий перелік необхідних слідчих заходів і доказів включає у себе:*

- докладні і вичерпні показання скажників-потерпілих, отримані з належною мірою делікатності;
- належне опитування і, у разі необхідності, використання пізнання та інших спеціальних слідчих заходів, спрямованих на встановлення винних;
- конфіденційне і ретельне медичне (бажано – судовими експертами) фізичне і психологічне обстеження скажників-потер-

пілих. Воно має проводитися незалежним персоналом відповідної кваліфікації, здатним визначити причини ушкоджень та їхню відповідність змісту скарг;

- *інші медичні докази, включаючи особисті справи з місць позбавлення волі і медичних служб;*
- *належні показання свідків, можливо, включаючи показання інших затриманих, особового складу охорони, представників громадськості, правоохоронців та інших службовців;*
- *огляд місця скоєння злочину з метою виявлення речових доказів, включаючи знаряддя, що використовувалося у ході актів жорстокого поводження, відбитки пальців, біологічні рідини і тканини. До експертизи мають залучатися судові та інші експерти, здатні забезпечити докази і надати їм експертну оцінку, розробити відповідні схеми та/або відновити дотичні події; а також*
- *розгляд досьє тримання особи під вартою, рішень, матеріалів справ та іншої документації, що має відношення до даного інциденту.*

4.2.3 Збирання доказів і ведення розслідування мають здійснюватися у відповідності до процесуальних норм. Недотримання процесуальних норм, внаслідок чого подальше провадження зазнає невдачі, означає, що не всі розумні кроки для забезпечення доказів стосовно інциденту були здійснені.

4.2.4 Інформація і докази, що відносяться до жорстокого поводження, мають оцінюватися ретельно та об'єктивно.

4.2.5 Розслідування за своїм обсягом мають носити комплексний характер.

4.3 Невідкладність

4.3.1 Розслідування і можливе судове провадження мають проводитися невідкладно і в рамках розумних строків.

4.3.2 Невідкладність – це ключ до забезпечення довіри з боку громадськості.

4.4 Компетентність

- 4.4.1 *Слідчі органи мають бути повністю компетентні для встановлення фактів у справі і, у необхідних випадках, визначення і покарання винуватих.*
- 4.4.2 *Розслідування не повинне зупинятися через будь-які перешкоди юридичного або практичного характеру.*
- 4.4.3 *Слідчі органи повинні мати повноваження на тимчасове відсторонення від посади або від виконання конкретних обов'язків осіб, які є об'єктом розслідування.*
- 4.4.4 *Слідчі органи повинні мати можливість застосовувати засоби захисту для того, щоб забезпечити скаржників-потерпілих та інших долучених до розслідування осіб від залякування або від інших способів їх примушення до самоусунення від участі у розслідуванні.*

4.5 Залучення потерпілого і контроль громадськості

- 4.5.1 *Скаржники-потерпілі від жорстокого поводження або їхні представники мусять бути залученими до процедур слідства тією мірою, якою це необхідно для гарантування їхніх законних інтересів. Потерпілі повинні мати право вимагати здійснення конкретних кроків і своєї участі у конкретних слідчих діях, коли це є належним. Вони мають періодично інформуватися про хід розслідування та про всі прийняті рішення. У відповідних випадках їм має надаватися юридична допомога, а також право опротестовувати дії або бездіяльність слідчих органів за допомогою відкритої і змагальної процедури судового розгляду.*
- 4.5.2 *В особливо серйозних випадках для задоволення цієї вимоги може виникнути необхідність у проведенні публічного розслідування.*

V. Форми розслідування і покарання

5.1 Процесуальні форми розслідування

- 5.1.1 *Вибір належної процесуальної форми розслідування буде залежати від фактичної сторони справи, але застосовуватися можуть кримінальний процес, дисциплінарні та/або адміністративні процедури.*
- 5.1.2 *Крім того, скаржники-потерпілі можуть скористатися своїм процесуальним правом ініціювати судове провадження, не чекаючи, поки це буде зроблено компетентними органами.*

5.2 Системи розслідувань

- 5.2.1 *Різні форми розслідувань мають бути поєднані в єдину узгоджену й інтерактивну систему.*
- 5.2.2 *Необхідно створити незалежний та ефективний орган з розгляду скарг на дії поліції, який був би уповноважений розслідувати заяви щодо жорстокого поводження.*

5.3 Види покарань

- 5.3.1 *Висновок щодо скоєння акту жорстокого поводження має тягнути за собою відповідні адміністративні, дисциплінарні та/або кримінальні санкції, передбачені законом, які є пропорційними тяжкості акту жорстокого поводження.*
- 5.3.2 *Амністія або помилування не сприяють досягненню цілей ефективного розслідування та адекватного покарання, тому їх варто уникати.*

VI. Забезпечення ефективності

- 6.1.1 *Системи розслідувань мають забезпечуватися адекватними фінансовими й технічними ресурсами, а також силами юридичних, медичних та інших фахівців, що мають належну підготовку.*

- 6.1.2 *Оцінка результатів розслідувань фактів жорстокого поводження має здійснюватися у рамках узгодженої, єдиної загальнонаціональної системи, яка спирається на точні статистичні дані стосовно поданих скарг, проведених розслідувань, реалізованих судових процесів та виконаних покарань.*
- 6.1.3 *Компетентним органам належить постійно інформувати громадськість і працівників правоохоронних органів про розслідування фактів жорстокого поводження, які ведуться на поточний момент, серйозність виявлених актів жорстокого поводження, а також про заходи, вжиті за такими фактами.*

Пояснювальна записка

Юридична база

Ці керівні принципи містять у собі стандарти, визначені в ЄКПЛ, у практиці Страсбурзького суду, яка знаходиться у постійному розвитку, та в інших міжнародних інструментах. Відтак, їх важливість полягає в тому, що можуть допомогти державам уникати незадовільних судових рішень у справах про невиконання процесуального обов'язку розслідувати факти жорстокого поводження.

Використовуючи практику Страсбурзького суду як важливе джерело, КЗК розширив сферу застосування як дій Суду з встановлення й оцінки фактів, так і його рекомендацій по відношенню до розслідувань фактів жорстокого поводження. Стандарти КЗК визначені у його 14-му Загальному звіті.⁸

З огляду на важливість і значення доказової сили висновків і стандартів КЗК як показників загальноновизнаних підходів, Суд у більшості своїх рішень у справах, пов'язаних з правами осіб, позбавлених волі, посилається і на них.⁹ Втім, важливість роботи КЗК цим далеко не обмежується. З огляду на вагу рекомендацій КЗК, його інспекцій *ex officio* у Державах-членах, а також на його повноваження контролювати дотримання встановлених норм, він відіграє квазі-законодавчу роль органу, що визначає стандарти. Відтак, його вимоги набули суттєвого значення у процесі захисту прав людини, що належать особам, позбавленим волі.

⁸ Див. Розділ під заголовком «Боротьба з безкарністю».

⁹ Див. серед інших справи *Калашніков проти Росії*, № 47095/99, Рішення, 15 липня 2002, параграф 97; *Федотов проти Росії*, Рішення від 25 жовтня 2005, заява № 5140/02, параграфи 54-55; *Маммадов (Джалалогли) проти Азербайджану*, Рішення від 11 січня 2007, заява № 34445/04, параграфи 38-39; *Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії*, Рішення від 27 січня 2009, заява № 1704/06, параграф 70.

До інших міжнародних джерел, використаних у ході розробки цих Керівних положень, належать МПГПП та КПКООН, а також спостереження, загальні коментарі і юриспруденція їхніх створених у відповідності до міжнародних угод органів – КПЛ і КПК. Особливу важливість має комплекс конкретних стандартів, відомий як *Керівництво з питань ефективного розслідування і документації фактів катувань та інших видів жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання («Стамбульський протокол»)*. У ньому йдеться про оцінку, фіксацію та розслідування заяв про жорстоке поводження. Суд у своїх рішеннях посилається і на цей документ.¹⁰

Часто у цих міжнародних інструментах питання імплементації залишаються на розсуд держави, але та база, яку вони створюють, надає основу для включення відповідних норм до внутрішнього законодавства країни. Деякі з цих норм мають навіть пряму дію стосовно конкретних осіб та ситуацій, отже потреба у керівних принципах застосування стандартів, які вони містять, стає особливо нагальною.

I. Походження зобов'язання розслідування фактів жорстокого поводження

1.1 Абсолютна заборона жорстокого поводження

1.1.1 Застосування катувань або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання є абсолютно забороненим за всіх обставин. Жодні відступи від цієї заборони не допускаються.

Абсолютний і необмежуваний характер заборони жорстокого поводження є очевидним із тексту ЄКПЛ. У Статті 3 проголошується, що «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» а у Статті 15(2) визначено, що «Наведене вище положення не може

¹⁰ *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграф 100.

бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7». Це відображається також і у стандартних формулюваннях, які використовує Суд у пов'язаних і Статтею 3 справах:

«Як неодноразово заявляв Суд, в Статті 3 закріплена одна з найбільш фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Навіть за найскладніших обставин, таких як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція в абсолютній формі забороняє катування і нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання. На відміну від більшості матеріально-правових норм Конвенції і протоколів № 1 та 4, Стаття 3 не містить жодних положень щодо винятків від цієї заборони або відступів від неї, які допускаються Статтею 15 § 2, навіть у випадках надзвичайних ситуацій, що становлять загрозу для життя країни [...]»¹¹

Так само однозначною є й позиція КЗК:

«Насправді, саме у час надзвичайних ситуацій заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження набуває особливої ваги, і саме тоді відданість суспільства фундаментальним цінностям, на яких вона ґрунтується, піддається справжньому випробуванню.

Подібно до заборони рабства, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, є одним з тих прав людини, відступи від якого є недопустимими. Розмови про «встановлення належного балансу» є хибними, коли ставкою є одне з таких прав. Звичайно, для протидії тероризму необхідні рішучі дії; але не можна допускати переродження таких дій в акти катування або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Демократичні суспільства мусять зберігати вірність тим цінностям, які відрізняють їх від інших суспільств.»¹²

Абсолютна заборона жорстокого поводження, крім того, є наріжним каменем Принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо

¹¹ *Зелілов проти Греції*, Рішення від 24 травня 2004, заява № 17060/03, параграф 42.

¹² 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, CPT/Inf (2005) 17, Вступ.

прав людини і боротьби з тероризмом,¹³ і нещодавно КПК заявив про свою підтримку цього документу¹⁴.

1.2 Обов'язок розслідувати факти жорстокого поводження

1.2.1 Без позитивного обов'язку розслідування заяв про жорстоке поводження або його інших ознак ця заборона буде сприйматися як теоретична й ілюзорна, що дозволить державним органам влади та їхнім уповноваженим особам діяти безкарно.

Незважаючи на відсутність прямого формулювання, Стаття 3 містить не тільки обов'язок утримуватися від жорстокого поводження, але також накладає зобов'язання удаватися до позитивних дій. Концепція позитивних зобов'язань еволюціонувала як частина передбаченого у Статті 1 обов'язку гарантувати права і свободи, які встановлює ЄКПЛ. Слово «гарантувати» приводить до висновку про існування позитивних зобов'язань уживати заходи на забезпечення адекватного захисту прав як у теорії, так і на практиці.

Існування позитивного обов'язку розслідувати факти жорстокого поводження було чітко визначене Судом, який «нагадує, що положеннями Статті 3 Конвенції створюється позитивний обов'язок ефективно розслідувати заяви про жорстоке поводження (*Асенов та інші... §§ 101-106*).»¹⁵ Свої міркування Суд сформулював наступним чином:

«Суд наголошує, що у разі, коли особа висловлює правдоподібне твердження про те, що вона потерпіла від поводження, яким порушуються положення Статті 3, перебуваючи під контролем поліції або інших подібних уповноважених органів Держави, це

¹³ Див. Керівні принципи IV у тексті, прийнятому Комітетом Міністрів 11 липня 2002.

¹⁴ «Відповідно, Комітет вважає заборону жорстокого поводження так само не обмеженою у світлі Конвенції, а запобігання йому – ефективним та не обмежуваним заходом.» Загальний коментар N2, CAT/C/GC/2, параграф 3.

¹⁵ *Афанасьєв проти Росії*, Рішення від 5 квітня 2005, заява № 38722/02, параграф 69.

положення, прочитане у поєднанні з встановленим у Статті 1 Конвенції загальним обов'язком Держави гарантувати «кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції», опосередковано вимагає проведення ефективного офіційного розслідування. ... В іншому разі загальна юридична заборона катувань і нелюдського і такого, що принижує гідність, поведження та покарання, незважаючи на її фундаментальну важливість, стане неефективною на практиці, і у деяких випадках уповноважені особи Держави матимуть змогу зловживати правами осіб, які перебувають під їхнім контролем, з ймовірною безкарністю (див., поміж іншого, *Лабіта проти Італії* [GC], no. 26772/95, § 131, ЄКПЛ 2000-IV).»¹⁶

Так само, КЗК зазначив, що:

«Довіра до заборони катувань та інших видів жорстокого поведження підіривається кожного разу, коли посадові особи, винні у скоєнні таких злочинів, не притягуються до відповідальності за свої дії. Якщо поява інформації, яка вказує на факт жорстокого поведження, не супроводжується негайною та ефективною реакцією, ті, хто налаштовані удаватися до жорстокого поведження по відношенню до осіб, позбавлених волі, швидко зрозуміють, що вони можуть робити це безкарно – і матимуть усі підстави для цього.»¹⁷

Обов'язки щодо запобігання катуванням та іншим видам жорстокого поведження найбільш комплексно викладені у КПКООН. На додаток до обов'язку проводити розслідування (Стаття 12), вона містить згадку про законодавчі, адміністративні, судові або інші засоби» (Стаття 2) і про необхідність передбачати окремі норми стосовно:

- запобігання висилці, поверненню або видачі будь-якої особи іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що їй там може загрожувати застосування катувань (Стаття 3);
- криміналізації актів катувань (Стаття 4);
- визнання катувань злочином, який тягне за собою видачу осіб, винних у його скоєнні, а також надання допомоги ін-

¹⁶ *Бекос та Кутропулос проти Греції*, Рішення від 13 грудня 2005, заява № 15250/02, параграф 53.

¹⁷ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 25.

шим Державам-сторонам у зв'язку з кримінальним провадженням за фактами катувань (Статті 5, 7 та 8);

- взяття заявлених правопорушників під варту (Стаття 6);
- забезпечення підготовки працівників правоохоронних та інших відповідних органів (Стаття 10);
- системного розгляду правил, інструкцій, методів і практики роботи правоохоронних органів (Стаття 11);
- роботи адекватної системи розгляду скарг (Стаття 13);
- забезпечення права на справедливу й адекватну компенсацію (Стаття 14); а також
- забезпечення неприпустимості прийняття як доказу проти потерпілого будь-якої заяви, зробленої ним, як встановлено, у результаті катувань (Стаття 15).
- Цей перелік не є вичерпним; він періодично поновлюється ФПКПК. У ньому містяться мінімальні універсальні стандарти щодо схем моніторингу у вигляді системи регулярних інспекцій місць позбавлення волі незалежними експертними органами, включаючи запобіжні механізми, що існують всередині країни.

Зв'язок між зобов'язанням запобігання жорстокому поведженню і обов'язком проводити відповідні розслідування був чітко підкреслений КПК з особливим наголосом на ролі представників держав і на ситуаціях, коли йдеться про боротьбу з тероризмом:

«Комітет наголошує, що зобов'язання Держави запобігати катуванням поширюється також на всіх осіб, які діють, *de jure* або *de facto*, від імені Держави-сторони, спільно з нею або за її наказом. Від кожної з Держав-сторін наполегливо вимагається ведення пильного спостереження за своїми посадовими особами, а також за тими, хто діє від її імені, виявлення і доведення до відома Комітету усіх випадків катувань або жорстокого поводження, обумовлених, зокрема, заходами з протидії тероризму, а також інформування Комітету про заходи, вжиті для розслідування випадків катувань або жорстокого поводження, для покарання винуватих і для недопущення таких випадків у майбутньому; особлива увага при цьому має приділятися юридичній відповідальності як безпосередніх виконавців, так і посадових осіб, відповідальних за видання наказу, які допустили такі дії через

підбурювання до них, згоду з ними або невжиття заходів щодо їх припинення.»¹⁸

Європейські угоди про права людини містять менше конкретики, залишаючи способи виконання їхніх вимог на розсуд сторін. Відтак, настанови КЗК мають інструктивний характер. Бачення Комітету інших компонентів системи дій на упередження проілюстроване у його 14-му Загальному звіті:

«26. Існує необхідність позитивних дій для того, щоб через освітні заходи і належні приклади **розбудовувати** таку **культуру**, у рамках якої робота та спільні погляди з колегами, які удавалися до жорстокого поводження, вважалися б проявом непрофесіоналізму і були б небезпечними з точки зору подальшого зростання по службі, а належність до групи однодумців, що утримуються від таких дій, вважалася б правильним і вигідним з точки зору професійного зростання вибором.»

«42. Нарешті, ні у кого не повинні залишатися сумніви щодо **налаштованості державних органів** на боротьбу з безкарністю. Це стане добрим ґрунтом для заходів, що здійснюються на всіх інших рівнях. У необхідних випадках такі органи повинні без вагань доводити до загального відома через офіційні заяви на найвищому політичному рівні свою позицію про неприпустимість будь-якої терпимості до фактів катувань та інших видів жорстокого поводження.»

Крім того, у своїх рішеннях Суд посилається на певні елементи запобіжного компоненту заборони. Деякі з них розглядаються як частина вимог про наявність ефективних внутрішніх засобів захисту у державах, тобто, як зобов'язання, що витікають із Статей з 3 до 13 ЄКПЛ.¹⁹ Інші стандарти були підтверджені Судом через посилення на інші передбачені Конвенцією права, які вважаються взаємопов'язаними із запобіганням катуванням, включаючи:

- заборону позбавлення волі без повідомлення третіх осіб;

¹⁸ Загальний коментар N2, CAT/C/GC/2, параграф7.

¹⁹ Як, наприклад, вимога виплати компенсації – див. *Балог проти Угорщини*, Рішення від 20 липня 2004, заява № 47940/99, параграф 62.

- вимогу про ведення належного дос'є тримання під вартою;²⁰ а також
- проголошення незаконним використання доказів, отриманих в умовах порушення положень Статті 3.²¹

1.2.2 *Обов'язок проведення розслідувань вимагає створення послідовної системи заходів, здатних гарантувати адекватне реагування на достовірні повідомлення про катування та інші форми жорстокого поводження. Він вимагає від держав забезпечення механізмів і процедур, які дадуть змогу ініціювати розслідування, а також належного покарання осіб, винних в актах жорстокого поводження.*

1.2.3 *Державні органи повинні здійснювати свої слідчі функції у спосіб, який відповідає їхньому обов'язку боротьби з безкарністю.*

Суд визнає, що таке позитивне зобов'язання вимагає юридичних, процесуальних та інших заходів для боротьби з безкарністю:

«Із заявниками під час їхнього перебування під вартою поводитися жорстоко. Разом з тим, покарання за жорстоке поводження із заявниками або у рамках кримінального провадження, або через внутрішні дисциплінарні процедури поліції не було застосоване до жодного працівника поліції. [...] Треба також відмітити, що ані пан Цикрікас, ані пан Авгеріс жодного разу не були відсторонені від виконання службових обов'язків, незважаючи на рекомендації, наведені у звіті про результати адміністративного розслідування [...]. Нарешті, місцевий суд був задоволений поясненням, що заявники зазнали ушкоджень у ході їхнього арешту через те, що були легко вдягнені. Таким чином, слідство, як вбачається, не призвело до жодних істотних

²⁰ *Менешева проти Росії*, Рішення від 9 березня 2006, заява № 59261/00, параграф 87.

²¹ *Гарутянн проти Armenії*, Рішення від 28 червня 2007, заява № 36549/03, параграфи 63-66.

результатів, а заявники не отримали жодної компенсації у зв'язку із своїми скаргами.»²²

У рішеннях суду можна знайти широкий спектр різних підходів до юридичного тлумачення обов'язку проведення розслідування. Він класифікується або у відповідності до поєднання норм Статей 3 і 23,²³ або ж просто до норм Статті 3. Звичайно, належне тлумачення буде залежати від фактів у справі,²⁴ проте, на наш погляд, Суд більше схиляється до застосування норм Статті 3.²⁵ У будь-якому разі вибрана кваліфікація дій ніяк не позначається на суті зобов'язань.

Разом з тим, із судової практики очевидно, що Суд вважає за безпечення компенсації завданої шкоди через застосування цивільної та адміністративної процедури таким, що абсолютно не вписується у процесуальну частину Статті 3. Зазначені процедури вважаються додатковим засобом захисту, передбаченим у відповідності до зобов'язання за Статтею 13 ЄКПЛ. Разом з тим, ефективність такого засобу може залежати від результатів розслідування:

«Через викладені вище причини не можна вважати, що було проведено ефективне розслідування у відповідності до Статті 13, вимоги якої є ширшими, ніж обов'язок проведення розслідування, визначений у Статті 3 (див. *mutatis mutandis*, *Булдан проти Туреччини*, №. 28298/95, § 105, 20 квітня 2004; *Танрікулу проти Туреччини*, № 23763/94, § 119, ЄКПЛ 1999-IV; а також *Текдаг*, згадане вище, § 98). Відповідно, будь-який інший доступний для заявника засіб захисту, включаючи позов про відшкодування завданої шкоди,

²² *Бекосі Котропулос проти Греції*, Рішення від 13 грудня 2005, заява № 15250/02, параграфи 54 та 55.

²³ *Челік та Імрет проти Туреччини*, Рішення від 26 жовтня 2004, заява № 44093/98, параграфи 54-60; *Яман проти Туреччини*, Рішення від 2 листопада 2004, заява № 32446/96, параграф 49; *Афанасьєв проти України*, Рішення від 5 квітня 2005, заява № 38722/02, параграфи 69-70; *Кобзару проти Румунії*, Рішення від 26 липня 2007, заява № 48254/99, параграфи 80-84.

²⁴ *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграфи 126-127.

²⁵ Див. *Ассенов проти Болгарії*, Рішення від 28 жовтня 1998, заява № 24760/94, параграфи 106 та 118.

обмежував шанси на успіх і міг вважатися теоретичним, уявним і таким, що не забезпечить отримання компенсації заявником. Цивільні суди мають можливість здійснити незалежну оцінку факту, проте на практиці вага, яку мають результати попереднього кримінального розслідування, є настільки великою, що навіть найбільш переконливі докази зворотного, надані позивачем, часто відкидаються, що зайвий раз демонструє суто теоретичний та уявний характер даного засобу (див. *Менешева проти Росії*, № 59261/00, § 77, 9 березня 2006, а також *Корсаков проти Молдови*, № 18944/02, § 82, 4 квітня 2006) [...] Відтак, Суд може заключити, що, за певних обставин справи, можливість позиватися до поліції з метою відшкодування завданої шкоди є чисто теоретичною.»²⁶

Міжнародні стандарти вказують на низку складових обов'язку ефективного розслідування заяв про жорстоке поводження. На додаток до вимоги про адекватність розслідування, вони містять у собі заходи із забезпечення каналів, якими можуть бути ініційовані розслідування, і відбутися належне покарання винуватих. У порівнянні із звуженим розумінням обов'язку проведення розслідування, яке міститься у деяких інструментах,²⁷ застосування більш широкого тлумачення²⁸ вимагає вищого ступеню послідовності у виконанні цього обов'язку у світлі загальної мети виключення можливості безкарного жорстокого поводження. Ця вимога послідовності береться до уваги КЗК у ході підготовки рекомендацій за результатами його інспекцій.²⁹

²⁶ *Кобзару проти Румунії*, Рішення від 26 липня 2007, заява № 48254/99, параграф 83.

²⁷ Див. Стамбульський протокол та Стамбульські принципи, зокрема, там, де йдеться про розслідування актів катувань або інших видів жорстокого поводження просто як про допоміжні засоби у притягненні особи до відповідальності або у застосування дисциплінарних санкцій (параграф 78 Стамбульського протоколу). Таке звужене тлумачення виправдовується тим, що основною темою документу є способи і методика розслідувань.

²⁸ Як це вбачається у Рішеннях Суду і у Настановах КЗК.

²⁹ Див. Звіт КЗК про інспекцію в Албанії з 23 травня по 3 червня 2005, СРТ/Inf (2006) 24, параграфи 19-55.

II. Сприяння перспективам ефективного розслідування і доступу до засобів розслідування

2.1 Загальні принципи

- 2.1.1 *Державам належить забезпечувати існування чіткої системи механізмів і процедур, через яку можуть надходити повідомлення про підозри, ознаки і докази жорстокого поводження..*
- 2.1.2 *Ця система має бути доступною для всіх осіб, включаючи осіб, що утримуються під вартою, на рівних засадах.*
- 2.1.3 *Незабезпечення такої системи саме по собі може становити порушення обов'язку проведення ефективного розслідування.*

Описані у цьому Керівництві гарантії і стандарти розроблялися з особливою увагою до статусу осіб, позбавлених волі. Втім, у відповідності до Статті 1 ЄКПЛ, вони мають гарантуватися будь-кому у рамках юрисдикції держав. Отже, дія таких гарантій має поширюватися на всіх потерпілих від жорстокого поводження.

2.2 Фундаментальні гарантії проти жорстокого поводження

- 2.2.1 *Право повідомити третю сторону про затримання особи, мати доступ до адвоката, а також доступ до лікаря – усі ці права є особливо важливими для збирання доказів і передавання інформації стосовно жорстокого поводження.*

Ці фундаментальні гарантії не тільки націлені на стримування «тих, хто налаштований на жорстоке поводження»³⁰, але також мають ключову роль у забезпеченні ефективних каналів, якими

³⁰ 6-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (96) 21, параграф 15.

можуть передаватися повідомлення про жорстоке поводження та відповідні докази. У зв'язку з цим Суд відмітив, що:

«Потерпілому виключно важко обґрунтувати свої заяви про катування під час його перебування під вартою у поліції, якщо він або вона були ізольовані від зовнішнього світу, не мали доступу до лікарів, адвокатів, родичів або друзів, які могли б надати їм підтримку та зібрати необхідні докази (див. *Аксой* [...] § 97).»³¹

Отже, незабезпечення гарантій може становити факт «дії (дій) або бездіяльності»³²:

«... у результаті непроведення додаткового медичного обстеження у справі, що розглядається, Булент Гедик, Муштак Ерхан Іль та Арзу Кеманоглу були позбавлені фундаментальних гарантій, на які мають право особи, що перебувають під вартою. Це не тільки являє собою факт бездіяльності у ході розслідування, але також може становити акт «нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження»» (див. *Алгур проти Туреччини*, № 32574/96, § 44, 22 жовтень 2002).»³³

Заборона жорстокого поводження тісно пов'язана з правом на свободу і безпеку, зокрема, коли йдеться про затримання без повідомлення третіх сторін. Відповідно, деякі з гарантій розглядаються Судом у світлі Статті 5.³⁴ Втім, це ніяким чином не зменшує центральну роль цих складових у забороні жорстокого поводження.

З точки зору КЗК, описані вище фундаментальні гарантії також мають ключову роль:

³¹ *Маммадов (Джалалогли) проти Азербайджану*, Рішення від 11 січня 2007, заява № 34445/04, параграф 74.

³² Див. *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграфи 134 та 143 (з подальшими посиланнями).

³³ *Ibid*, параграф 143, курсив автора.

³⁴ Сф. *Орхан проти Туреччини*, № 25656/94, §§ 354-355, 18 червня 2002: «Суд вважає, що заявлений факт про неінформування органам влади родичів мешканців села Орманічі, взятих під варту 20 лютого 1993 про місце їхнього перебування, не становить сам по собі питання у світлі Статті 3 Конвенції, проти може бути підставою для виникнення питання у світлі Статті 5, як це розглядається у даному контексті далі (Див. *Орхан проти Туреччини*, № 25656/94, §§ 354-355, 18 червня 2002).»

«Особливу важливість КЗК надає трьом правам осіб, що перебувають під вартою поліції: право відповідної особи на те, щоб факт її затримання був повідомлений третій стороні за вибором цієї особи (члену сім'ї, другу, адвокату), право на доступ до адвоката і право вимагати проведення медичного обстеження лікарем за вибором самої особи (на додаток до медичного обстеження, що проводиться лікарем, викликаним органами поліції).»³⁵

2.2.2 Ці права мають діяти вже від самого моменту позбавлення особи волі. Законні інтереси поліцейського розслідування у виняткових випадках можуть вимагати, щоб реалізація прав на повідомлення про затримання третьої особи або доступу затриманого до адвоката відкладалася на обмежений період часу. Такі обмеження мають бути чітко визначеними і супроводжуватись іншими належними гарантіями.

КЗК наголошує на цій «тріяді прав» як на передумові дотримання гарантій проти жорстокого поводження і підкреслює те, що вони мають «діяти вже від самого моменту позбавлення особи волі, незалежно від того, яким терміном така дія визначається у відповідній юридичній системі (затримання, арешт, тощо)³⁶. Суд із дзеркальною точністю відбиває цей підхід і часто висловлює своє нетерпиме ставлення навіть до коротких затримок.³⁷ Одночасно КЗК наголошує, що, за відсутності належних підстав для іншого, ці три права мають забезпечуватися у такий спосіб, який не перешкоджає тим поліції у належному виконанні своїх обов'язків:

«КЗК визнає, що для захисту законних інтересів слідства, що проводиться поліцією, у виняткових випадках може виникати

³⁵ Згодом це право було сформульоване по іншому як право на доступ до лікаря, включаючи право на проходження обстеження за бажанням затриманої особи лікарем за вибором даної особи (на додаток до будь-якого медичного обстеження, проведеного лікарем, викликаним органами поліції), 2-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (92) 3, параграф 36.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Йуксель проти Туреччини*, Рішення від 20 липня 2004, заява № 40154/98, параграф 27.

необхідність відкласти на певний період можливість доступу затриманої особи до адвоката за її вибором. Одночасно це не має призводити до відмови у реалізації права доступу до адвоката на весь зазначений період. У таких випадках має бути забезпечений доступ до іншого незалежного адвоката.»³⁸

«[Т]акі винятки мають бути чітко визначені і суворо обмежені у тривалості, а їх застосування має супроводжуватися належними гарантіями (наприклад, будь-яка затримка у повідомленні про взяття особи під варту має фіксуватися письмово з наведенням причин, а також підлягати затвердженню службовцем поліції вищого рангу, який не має відношення до даної справи, або прокурором).»³⁹

Одночасно КЗК не згадує про будь-які винятки з права доступу до лікаря, окрім, хіба що, обставин, за яких може виникнути необхідність у проведенні обстеження лікарем за вибором затриманого у присутності лікаря, призначеного компетентними органами. Дія цієї гарантії поширюється на осіб, від яких вимагається залишатися у поліції незалежно від їхнього статусу.⁴⁰

2.2.3 Право на доступ до адвоката автоматично містить у собі додаткові права на розмову з ним у приватній обстановці і на присутність адвоката під час допитів. Держави мусять забезпечити доступ до юридичної допомоги особам, які неспроможні оплатити юридичні послуги.

Стандарти доступу до адвоката націлені на те, щоб гарантувати можливість передання інформації про жорстоке поводження від затриманого до адвоката. Вони включають у себе право на приватну бесіду, на присутність адвоката у ході проведення допиту поліцією, а також право на юридичну допомогу у необхідних випадках.»⁴¹

³⁸ 12-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2002) 15, параграф 41.

³⁹ *Ibid*, параграф 43.

⁴⁰ Див. Звіт КЗК про візит до Франції, здійснений з 14 по 26 травня 2000 року, СРТ/Inf (2001) 10, параграф 35.

⁴¹ 12-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2002) 15, параграф 41.

2.2.4 Право на доступ до лікаря автоматично містить у собі право особи бути підданою медичному обстеженню поза межами чутності (якщо лікар чітко не вимагає протилежного) і поза полем видимості поліції та іншого немедичного персоналу. Результати медичного обстеження підлягають належній фіксації і мають надаватися затриманому та його або її адвокату.

Стандарти права на доступ до лікаря слугують двом головним цілям: (i) вони гарантують канали для передання інформації про жорстоке поводження від затриманого до лікаря, а також (ii) вони мають ключову важливість для збирання доказів.⁴² КЗК чітко висловлює свою позицію про те, що прохання затриманих про зустріч з лікарем мають задовольнятися в усіх випадках, що взяті під варту затримані мають обстежуватись лікарем за їхнім власним вибором, а також що всі медичні обстеження мають проводитись поза межами чутності і поза полем зору поліції, якщо сам лікар не вимагає протилежного. Комітет наголошує, що результати обстеження мають надаватися затриманому та його адвокату, і що медичні дані мають зберігатись конфіденційно.⁴³

Суд підтвердив стандарти КЗК у цій сфері, а також деякі із застережень Стамбульського протоколу як важливі елементи дотримання обов'язку проведення ефективного розслідування, зокрема з точки зору збирання доказів.⁴⁴ Більше того, йдеться про обов'язок медичних працівників по відношенню як до осіб, яких вони лікують або оглядають, так і до суспільства, яке зацікавлене у тому, щоб судочинство було здійснене, а особи, винуваті у зловживаннях, постали перед судом.⁴⁵

⁴² Cf. Керівний принцип 4.2.2.

⁴³ Звіт КЗК про візит до Азербайджану з 24 листопада по 6 грудня 2002, СРТ/Inf (2004) 36, параграф 36.

⁴⁴ *Мехмет Ерен проти Туреччини*, Рішення від 6 квітня 2004, заява № 21689/93, параграф 355.

⁴⁵ Див. також коментарі до Керівного принципу 2.3.4 далі.

2.2.5 Право на доступ до лікаря за вибором затриманого вимагає наявності прямого і безперешкодного доступу до послуг офіційних судових медичних експертів.

Ключову роль в ефективних розслідуваннях за заявами про жорстоке поводження часто відіграють дані судової медичної експертизи. Їхня важливість неодноразово підкреслювалася Судом:

«Від органів влади вимагається здійснення всіх розумних кроків у межах їхніх можливостей для забезпечення доказів стосовно інциденту, включаючи, *inter alia*, дані судової експертизи. Будь-який недолік розслідування, який позбавляє його можливості встановлення причин ушкоджень або особи, винної в їх завданні, цілком може призвести до ризику невиконання цього стандарту (див. *Баті та інші проти Туреччини*, №№ 33097/96 та 57834/00, § 134, ЄКПЛ 2004-IV (витяги)). Відтак, Суд вважає, що незабезпечення своєчасно отриманих даних судової експертизи було одним з важливих чинників неефективності розслідування у даній справі. У разі проведення своєчасного медичного обстеження медичний експерт мав би змогу дійти до більш точного висновку щодо часу завданих ушкоджень та їхньої причини.»⁴⁶

Аналогічним чином, і КЗК наголошує на тому, що «бар'єрів» між судовими медичними експертами та особами, що скаржаться на жорстоке поводження, не може існувати, незалежно від того, подавався чи ні офіційний запит про надання послуг такими експертами з боку посадових осіб слідчих органів, прокуратури або інших органів.⁴⁷

Вимоги КЗК у цій сфері виходять за рамки поданих далі обмежувальних і певною мірою двозначних положень Стамбульського протоколу:

«123. Затримані мають бути підданими судовій медичній експертизі затриманих за офіційними письмовими запитами з боку прокурорів або інших відповідних посадових осіб. Запити про проведення медичної експертизи з боку працівників пра-

⁴⁶ *Маммадов (Джалалогли) проти Азербайджану*, Рішення від 11 січня 2007, заява № 34445/04, параграф 74.

⁴⁷ Див., наприклад Звіт КЗК про візит до Албанії, здійснений з 23 травня по 3 червня 2005 року, СРТ/Inf (2006) 24, параграф 49.

воохоронних органів можуть вважатися дійсними тільки у тому разі, якщо вони оформлені за письмовою вказівкою прокурора. Разом з тим, право вимагати проведення медичної експертизи з метою виявлення доказів катувань та жорстокого поводження належить і самим затриманим, їхнім адвокатам або родичам.»⁴⁸

2.2.6 Особа має бути чітко і без затримок повідомлена про ці фундаментальні права і додаткові права, що з них витікають.

Ефективна реалізація цих гарантій залежить від того, чи інформуються затримані про їхні права. На думку КЗК, невідкладне виконання цього зобов'язання має «імперативний» характер. Комітет заявляє, що усім особам, які потрапляють під варту, має вручатися документ встановленого зразка, який містить опис цих прав, при цьому затримані мають розписатися у тому, що вони були про свої права повідомлені.⁴⁹

2.3 Інші механізми

2.3.1 Суттєво важливою для передання інформації і доказів стосовно жорстокого поводження є ретельне ведення досьє тримання осіб під вартою.

Ведення комплексного і точного досьє є абсолютно необхідним для забезпечення як права на свободу та безпеку, так і заборони жорстокого поводження. На цій гарантії КЗК робить особливий наголос.

«КЗК вважає, що фундаментальні гарантії, що надаються особам, які перебувають під вартою поліції, мали б підкріплення (при цьому цілком можливо, що це ще й спростило б роботу працівників поліції), якби для кожної затриманої особи існувало б комплексне досьє тримання під вартою, у якому фіксувалися б усі аспекти її перебування під вартою і заходи, вжиті щодо неї (час позбавлення волі і причина такого заходу, час повідомлення особи про її права, наявність тілесних ушкоджень, психічного

⁴⁸ Параграф 123 Стамбульського протоколу.

⁴⁹ 12-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2002) 15, параграф 44.

захворювання, тощо; час встановлення контакту з найближчим родичем/радником та адвокатом і час відвідин затриманого цими особами; час надання харчування; час проведення допиту; час переведення до іншого приміщення або звільнення, тощо). За низкою позицій (наприклад, предмети, якими володіла особа, факт повідомлення про її права, а також час їхньої реалізації або відмови від них) варто передбачати розписку особи, а у необхідних випадках – пояснення факту відсутності такої розписки. На додаток, доступ до досьє тримання під вартою має надаватися адвокату затриманого.»⁵⁰

Стандарти Суду щодо досьє тримання під вартою були запроваджені у рамках реалізації права на свободу і безпеку:

«... відсутність записів про перебування під вартою із зазначенням таких аспектів як дата, час та місце затримання, прізвище затриманого, а також причини затримання і прізвище особи, яка його здійснила, має розглядатися як факт, несумісний із самою ціллю Статті 5 Конвенції (див. *Орхан проти Туреччини*, № 25656/94, § 371, 18 червня 2002).»⁵¹

Разом з тим, не можна недооцінювати важливість ведення досьє з точки зору забезпечення шляхів розслідування оскаржених фактів жорстокого поводження.⁵²

2.3.2 *Прокурорам і суддям належить вимагати повідомлення інформації і доказів, які стосуються жорстокого поводження. Вони мусять удаватися до рішучих дій у разі отримання інформації про те, що особа, яка перед ними постає, могла постраждати від жорстокого поводження. Вони мусять вести провадження таким чином, щоб забезпечити особі можливість відкрито повідомити про те, яким чином з нею поводились.*

⁵⁰ 2-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (92) 3, параграф 41.

⁵¹ *Хадісов та Цечоев проти Росії*, Рішення від 5 лютого 2009, заява № 21519/02, параграф 148. Див. також *Менешева проти Росії*, Рішення від 9 березня 2006, заява № 59261/00, параграф 87.

⁵² *Сф. Барабаничиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 44.

Прокурорам і суддям у справі забезпечення каналів для ефективного повідомлення інформації та розслідування заяв про жорстоке поводження належить важлива роль. КЗК відмітив:

«Коли особи, затримані правоохоронними органами, постають перед органами прокуратури і судом, це надає їм зручну нагоду заявити про те, застосовувалось до них жорстоке поводження, або ні. Більше того, навіть за відсутності прямої скарги зазначені органи отримують можливість своєчасно удатися до необхідних дій у разі, якщо наявні інші ознаки (наприклад, видимі ушкодження; загальний вигляд або поведінка особи) того, що жорстоке поводження мало місце.⁵³

Разом з тим, КЗК часто встановлює, що судді і прокурори не демонструють велику зацікавленість щодо скарг на жорстоке поводження або ж не ставлять належних запитань, якщо особа, яка перед ними постає, має видимі ушкодження.⁵⁴ Суд також аналізував реакцію органів прокуратури і судів на заяви про жорстоке поводження або на інші його ознаки у кількох справах, пов'язаних з положеннями Статті 3, як, наприклад, у справі *Аскоя*:

«Дійсно, за законодавством Туреччини прокурор мав обов'язок провести розслідування. Втім, незалежно від того, звернувся пан Аскоя до нього зі скаргою, або ні, він проігнорував явно видимі під час їхньої зустрічі ознаки того, що пан Аскоя був підданий катуванням (див. параграф 56 вище), але жодного розслідування проведено не було. Суду не було пред'явлено будь-яких доказів на користь того, що мали місце будь-які інші дії, незважаючи на те, що прокурору було відомо про ушкодження заявника.

Більше того, на думку Суду, за обставин справи пана Аскоя таке ставлення до справи з боку державної посадової особи, зобов'язаної проводити розслідування кримінальних злочинів, було рівнозначне руйнуванню ефективності будь-яких інших засобів юридичного захисту особи, які могли існувати.»⁵⁵

⁵³ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 28.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Аскоя проти Туреччини*, Рішення від 18 грудня 1996, заява № 21987/93, параграф 59. Див. обговорення обов'язків судових органів у випадках наявності чітких письмових свідчень про серйозні акти жорстокого поводження у справі

2.3.3 Від державних посадових осіб (включаючи працівників поліції і в'язниць) в офіційному порядку має вимагатися, щоб у випадках, коли їм стає відомо про заяви щодо жорстокого поводження або про інші його ознаки, вони негайно повідомляли про це компетентні органи. Якщо орган, який отримує такі повідомлення, не має повноважень на них реагувати, він мусить передати відповідну інформацію до компетентних органів..

Згідно з позицією КЗК:

«... юридична база відповідальності підсилюється, якщо від державних посадових осіб (працівники поліції, начальники в'язниць, тощо), в офіційному порядку вимагається невідкладно інформувати відповідні органи в усіх випадках, коли їм стає відома будь-яка інформація, що вказує на жорстоке поводження.»⁵⁶

Такий підхід підтримується Судом, який наголошує на необхідності забезпечення надходження дотичної інформації до компетентних органів.⁵⁷ Отже, органи, що не мають необхідної компетенції, мають утримуватись від прийняття рішень за скаргами і, зокрема, від кваліфікації цих скарг як недостовірних або необґрунтованих.

2.3.4 Особлива роль належить медичним працівникам у в'язницях. Ключовим моментом у забезпеченні каналів передання інформації і доказів стосовно жорстокого поводження є проведення належних і конфіденційних медичних обстежень. Медичним працівникам належить адекватно фіксувати будь-які заяви, зроблені новоприбулими ув'язненими, і відповідним чином інформувати компетентні органи.

Ахмет Оскан та інші проти Туреччини, Рішення від 6 квітня 2004, заява № 21689/93, параграф 359.

⁵⁶ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28, параграф 27.

⁵⁷ *Ахмет Оскан та інші проти Туреччини*, Рішення від 6 квітня 2004, заява № 21689/93, параграф 359.

В'язничні служби належать до числа тих структур зв'язку позбавлених волі осіб з органами, що мають інституційну незалежність від правоохоронних і судових органів, з якими такі особи зустрічаються у першу чергу. Саме із прибуттям до в'язниці затриманий отримує ще одну можливість пройти належне медичне обстеження.⁵⁸ Відтак, медичні працівники в'язниць знаходяться у самому центрі системи боротьби з безкарністю за жорстоке поводження. КЗК був розроблений комплекс конкретних вимог, які повторюються у його звітах за результатами візитів:

«КЗК рекомендує, щоб у досьє, яке відкриває в'язничний лікар за результатами медичного обстеження новоприбулого ув'язненого, містилися наступні дані: (i) повний перелік заяв, зроблених даною особою, які мають відношення до медичного обстеження (включаючи опис його стану здоров'я та будь-які скарги на жорстоке поводження з ним), (ii) повний перелік об'єктивних медичних висновків, зроблених на основі ретельного обстеження, а також (iii) висновки лікаря у світлі пунктів (i) і (ii), включаючи висновок про ступінь відповідності зроблених особою заяв об'єктивним медичним висновкам. В усіх випадках фіксації ушкоджень, які відповідають зробленим заявам про жорстоке поводження, ці відомості мають у системному порядку доводитися до відома відповідних органів влади. Крім того, результати усіх оглядів, включаючи згадані вище заяви та висновки лікаря, мають передаватися затриманій особі та її адвокату.

Також КЗК хоче наголосити, що усі медичні обстеження мають проводитися за межами чутності і, якщо даний лікар чітко не вимагає іншого у конкретних обставинах, за межами поля зору правоохоронців та іншого персоналу, який не є медичним.»⁵⁹

⁵⁸ У тих країнах, де медичне обстеження було запроваджене у місцях тримання осіб під вартою під контролем поліції, до таких установ застосовуються ті ж самі принципи. Втім, з огляду на масштаб і більшу залежність таких структур, вони не можуть вважатися повною заміною в'язничним медичним службам. Див. Звіт КЗК про візит до Литви з 2 по 17 грудня 2001 грудня, СРТ/Іnf (2003) 30, параграф 40.

⁵⁹ Звіт КЗК про візит до Азербайджану з 24 листопада по 6 грудня 2002 року, СРТ/Іnf (2004) 36, параграф 26. Див. також Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003 року, СРТ/Іnf (2006) 22, параграфи 45-49; Звіт КЗК про візит до Литви з 17 по 24 лютого 2004 року, СРТ/Іnf (2006) 9, параграф 96.

Медичні працівники мусять шукати баланс між своєю відповідальністю перед пацієнтами та своєю відповідальністю перед суспільством у цілому. Це може приводити до виникнення дилем, наприклад у випадках, коли потерпілий не вимагає повідомлення про ознаки жорстокого поводження або не погоджується на це. Ця проблема зазначається у Стамбульському протоколі. У ньому підкреслюється необхідність в окремому підході до кожного випадку. У Протоколі пропонується надавати повідомлення таким чином, щоб особу потерпілого було неможливо встановити, або ж передати їх до уповноваженого органу за межами безпосередньої юрисдикції.»⁶⁰

Крім того, Стамбульським протоколом визнається, що медичний персонал:

«може виявити свідчення неприпустимого насильства, заявити про які в ув'язнених нема реальної можливості. У таких ситуаціях лікар має дбати про нагальні інтереси пацієнта і про свій обов'язок конфіденційності по відношенню до нього, але при цьому не втрачають свої ваги для лікаря і моральні аргументи на користь того, щоб заявити про неналежне поводження, оскільки часто ув'язнені просто не мають можливості результативно це зробити. У випадках, коли ув'язнений погоджується на розкриття такої інформації, конфлікту не виникає, і моральний обов'язок не ставиться під сумнів. Якщо ув'язнений відмовляється дати свою згоду на розкриття інформації, лікар мусить зважити ризик і потенційну небезпеку для цього конкретного пацієнта із здобутками для всього загалу ув'язнених і для інтересів суспільства, пов'язаних із запобіганням скоєнню зловживань.»⁶¹

КЗК утримується від пропонування рішення таких дилем. Його типова рекомендація формулюється наступним чином:

«...в усіх випадках, коли лікарем фіксуються ушкодження, що відповідають заявам ув'язненого про жорстоке поводження щодо нього, такі записи мають бути негайно доведені до відома відповідного прокурора.»⁶²

⁶⁰ Див. параграфи 68-70, 72-73 Стамбульського протоколу.

⁶¹ *Ibid*, параграф 73.

⁶² Звіт КЗК про візит до Литви з 17 по 24 лютого, 2004 року СРТ/Inf (2006) 9, параграф 96. Втім, КЗК рішує звертає увагу на існуючий юридичний обов'язок,

2.3.5 Державам належить забезпечувати широкий спектр каналів, через які особи або їхні представники зможуть конфіденційним чином повідомляти про скарги щодо жорстокого поводження компетентні внутрішні або міжнародні органи, включаючи вищих посадовців та державні установи, судові органи й органи прокуратури, органи, що спеціалізуються на розгляді скарг, а також структури інспектування і моніторингу.

2.3.6 Особам має бути надана можливість реалізовувати свої права за Статтею 8 ЄКПЛ шляхом надсилання до компетентних органів/структур письмових повідомлень, які не підлягають цензурі.

Право на повагу до приватного листування також є ключовим у забезпеченні передання інформації стосовно жорстокого поводження належним органам. Це є особливо важливим з огляду на уразливість осіб, що перебувають під вартою.

Важко уявити будь-який вагомий аргумент, яким можна було б виправдати втручання у права особи під вартою на спілкування з органами на зразок тих, що зазначені у Керівному принципі 2.3.5. Як правило, відповідальні органи визначені у законодавстві країни, проте існує й міжнародна законодавча база у відповідності до таких положень, як, наприклад, положення Статті 34 ЄКПЛ. Існує практика Страсбурзького Суду, яка стосується права на повагу до листування ув'язнених. Нею заперечуються ті норми, у яких відсутня будь-яка диференціація різних категорій осіб та органів, з якими ув'язнені можуть мати листування.⁶³

Крім того, ув'язнений повинен мати змогу обмінюватися інформацією з відповідними органами без тиску на нього і без побувань помсти:

як це можна побачити з наступного витягу: «Весь медичний персонал, який працює у в'язницях, закладах попереднього ув'язнення поліції та у військових госпіталях має пам'ятати про свій обов'язок за Статтею 282 Кримінально-процесуального кодексу» Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003, СРТ/Inf (2006) 22, параграф 49.

⁶³ Недбала проти Польщі, Рішення від 4 липня 2000, заява № 27915/95, параграф 81.

«Суд ще раз підкреслює, що для ефективної роботи системи розгляду особистих заяв, визначеної у Статті 34, виняткову важливість має можливість вільного обміну інформацією із Судом для заявників або потенційних заявників, до яких при цьому не можуть застосовуватися будь-які форми тиску з боку органів влади з метою примусити їх внести зміни у свої скарги або відкликати їх [...] У цьому контексті поняття «тиск» включає у себе не тільки пряий примус та кричущі акти залякування, але також інші неналежні непрямі дії або контакти, спрямовані на те, щоб відмовити заявників від використання передбаченого Конвенцією засобу захисту або перешкодити їм у цьому [...]»⁶⁴

У своїх звітах КЗК наголошує, що особи мусять мати можливість конфіденційно листуватися з міжнародними організаціями.⁶⁵

2.3.7 У необхідних випадках від державних органів має вимагатися реєстрація усіх повідомлень, які можуть вважатися такими, що містять скарги. Має бути запроваджена форма документу, яким підтверджується отримання кожної скарги, а також те, що питання буде розглянуте.

КЗК запропонував додаткові гарантії для забезпечення одержання належними і компетентними органами усіх заяв та інформації стосовно жорстокого поводження:

⁶⁴ *Попов проти Росії*, Рішення від 13 липня 2006, заява № 26853/04, параграфи 246-247.

⁶⁵ Звіт КЗК про візит до України з 9 по 21 жовтня 2005 року, СРТ/Inf (2007) 22, параграф 151. Говорячи окремо про тримання під вартою у поліції, КРЕПЛ зазначив різні способи, у які може бути передана інформація про жорстоке поводження, але не пояснив, яким чином ці способи можуть бути забезпечені: «Доступ до системи розгляду скарг на дії поліції може бути забезпечений або скаржнику або його або її призначеному представнику різними методами, включаючи: особисту явку до установ поліції із заявою – або під час перебування у такій установі, внаслідок чого виникли приводи для скарги, або пізніше; телефонний дзвінок до поліції або до НООДП; передання факсимільного повідомлення до поліції або до НООДП; лист, що надсилається до поліції або НООДП; або ж електронною поштою або через Інтернет – до поліції або НООДП». Висновок Комісара Ради Європи з прав людини, Томаса Хаммарберга, стосовно незалежних та ефективних механізмів прийняття рішень за скаргами на дії поліції, otmDH(2009)4, параграф 46. Далі згадується як Висновок КРЕПЛ

«Окрім надання особам можливості подавати скарги безпосередньо за належністю, для державних органів влади, таких як поліція, має існувати обов'язкова вимога про реєстрацію всіх заяв, які можуть визначатися як скарга; з цієї метою необхідно запровадити належні формуляри для підтвердження прийняття скарги і наміру її розглянути.»⁶⁶

Керівними принципами реєструвати заяви рекомендується у випадках, коли цього вимагає заявник. Такий підхід націлений на узгодження цього стандарту з вимогами конфіденційності, що містяться по всьому тексту Керівних принципів.

2.3.8 Крім того, цих керівних положень мають дотримуватися також структури інспектування і моніторингу, уповноважені приймати рішення за заявами.

У Керівних принципах до уваги приймається той факт, що внутрішні структури інспектування і моніторингу також можуть отримувати повноваження на розгляд конкретних заяв, скарг та інших вказівок на жорстоке поводження і повноваження на прийняття рішень відповідно до них. Логічно припустити, що у здійсненні цієї функції вони також мають дотримуватися відповідних стандартів.

2.3.9 Особам, які опиняються у контакті з правоохоронними органами, має надаватися повна інформація про їхні права на протидію жорстокому поводженню, а також про механізми і процедури, якими вони можуть скористатися.

У цих Керівних принципах відображена вимога про інформування осіб щодо їхніх прав, які автоматично витікають з юридичних гарантій проти жорстокого поводження.⁶⁷ У Висновку КРЕПЛ наводяться приклади належної практики у цьому відношенні:

- «- надання інформації про скарги у матеріалах, які висвітлюють діяльність поліції;
- розташування інформації про скарги на видних місцях в усіх приміщеннях поліції, особливо у місцях тримання осіб під вартою;

⁶⁶ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28, параграф 38.

⁶⁷ Див. Керівний принцип 2.2.6 та відповідні коментарі вище.

- усі особи, що тримаються під вартою у приміщеннях поліції, мають повідомлятися у письмовій формі про спосіб, у який вони можуть подати скаргу після свого звільнення;
- працівники поліції під час виконання своїх обов'язків повинні мати з собою «інформаційні листки про спосіб подання скарг», які можуть передаватися тим представникам громадськості, які висловлюють незадоволення діями поліції;
- інформація про спосіб подання скарг на дії поліції має розташовуватися у приміщеннях державних органів влади, які контролюються відомствами кримінальної юстиції, включаючи прокуратуру, службу пробації, служби в'язниць і судів; а також
- інформація про спосіб подання скарг на дії поліції має розташовуватися у приміщеннях державних органів, які не відносяться до системи кримінальної юстиції, включаючи громадські, консультаційні організації та організації соціального захисту.»⁶⁸

III. Розслідування: підстави і цілі

3.1 Підстави для розслідування

3.1.1 *Обов'язок ініціювати розслідування виникає, коли компетентні органи одержують правдоподібну заяву або інші достатньо чіткі вказівки на те, що міг мати місце серйозний факт жорстокого поводження. За таких обставин розслідування має бути проведене навіть за відсутності офіційної скарги.*

До недавнього часу для того, щоб виникав обов'язок проведення розслідування, Судом вимагалася наявність «небезпідставної скарги».⁶⁹ Після ознайомлення з широким спектром різноманітних обставин, Суд надав більш суворого характеру своїм стандартам, пов'язаним із Статтею 3, вимагаючи проведення розслідування на-

⁶⁸ Висновок КРЕПЛ, параграф 43.

⁶⁹ Див. *Кузнєцов проти України*, Рішення від 29 квітня 2003, заява № 39042/97, параграф 105, так *Інек проти Туреччини*, Рішення від 17 лютого 2004, заява № 25760/94, параграф

віть за відсутності сформульованої скарги. Тепер обов'язок ініціювати розслідування фактів катування або інших видів жорстокого поводження виникає у випадках, коли існують «достатньо чіткі вказівки» на те, що жорстоке поводження «могло мати місце».⁷⁰

Такий підхід відповідає Стамбульським принципам⁷¹ і стандартам КЗК.⁷² Отже, дізнання має проводитись у випадках, коли існують такі ознаки можливого жорстокого поводження як видимі ушкодження, загальний вигляд або поведінка особи або інші дотичні вказівки.⁷³ Крім того Страсбурзький Суд визначає, що проведення розслідування вимагається, «коли компетентні органи одержують заяву, яка не може бути недостовірною з огляду на факти, або ж інші достатньо чіткі вказівки на те, що серйозний факт жорстокого поводження міг мати місце».⁷⁴ Відповідним чином, у Керівних принципах, для забезпечення більш широких перспектив або шляхів ініціювання розслідування, пропонується вживати таку термінологію як «правдоподібні заяви або інші вказівки на жорстоке поводження» або ж «достовірні повідомлення про жорстоке поводження».

3.1.2 Проведення розслідування є обов'язковим у разі, коли воно спирається на правдоподібні повідомлення про тиск фізичного або психологічного характеру, надмірне застосування сили або про інші серйозні факти жорстокого поводження.

На початкових етапах прийняття рішень за відповідними повідомленнями важко визначити дефініційні пороги та відмінності між катуваннями та іншими видами жорстокого поводження.⁷⁵

⁷⁰ *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заява №№ 33097/96 та 57834/00, параграф 100; *97 членів Гдлянської Конгрегації Свідків Ієгови та 4 інших проти Грузії*, Рішення від 3 травня 2007, заява № 71156/01, параграф 97.

⁷¹ Стамбульські принципи, параграф 2.

⁷² 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28, параграф 27.

⁷³ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28, параграф 28.

⁷⁴ Див. *97 членів Гдлянської Конгрегації Свідків Ієгови та 4 інших проти Грузії*, Рішення від 3 травня 2007, заява № 71156/01, параграф 97. У цілях цих Керівних принципів, це формулювання рівнозначне терміну «достовірні повідомлення, якщо інше не обумовлене».

⁷⁵ Див. Загальний коментар N2, CAT/C/GC/2, параграф 3.

Більше того, у цьому відношенні має значення і тягне за собою обов'язок проведення розслідування не тільки тяжкість завданої фізичної або психологічної шкоди.⁷⁶ Саме тому перелік ситуацій та вказівок, з яких цей обов'язок витікає, не є вичерпним.⁷⁷ З огляду на потенційні варіації, що можуть існувати у різних справах, у Керівних принципах відображається позиція Суду, який у цих цілях оперує терміном «серйозність» акту жорстокого поводження.

«Суд ще раз підкреслює, що у випадках, коли особа висуває небезпідставну скаргу на те, що щодо неї поліцією був застосований серйозний акт жорстокого поводження у порушення положень Статті 3, це положення, прочитане у поєднанні із загальним обов'язком Держави за Статтею 1 Конвенції гарантувати «кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені у... Конвенції», опосередковано вимагає проведення ефективного офіційного розслідування.»⁷⁸

Разом з тим, практика Суду ілюструє основні сценарії, за якими виникав обов'язок проведення розслідування. По-перше, він виникає по відношенню до актів фізичного або психологічного насильства, нападів та інших видів навмисного жорстокого поводження.⁷⁹ Рівень різноманітності конкретних обставин, які призвели до відповідних порушень положень Статті 3 ЄКПЛ, може бути проілюстрований стражданнями, завданими найближчому родичу каліцтвом його коханих людей, які були вбиті.⁸⁰

⁷⁶ Див. А. Reidy, *The Prohibition of Torture. A Guide to the Implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights*. Human rights handbooks, № 6, Рада Європи, 2002.. Через конкретні причини розробки цих Настанов, розставлені у них наголоси та сферу їхнього застосування, у них не йдеться про визначення і класифікацію порушень заборони по суті. Відтак, такий самий підхід використаний і у висновку КРЕПЛ.

⁷⁷ Див. коментар до Керівного принципу 5.1.1.

⁷⁸ *Маслова і Налбандов проти Росії*, Рішення від 24 січня 2008, заява № 839/02, параграф 91.

⁷⁹ *Маслова і Налбандов проти Росії*, Рішення від 24 січня 2008, заява № 839/02, параграф 91.

⁸⁰ *Аккум проти Туреччини*, Рішення від 24 березня 2005, заява № 21894/93, параграфи 259, 265.

З розширенням сфери застосування заборони катувань та інших видів жорстокого поводження розширюється і спектр обставин, за яких виникає обов'язок проведення розслідування. Так, розглядалася можливість звернути увагу на навмисне руйнування житла і майна.

«У випадках, коли особа висуває небезпідставну скаргу щодо навмисного руйнування її майна уповноваженими особами Держави, положеннями Статті 13 вимагається не тільки виплата компенсації у належних випадках, але й проведення ретельного й ефективного розслідування, яке може дати можливість встановити і покарати винуватих, що включає у себе ефективний доступ скаржника до процесу розслідування (див. *Ментеш та інші*, згадану вище, стор. 2715-16, § 89).»⁸¹

За аналогією практики Суду за Статтею 2, обов'язок проведення розслідування виникає також по відношенню до оскарженої невідповідно застосованої сили у ході правоохоронних заходів або виконання поліцією своїх обов'язків.⁸²

Відповідно до процедури Суду, тягар доказування стосовно ушкоджень, завданих затриманим особам, і тим, що перебувають під вартою, особам, що знаходяться під контролем органів влади, перекладається на самі органи влади. Це позначилося на процесах розслідувань всередині країн, оскільки на органи влади був покладений обов'язок брати на себе відповідальність за ушкодження, завдані особам під час перебування під їхнім контролем.⁸³ Відповідним чином, ці ушкодження розглядаються як вказівки на серйозні акти жорстокого поводження, що підлягають розслідуванню.

3.1.3 Особлива увага повинна приділятися встановленню ймовірних расових або інших дискримінаційних мотивів, які можуть стояти за фактом жорстокого поводження.

⁸¹ *Алтун проти Туреччини*, Рішення від 1 червня 2004, заява № 24561/94, параграф 71. Див. також *Айдер та інші проти Туреччини*, Рішення від 8 січня 2004, заява № 23656/94, параграфи 122-129.

⁸² *Зелілоф проти Греції*, Рішення від 24 травня 2004, заява № 17060/03, параграф 55.

⁸³ *Міхеев проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 127.

Расизм та інші форми дискримінації здатні значно загострювати страждання, які завдаються потерпілим від жорстокого поводження. Таке міркування призвело до розробки окремого стандарту, яким проведення розслідування вимагається у тих випадках, коли існують досить чіткі підстави для підозр дискримінації, або там, де існують конкретні проблеми, пов'язані з певною формою дискримінації у суспільстві або державі. Там, де такі проблеми існують, необхідно виходити з припущення про те, що вони відомі органам влади, а це вже саме по собі може створювати обов'язок проведення розслідування *prima facie*.⁸⁴ Позиція Суду була узагальнена наступним чином у справі *Кобзару* по відношенню до населення ромів у Румунії:

«Безсумнівно, що такі інциденти, так само як і стратегія, прийнята вищими органами влади Румунії для боротьби з дискримінацією ромів, були у даному випадку відомі або мали бути відомі слідчим органам, а відтак до розслідування можливих расистських мотивів, що стоять за насильницькими діями, необхідно було підходити з особливою увагою.»⁸⁵

Далі Суд наводить опис змісту обов'язку, за яким від Держави вимагається не більше, ніж ужиття розумних заходів для викриття дискримінаційних мотивів. Крім того, Суд визначив, що непроведення адекватного розслідування за фактами жорстокого поводження, потенційно пов'язаними з дискримінацією, може саме по собі становити порушення Статті 14 ЄКПЛ.⁸⁶

3.1.4 Розслідування фактів жорстокого поводження, які не належать до категорії дій, які розслідуються в обов'язковому порядку, мають відповідати тим самим стандартам ефективності.

⁸⁴ Див. Про доказові стандарти у судовій процедурі у подібних випадках також справа *Бекос і Кутропулос проти Греції*, Рішення від 13 грудня 2005, заява № 15250/02, параграфи 59-62.

⁸⁵ *Кобзару проти Румунії*, Рішення від 26 липня 2007, заява № 48254/99, параграф 97, курсив автора.

⁸⁶ Див. також *Кобзару проти Румунії*, Рішення від 26 липня 2007, заява № 48254/99, параграфи 96-101.

Згідно з практикою Страсбурзького Суду та інших органів припускається, що обов'язок проведення розслідування не виникає внаслідок усіх видів жорстокого поводження, що забороняються Статтею 3. Одночасно, формальні розслідування можуть проводитися і за фактами неналежних умов тримання під вартою або лікування або ж інших, очевидно, менш серйозних порушень заборони жорстокого поводження. Якщо такі розслідування розпочато, вони мають відповідати стандартам, що застосовуються і до обов'язкового проведення розслідувань.

Цей Керівний принцип встановлюється з огляду на доказову силу, яку Страсбурзький суд визначає для таких «необов'язкових» розслідувань, що ілюструється його оцінкою адекватності розслідування умов тримання осіб під вартою, наведеною далі:

«Більшість аргументів уряду будуються на результатах внутрішнього кримінального розслідування з посиланням на те, що скарги першого заявника стосовно умов виконання покарання були неправдивими. Проте Суд не переконаний цим висновком. По-перше, розслідування не можна вважати ефективним, оскільки воно було започатковане тільки через чотири місяці після того, як перший заявник звернувся із скаргою до органів прокуратури, через що адміністрація в'язниці отримала досить часу для того, щоб провести ремонт у камері, про яку йдеться. По-друге, з оправданих причин це розслідування не можна вважати об'єктивним тією мірою, якою воно проходилося без участі адвокатів першого заявника, а його висновки базувалися, головним чином, на показаннях адміністрації в'язниці, на яку і подавалася скарга (див., серед багатьох інших, *Гхарібашвілі проти Грузії*, № 11830/03, §§ 60-63, 29 липня 2008; *Барбу Ангелеску проти Румунії*, № 46430/99, § 66, 5 жовтня 2004; *Корсаков проти Молдови*, № 18944/02, § 70, 4 квітня 2006).»⁸⁷

Залишається очікувати, чи поширить Суд дію безумовного обов'язку проведення розслідування на заяви про неадекватні умови тримання під вартою.⁸⁸

⁸⁷ *Рамішвілі та Кохреїдзе проти Грузії*, Рішення від 27 січня 2009, заява № 1704/06, параграф 80.

⁸⁸ Див. *Федотов проти Росії*, Рішення від 25 жовтня 2005, заява № 5140/02, параграфи 63, 69-70.

3.1.5 Рішення про припинення або відмову у початку розслідування фактів жорстокого поводження можуть прийматися тільки незалежним і компетентним органом після ретельного й оперативного розгляду всіх відповідних фактів. Такі рішення мають підлягати належній перевірці і оскарженню засобами публічного і змагального судового провадження.

Рішення про те, що заява є безпідставною, дорівнює відмові у проведенні розслідування і позбавляє скаржника-потерпілого прав, що автоматично витікають з обов'язку проведення розслідування. Отже, таке рішення має підлягати найретельнішій перевірці.

3.2 Основні цілі розслідувань

3.2.1 Ефективне розслідування вимагає докладання необхідних зусиль для того, щоб належним чином встановити факти і, за необхідності, встановити осіб, винуватих у жорсткому поводженні, і покарати їх.

У Керівних принципах передбачаються дві головні цілі розслідування: встановлення фактів і, за необхідності, покарання винних. У них визнається, що факти можна встановити не у всіх справах, а також те, що іноді докази будуть недостатніми для того, щоб притягнути винних до відповідальності.⁸⁹

Разом з тим, органам влади належить докладати всіх належних зусиль для досягнення результатів. У Керівних принципах наводиться стандартне формулювання, яким для цих цілей користується Суд:

«Обов'язок проведення розслідування – це «не обов'язок дати результат, а обов'язок застосувати засоби»: не у всіх випадках розслідування обов'язково буде успішним або дійде висновку, який збігається з описом подій, наданих скаржником; разом з тим, воно у принципі мусить мати можливість домогтися встановлення фактів у справі і, якщо правдивість скарг підтвердиться, – встановлення і покарання винних. Отже, розслідування за

⁸⁹ Див. також Керівні принципи 3.1.1 та 3.1.5.

заявами про серйозні акти жорстокого поводження мають проводитися ретельно. Це означає, що органи влади завжди мусять докласти серйозних зусиль для встановлення того, що справді сталося, а не покладатися на квапливі або погано обґрунтовані висновки, щоб закрити розслідування або використати їх як основу для своїх рішень.»⁹⁰

3.2.2 Крім того, перед слідчими органами можуть ставитися завдання визначення і здійснення заходів на запобігання рецидивам жорстокого поводження.

Роль слідчих органів у застосуванні запобіжних заходів підкреслюється як у Стамбульських принципах⁹¹, так і у Висновку КРЕПЛ.⁹² І хоча виконання цієї ролі належить також іншим структурам і установам, слідчі органи знаходяться у тих умовах, що уможливають визначення заходів, спрямованих на запобігання випадкам жорстокого поводження у майбутньому.

IV. Вимірювання ефективності: ключові критерії

Незважаючи на розбіжності у термінології, якою користується Страсбурзький Суд та інші міжнародні організації,⁹³ перелік дотичних критеріїв включає у себе незалежність та неупередженість, ретельність, невідкладність, адекватну компетентність, залучення потерпілого і громадський контроль.

⁹⁰ *Барбанициков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 54.

⁹¹ Принцип 1.b Стамбульського протоколу.

⁹² Висновок КРЕПЛ, параграф 22.

⁹³ Див. the 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28 параграфи 31-36; Стамбульський протокол, параграфи 79-82; Висновок КРЕПЛ, параграфи 62-79.

4.1 Незалежність і неупередженість

4.1.1 Посадові особи, які залучаються до проведення розслідувань, і особи, що приймають рішення, мають бути незалежними від осіб, що є причетними до фактів, за якими проводиться розслідування.

Незалежність є ключовим аспектом ефективного розслідування та підтримки довіри з боку скаржника-потерпілого і громадськості.⁹⁴ У практиці Страсбурзького Суду велика увага приділяється аналізу незалежності розслідувань, при цьому обов'язок забезпечення незалежності може стосуватися будь-якої особи, яка приймає рішення у ході розслідування або веде його (включаючи осіб, яким доручається здійснення конкретних слідчих дій,⁹⁵ судових медичних експертів,⁹⁶ прокурорів, що здійснюють нагляд,⁹⁷ і спеціалізованих органів⁹⁸).

Через висновки Суду щодо недостатньої незалежності слідчих органів відбувалися зміни у відповідних системах окремих країн, найкращим прикладом чого є, напевно, приклад Нідерландів.⁹⁹

⁹⁴ Див. the 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 32; Стамбульський протокол, параграф 74; Стамбульські принципи, параграф 2; Висновок КРЕПЛ, параграфи 63-66.

⁹⁵ Див. *Міхеєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 116. Суд встановив відсутність незалежності службовця поліції, якому було доручено розшукати свідків.

⁹⁶ Так Суд вимагає, щоб судові медичні експерти були незалежними як формально, так і de facto, мали спеціальну підготовку і мандат, який містить широкий обсяг повноважень. *Барабанщиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграфи 62

⁹⁷ Див. *Рамсахай та інші проти Нідерландів*, Рішення від 15 травня 2007, заява № 52391/99, параграфи 62-63; *Барабанщиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграфи 62-63.

⁹⁸ Див. *Інек проти Туреччини*, Рішення від 17 лютого 2004, заява № 25760/94, параграф 207.

⁹⁹ Див. *Рамсахай та інші проти Нідерландів*, Рішення від 15 травня 2007, заява № 52391/99, параграфи 258-267.

4.1.2 *Це вимагає незалежності з практичної точки зору, а не тільки відсутності ієрархічних та інституційних зв'язків.*

У деяких випадках Суду вдається встановити недостатність незалежності на основі короткого аналізу інституційної ієрархії, до складу якої входять слідчі органи. Наприклад, у справі Регбока було зауважено, що:

«Розслідування проводилось у рамках структури Управління поліції Словенії Градек, працівники якої були причетні до арешту заявника.»¹⁰⁰

Але часто аналіз доводиться поглиблювати і визначати, чи існує незалежність саме з практичної точки зору:

«У цьому контексті слід нагадати, що Начальник Жандармерії округу Кулп, який за ієрархією був, як старший слідчий, начальником жандармів, причетних, за заявою, до інциденту, був призначений на свою посаду Губернатором округу Кулп. З показань свідків очевидно, що Начальник жандармерії округу Кулп делегував повноваження на проведення розслідування Начальнику відділення жандармерії округу Кулп. З огляду на те, що, за заявою, саме жандармерія округу Кулп обвинувачується у причетності до підпалу будинку заявника, Суд вважає недопустимим делегування повноважень на проведення розслідування за заявою тому ж самому відділенню жандармерії.»

Такий самий підхід застосовує і КЗК:

«Більше того: навіть якщо прокурора, який формально відповідає за проведення попереднього розслідування за заявою про жорстоке поводження з боку поліції, можна вважати незалежним від працівників поліції, які опрацьовують такі скарги, такими ж незалежними аж ніяк не можуть вважатися працівники поліції, які фактично проводять таке розслідування. У низці справ, розглянутих делегацією, слідчі кримінальної поліції належали до тієї ж самої установи поліції, що й працівники поліції, які були об'єктами розслідування. З точки зору КЗК, вимога щодо прове-

¹⁰⁰ *Регбок проти Словенії*, Рішення від 28 листопада 2000, заява № 29462/95, параграф 74. Див. також *Міхєєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 115.

дення таких розслідувань принаймні тими працівниками поліції, які не належать до тієї ж самої установи (наприклад, працівники поліції, які працюють у головному управлінні поліції або у відділі внутрішньої служби), не потребує аргументації».¹⁰¹

Отже стосунки між різними службовцями і органами можуть бути досить складними і потребувати докладного аналізу. Наприклад, це стосується тих випадків, коли незалежні з огляду на структуру організації службовці великою мірою покладаються на інформацію, надану особами, на дії яких подана скарга, або ж коли розслідування проводяться підрозділами, до яких такі особи належать.

«Разом з тим, Суд вважає, що факт того, що Прокуратура міста Тбілісі значною мірою покладалася на інформацію, надану Прокуратурою округу Руставі, при тому, що працівники поліції округу Руставі були прямо або опосередковано причетні до дій, які є предметом розслідування, суперечить відповідним принципам ефективного розслідування...»¹⁰²

Часто буває, що слідчі мають тісні робочі стосунки з конкретним відділенням поліції. Саме з цього приводу Страсбурзьким судом було висловлене занепокоєння стосовно військових прокурорів у Румунії. Слідчі були офіцерами, які проходили службу у тій самій військовій структурі, що й поліцейські, дії яких були предметом розслідування.¹⁰³

4.1.3 Працівники, які залучаються до проведення розслідувань, та всі особи, що приймають рішення, мають бути неупередженими. Зокрема, вони не мають права брати участь у розслідуваннях або у прийнятті рішень стосовно скажників-потерпілих у справі про жорстоке поводження, яку вони розслідують.

¹⁰¹ Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003, СРТ/Inf (2006) 22, параграф 40.

¹⁰² *Гхарібашвілі проти Грузії*, Рішення від 29 липня 2008, заява № 11830/03, параграф 73.

¹⁰³ Див. *Барбу Ангелеску проти Румунії*, Рішення від 5 жовтня 2004, заява № 46430/99, параграф 67.

У міжнародних інструментах відсутні докладні міркування з приводу очевидної вимоги щодо незалежності слідчих, але така вимога чітко відстежується у юриспруденції Страсбурзького Суду.¹⁰⁴ Крім того, часто з'ясовувалося, що слідчі виконували подвійну роль, працюючи із справами, порушеними проти скажників-потерпілих, і одночасно відповідаючи за проведення розслідування за заявленими фактами жорстокого поводження з ними:

«[Суд] вражений тим, що розпорядження про проведення експертизи 9 серпня 2001 року було віддане тим самим слідчим поліції, паном З., який проводив допит заявника після його арешту і міг би бути свідком побиття, про яке йдеться у заяві...»¹⁰⁵

Аналогічним чином, КЗК підкреслював, що «конфлікт інтересів може виникнути там, де розслідування за підозрами у жорстокому поводженні опрацьовується у рамках того ж самого кримінального слідства щодо дій особи, яка скажиться на жорстоке поводження.»¹⁰⁶

4.2 Ретельність

4.2.1 У розслідуваннях фактів жорстокого поводження мають здійснюватися всі розумні кроки для забезпечення доказів, які стосуються відповідного інциденту (інцидентів).

Створити вичерпний перелік слідчих дій, необхідних для досягнення відповідності критерію ретельності, неможливо. Втім, Страсбурзьким судом була напрацьована загальна вимога щодо здійснення «всіх розумних кроків» або докладання необхідних зусиль. У рішеннях Суду часто присутній ілюстративний і невичерпний перелік заходів, виконання яких має очікуватися:

¹⁰⁴ Див. 97 членів Гдлянської Конгрегації Свідків Іегови та 4 інших проти Грузії, Рішення від 3 травня 2007, заява № 71156/01, параграф 117.

¹⁰⁵ Барабанщиков проти Росії, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 48. Див. також Тотева проти Болгарії, Рішення від 19 травня 2004, заява № 42027/98, параграф 63.

¹⁰⁶ Звіт КЗК про візит до Албанії з 23 травня по 3 червня 2005, СРТ/Іnf (2006) 24, параграф 50.

«Органи влади мусять здійснювати будь-які розумні кроки в рамках їхніх можливостей для того, щоб забезпечити докази стосовно інциденту, включаючи, *inter alia*, підготовку докладного викладення скарги з боку скаржника-потерпілого, свідчень очевидців, даних судової експертизи, додаткових медичних довідок, у яких повністю і точно фіксуються ушкодження потерпілого, а також об'єктивного аналізу висновків медичної експертизи, зокрема у частині, що стосується причини ушкоджень. Будь-який недолік розслідування, який позбавляє його можливості встановлення причин ушкоджень або особи, винної в їх завданні, цілком може призвести до ризику недотримання цього стандарту.»¹⁰⁷

Загальні коментарі щодо заходів, виконання яких, як правило, очікується, містяться в інших міжнародних інструментах.¹⁰⁸

4.2.2 Типовий перелік необхідних слідчих заходів і доказів включає у себе:

Перелік базових слідчих заходів, визначений у Керівних принципах, носить ілюстративний характер. Він базується на типових прикладах з практики Страсбурзького Суду та з звітів КЗК.

- докладні і вичерпні показання скаржників-потерпілих, отримані з належною мірою делікатності;

Часто показання свідків або не беруться взагалі, або ж органи влади не намагаються уточнити певні моменти, які за даних обставин є принципово важливими. Така недбалість була піддана критиці з боку Страсбурзького Суду:

«Заслуговує на увагу і те, що самому заявнику жодного разу не ставилися питання про походження його синців, як у момент, коли він заявляв про своє побиття саме М. Крінелем, так і після того, коли він поскаржився прокурору на своє побиття поліцією. Так само, жодному із працівників поліції, які заявляли про те, що заявник прибув до поліцейського відділку вже із синцями,

¹⁰⁷ *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграф 134.

¹⁰⁸ Стамбульський протокол, параграфи 88-106; the Висновок КРЕПЛ, параграф 69; 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28 параграф 33.

не було запропоновано пояснити, чому заявнику не ставилися запитання про походження його синців ані після його прибуття до поліцейського відділку 4 липня 1997 року, ані пізніше, коли поліція дізналася, що заявник потрапив до лікарні. Органи влади не надали жодних пояснень щодо причин, через які жодних кроків для розслідування факту заявленого побиття заявника Крінелем М. не було здійснено.»¹⁰⁹

Уразливий стан потерпілих від жорстокого поводження у формі психологічного тиску вимагає проведення їх опитування з особливою делікатністю. Докладні висновки з цього приводу містяться у Стамбульському протоколі.¹¹⁰

- *належне опитування і, у разі необхідності, використання пізнання та інших спеціальних слідчих заходів, спрямованих на встановлення винних;*

Ще одним винятково важливим необхідним елементом розслідувань фактів жорстокого поводження є необхідні зусилля для встановлення заявлених правопорушників та їх опитування. У практиці Страсбурзького Суду міститься багато вказівок про недоліки на цьому напрямку:

«Суд вважає особливо вражаючим те, що, хоча 9 березня 1995 року заявник повторно ствердив, що міг би упізнати охоронців, про яких йдеться, якби побачив їх, не було здійснено жодного кроку для цього, а вже через дев'ять днів прокуратура звернулася за постановою про закриття справи на підставі того, що винних осіб встановити не вдається, а не того, що факти, викладені у заяві є безпідставними; така постанова була видана.»¹¹¹

- *конфіденційне і ретельне медичне (бажано – судовими експертами) фізичне і психологічне обстеження скаржників-потер-*

¹⁰⁹ *Кобзару проти Румунії*, Рішення від 26 липня 2007, заява № 48254/99, параграф 71.

¹¹⁰ Стамбульський протокол, параграфи 120-160. Див. додаткові заходи захисту потерпілих у Керівних принципах 4.4.3, 4.4.4 та коментарях до них.

¹¹¹ *Лабіта проти Італії*, Рішення від 6 квітня 2000, заява № 26772/95, параграф 72. Див. також *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграф 142; *Барабанщиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 44.

пілих. Воно має проводитися незалежним персоналом відповідної кваліфікації, здатним визначити причини ушкоджень та їхню відповідність змісту закидів;

- *інші медичні докази, включаючи особисті справи з місць позбавлення волі і медичних служб;*

У Стамбульському протоколі робиться окремий наголос на важливості проведення фізичного та психологічного обстеження потерпілих, діагностичних аналізів і ведення документації за єдиними формами:¹¹²

«Медична експертиза має бути проведена незалежно від часу, який минув після катувань; проте, якщо заявник стверджує, що це сталося протягом останніх шести тижнів, така експертиза має бути організована невідкладно, перш ніж зникнуть явні сліди катувань. Експертиза має включати у себе оцінку потреби у лікуванні ушкоджень і захворювань, у психологічній допомозі, консультації і подальше супроводження потерпілого (див. опис медичного обстеження та судової експертизи у главі V). В усіх випадках необхідна також оцінка психологічного стану скаржника-потерпілого від катувань; вона може бути частиною медичного обстеження або, за відсутності слідів катувань, може здійснюватися самостійно (див. опис оцінки психологічного стану у главі VI).»¹¹³

В аналогічному руслі вимоги Страсбурзького Суду і висновки КЗК висвітлюються у постановках та звітах цих органів:

«Суд ще раз наголошує на тому, що належна медична експертиза є суттєвою гарантією запобігання жорстокому поводженню. Судові медичні експерти повинні мати незалежність як формальну, так і *de facto*, проходити спеціальну підготовку, а їхній мандат повинен передбачати широкі повноваження (див. *Аккош проти Туреччини*, №№ 22947/93 та 22948/93, § 55 та § 118, ЄКПЛ 2000-X). У ході складання експертом звіту за результатами медичного обстеження особи, яка заявляє про акти жорстокого поводження щодо себе, вкрай важливо, щоб експерт визначив

¹¹² Див. Стамбульський протокол, Глави V-VI, додатки II-IV.

¹¹³ Стамбульський протокол. параграф 104.

у ньому ступінь відповідності стану особи фактам жорстокого поводження, заявлених нею [...]»¹¹⁴

«Крім того, можна згадати нещодавнє дізнання, розпочате 2 червня 2006 року стосовно «Б». Цей ув'язнений був переведений до СІЗО №1 23 травня 2006, і у ході медичного обстеження після його прибуття були виявлені численні тілесні ушкодження, які, за його заявою, були отримані у результаті побиття службовцями ОРБ-2. Рішення про відмову у порушенні кримінальної справи було прийняте на основі даних медичної картки ІВС та пояснень фельдшера про те, що у момент свого прибуття до ІВС 13 травня 2006 року «В» мав тілесні ушкодження, завдані йому під час затримання; жодних запитів про проведення судової експертизи не було.»¹¹⁵

- *належні показання свідків, можливо включаючи показання інших затриманих, особового складу охорони, представників громадськості, правоохоронців та інших службовців;*

Як правило, акти жорстокого поводження здійснюються за межами поля зору непричетних до них осіб. Тим не менше, слідство має докласти необхідних зусиль для збирання свідчень від осіб, які могли бути свідками конкретного інциденту, або могли б пролити світло на обставини навколо нього. Ця думка відображена у Стамбульському протоколі, який містить наступну вимогу:

«Інформація має збиратися від усіх присутніх у приміщенні або на ділянці, що є предметом розслідування, для того, щоб встановити, чи нема серед цих осіб свідків інциденту катувань, про які заявляє скаржник.»¹¹⁶

Так само, Суд часто виявляв факти, коли опитування належних осіб не проводилось:

«Слідчий не робив спроб встановити та опитати осіб, які були затримані разом із заявником у Богородському та Ленінському відділках міліції у період між 10 та 19 вересня 1998, і які, можли-

¹¹⁴ *Барабанищikov проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 59.

¹¹⁵ Додаток I до Публічної Заяви КЗК від 13 березня 2007 стосовно Чеченської республіки Російської Федерації, СРТ/Іnf (2007) 17, параграф 48.

¹¹⁶ Стамбульський протокол, параграф 103.

во, володіють інформацією про поведінку заявника до скоєної ним спроби самогубства; крім того, залишається незрозумілим, чи був хоча б один раз опитаний слідчим В – один із співкамерників заявника.»¹¹⁷

- *огляд місця скоєння злочину з метою виявлення речових доказів, включаючи знаряддя, що використовувалося у ході актів жорстокого поводження, відбитки пальців, біологічні рідини і тканини. До експертизи мають залучатися судові та інші експерти, здатні забезпечити докази і надати їм експертну оцінку, розробити відповідні схеми та/або відновити події; а також*

докази, зібрані на місці скоєння злочину, відіграють вирішальну роль у встановленні обставин інциденту, і є особливо важливими у справах про жорстоке поводження, як це підкреслюється Страсбурзьким Судом¹¹⁸ і КЗК.¹¹⁹ Керівні принципи, пов'язані з доказами, що збираються на місці скоєння злочину, послідовно відображають (невичерпні) норми Стамбульського протоколу:

«Усі докази мають бути належним чином зібрані, опрацьовані, упаковані, промарковані і поміщені у надійне місце для запобігання їх псуванню, підміні або втраті. Якщо припускається, що катування мали місце досить недавно для того, щоб такі докази були дотичними до справи, будь-які виявлені зразки біологічних рідин (як-то, кров або сперма), волосся, тканини та волокна мають бути зібрані, промарковані і поміщені на належне зберігання. Будь-яке знаряддя, що могло бути використане для катувань, незалежно від того, чи воно було використане за прямим призначенням або випадково, має бути вилучене і поміщене на зберігання. У разі виявлення досить свіжих для того, щоб мати відношення до справи, відбитків пальців, вони мають бути зняті і зафіксовані. Має бути накреслена промаркована масштабна

¹¹⁷ *Міхеєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 112. Див. також *Барабанічиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграф 62.

¹¹⁸ *Алтун проти Туреччини*, Рішення від 1 червня 2004, заява № 24561/94, параграф 73. Див. також *Міхеєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 112.

¹¹⁹ Додаток I до Публічної Заяви КЗК від 13 березня 2007 стосовно Чеченської республіки Російської Федерації, СРТ/Inf (2007) 17, параграф 49.

схема приміщення або місця, де, за припущеннями, відбувалися катування, на якій відображені всі дотичні до справи деталі, як-то розташування поверхів у будівлі, кімнат, входів, вікон, меблів, а також прилегла територія. Для фіксації цих деталей також необхідно зробити їхні фотографії у кольорі. Необхідно скласти записи про ідентифікаційні дані всіх осіб на заявленому місці скоєння катувань із зазначенням їхніх повних імен і прізвищ, адрес і номерів телефонів або іншої контактної інформації. Необхідно зробити опис одягу особи, яка заявляє про застосування до неї катувань, і піддати цей одяг лабораторному аналізу, якщо це можливо, з метою виявлення біологічних речовин та інших речових доказів, якщо з огляду на час, що минув з моменту події, такі дані будуть дотичними.»¹²⁰

- *розгляд досьє тримання особи під вартою, рішень, матеріалів справ та іншої документації, що має відношення до даного інциденту.*

Обов'язок ведення досьє тримання під вартою, матеріалів справ та іншої документації стосовно затримання особи, застосування до неї сили або інших дій, пов'язаний з необхідністю використання таких матеріалів у ході розслідування.¹²¹ Відповідним чином, у Стамбульському протоколі передбачається, що:

«Усі дотичні до справи папери, протоколи або документи мають зберігатися для їхнього використання як доказів та почеркованної експертизи.»¹²²

4.2.3 Збирання доказів і ведення розслідування мають здійснюватися у відповідності до процесуальних норм. Недотримання процесуальних норм, внаслідок чого подальше провадження зазнає невдачі, означає, що не всі розумні кроки для забезпечення доказів стосовно інциденту були здійснені.

З огляду на ціль покарання осіб, винних у жорстокому поведженні, процесуальні помилки у ході розслідування, через які до-

¹²⁰ Стамбульський протокол, параграф 103.

¹²¹ Див. також Керівний принцип 2.3.1 та коментарі вище.

¹²² Стамбульський протокол, параграф 103.

кази, зібрані проти таких осіб, втрачають свою доказову вагу, являють собою факт недотримання стандартів ефективного розслідування. Цей Керівний принцип відображає практику Страсбурзького Суду.¹²³

4.2.4 Інформація і докази, що відносяться до жорстокого поводження, мають оцінюватися ретельно та об'єктивно.

Розслідування мають проводитись ретельно, послідовно і узгоджено від самого їхнього початку. Як зазначає КЗК, слід уникати «квапливих або необгрунтованих висновків»¹²⁴:

«Адекватна оцінка заяв про жорстоке поводження часто буде далека від методу прямого аналізу. Деякі види жорстокого поводження (як-то удушення або електричний шок) не залишають очевидних слідів або ж не залишать їх, якщо виконуються знавцями своєї справи. Так само, чіткі сліди, ймовірно, залишаться внаслідок примушування особи стояти на ногах, на колінах або навприсядки у незручній позі протягом багатьох годин поспіль, або ж позбавлення її сну. Навіть від ударів, завданих по тілу, можуть залишатися лише легкі сліди, які важко помітити, і які швидко зникають. Відтак, у разі, якщо органам прокуратури або суду стає відомо про такі види жорстокого поводження, вони мають поставитися до них з особливою увагою, щоб відсутність фізичних слідів не була помилково сприйнята як відсутність вагомих доказів. Те ж саме стосується *a fortiori* випадків, коли оскаржене жорстоке поводження має, головним чином, психологічний характер (сексуальне приниження, погрози вбити або завдати каліцтва особі, яка перебуває під вартою та/або членам її родини, тощо). Для адекватної оцінки достовірності заяв про жорстоке поводження цілком може вимагатися збирання показань від усіх дотичних до справи осіб, своєчасна організація огляду місця події та/або медичної експертизи, яку проводить відповідний фахівець.»¹²⁵

¹²³ *Маслова і Нлабандов проти Росії, Міхеев проти Росії*, Рішення від 24 січня 2008, заява № 839/02, параграф 95.

¹²⁴ Див. цитату у сосі 90 вище.

¹²⁵ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28 параграф 29.

Підхід Європейського Суду до поняття «ретельність» може спостерігатися у наступному рішенні:

«[...] Слідчий прийняв свідчення працівників поліції як правдоподібні, незважаючи на те, що їхні показання могли бути тактичним способом захисту і націлюватися на підрив довіри до показань заявника. З точки зору Суду, у ході проведеного обвинуваченням дізнання, оцінка показань базувалася на різних стандартах, оскільки показання, надані заявником, були визнані суб'єктивними, а показання працівників поліції – ні. Достовірність показань останніх також мала бути піддана сумніву, оскільки завданням проведеного обвинуваченням слідства було встановити, до якої відповідальності мають бути притягненими ці працівники: до кримінальної або дисциплінарної (див. *Огнянова і Чобан проти Болгарії*, № 46317/99, § 99, 23 лютого 2006).»¹²⁶

Такий підхід чітко збігається з Висновком КРЕПЛ, у якому обов'язки органів влади описані наступним чином:

«проводити дізнання на основі обгрунтованої підозри, не нехтуючи доказами на користь заявника, або ж не приймаючи беззастережно будь-яких доказів, особливо показань поліції, проти заявника.»¹²⁷

4.2.5 Розслідування за своїм обсягом мають носити комплексний характер.

Розслідування мають носити комплексний характер, особливо якщо їхній обсяг охоплює більше одного інциденту або складний набір пов'язаних між собою фактів. Ця думка відображена у контексті звіту КЗК:

«Крім того, розслідування мають проводитися комплексно. КЗК зустрічався із справами, де, незважаючи на численні оскаржені інциденти і факти, пов'язані з ймовірними актами жорстокого поводження, обсяг розслідування неналежним чином обмежу-

¹²⁶ *Барабанщиков проти Росії*, Рішення від 8 січня 2009, заява № 36220/02, параграфи 46, 59, 61.

¹²⁷ Висновок КРЕПЛ, параграф 69.

вався, а важливі епізоди і пов'язані з ними обставини, що вказують на жорстоке поводження, були проігноровані.»¹²⁸

Прикладом такого комплексу фактів є випадки, коли акти жорстокого поводження мають місце у ході заздалегідь спланованої операції поліції із застосуванням сили. Слідчим належить встановити, чи у ході планування такої операції проводилася належна оцінка ризиків і передбачалися заходи щодо запобігання застосуванню надмірної сили, а після цього проаналізувати пропорційність операції загальній цілі, що перед нею ставилася.¹²⁹ До інших прикладів відносяться ситуації, що характеризуються потенційно дискримінаційними мотивами або руйнуванням майна осіб.¹³⁰

Крім того, визначаючи обсяг розслідування, органи влади мусять брати до уваги різні чинники, які збільшують тяжкість актів жорстокого поводження, і уважно аналізувати їх один по одному. Такий підхід відповідає *відносному підходу* Суду до оцінки тяжкості завданих страждань:

«[Ц]е залежить від обставин справи, таких як тривалість акту жорстокого поводження, його фізичні і психічні наслідки і, у деяких випадках, стать, вік і стан здоров'я потерпілого, тощо.»¹³¹

Невичерпний перелік чинників, визначений у Керівних принципах, вказує на два типи причин, які збільшують тяжкість страждань потерпілого: *об'єктивні* чинники, такі як тривалість акту жорстокого поводження, завдані тілесні ушкодження і *суб'єктивні* чинники, які мають відношення до особистих характеристик потерпілого.¹³²

¹²⁸ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Інф (2004) 28 параграф 33. Див. також Звіт КЗК про інспекційний візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003 року, СРТ/Інф (2006) 22, параграф 30.

¹²⁹ Див. *Цеков проти Болгарії*, Рішення Суду від 23 лютого 2006, заява № 45500/99 та *Нашова проти Болгарії*, Рішення від 26 лютого 2004, заяви №№ №№ 43577/98 та 43579/98 з подальшими посиланнями.

¹³⁰ Див. Керівні принципи 3.1.2 та 3.1.3 та відповідні коментарі вище.

¹³¹ *Сельмуні проти Франції*, Рішення Суду від 28 липня 1999, заява № 25803/94, параграф 100.

¹³² У справі *Айдин проти Туреччини*, суд взяв до уваги стать і молодий вік заявника. В іншій справі Суд встановив, що факт затримання особи, незважаючи

4.3 Невідкладність

4.3.1 Розслідування і можливе судове провадження мають проводитися невідкладно і в розумних строках.

У Керівному принципі 4.3.1 визнається, що доказ може втратити свою вагу, або бути безповоротно втраченим через певний період часу, що відображається у всіх відповідних міжнародних інструментах, Керівництві КЗК,¹³³ Стамбульському протоколі¹³⁴ та у Висновку КРЕПЛ.¹³⁵ Втім, найбільш докладні настанови містяться у юриспруденції Суду:

«...[Р]озслідування має проводитися оперативно. У справах, порушених за Статтями 2 і 3 Конвенції, коли під сумнів ставиться ефективність офіційного розслідування, Суд часто оцінював ступінь невідкладності реакції органів влади на скарги (див. *Лабіта проти Італії* [GC], № 26772/95, § 133 et seq., ЄКПЛ 2000-IV). Розгляду піддавалися момент початку розслідування, затримки у знятті показань (див. *Тімурташ проти Туреччини*, № 23531/94, § 89, ЄКПЛ 2000-VI; а також *Текін проти Туреччини*, постанова від 9 червня 1998, *Звіти 1998-IV*, § 67), а також час, протягом якого тривало розслідування (див. *Інделікато проти Італії*, № 31143/96, § 37, 18 жовтня 2001).»¹³⁶

Як неодноразово наголошував Суд, своєчасність є принципово важливим чинником для проведення медичної експертизи¹³⁷, так само як і для ваги і правдоподібності показань свідків:

«По-третє, низка слідчих дій були виконані із затримками. Наприклад, протокол судової медичної експертизи заявника да-

---

на його відносно коротку тривалість, загострило його душевні страждання та біль, оскільки він перебував під вартою у неприйнятних умовах: *Трепашкін проти Росії*, Рішення Суду від 19 липня 2007, заява № 36898/03, параграф 94.

¹³³ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28 параграф 35.

¹³⁴ Див. параграфи 14, 83, 179.

¹³⁵ Висновок КРЕПЛ, параграфи 70-73.

¹³⁶ *Міхеєв проти Росії*, Рішення Суду від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 109.

¹³⁷ Див. параграф 104 Стамбульського протоколу.

тований 26 жовтня 1998 року, тобто, він був оформлений більше ніж через п'ять тижнів після заявленого акту жорстокого поводження. Підозрювані у жорстокому поводженні працівники поліції були пред'явлені заявнику для пізнання через майже два роки після інциденту. Мати заявника була опитана тільки у 2000 році, а лікар М з лікарні №33 – тільки у 2001 році, незважаючи на те, він належав до числа перших свідків, що бачили заявника після інциденту. Слідчий провів опитування персоналу і пацієнтів у лікарні №39 тільки у січні 2000 року (за винятком Б та лікаря К, які були опитані у ході початкового розслідування). Нарешті, заявник був підданий психіатричній експертизі тільки у 2001 році, незважаючи на те, що його психічний стан був згаданий органам влади як головне пояснення його спроби самогубства, а також як привід для припинення провадження.»¹³⁸

Крім того, у Керівних принципах обумовлюється необхідність проведення невідкладних дій протягом періоду від початкового розслідування і до початку можливого судового провадження. Часові межі у Керівних принципах не визначені, але стандарти, яких необхідно дотримуватись, мають відповідати підходам Суду у світлі Статті 5(3) ЄКПЛ, за якими Суд тлумачить концепцію «розумного строку» як таку, що вимагає «особливої дбайливості» і «реальної оперативності».¹³⁹ Оцінка цих чинників значною мірою залежатиме від обставин справи.¹⁴⁰

4.3.2 Невідкладність – це ключ до забезпечення довіри з боку громадськості.

Страсбурзький суд завжди пов'язував вимогу невідкладності дій з необхідністю забезпечувати довіру та підтримку з боку громадськості. Ця позиція була чітко сформульована у його рішенні у справі *Баті та інші*:

¹³⁸ *Міхеєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграф 113. Див. також параграф 114.

¹³⁹ Див. *mutatis mutandi Вемхофф проти Німеччини*, Рішення від 27 червня 1968, заява № 2122/64, параграф 17.

¹⁴⁰ Див. *mutatis mutandi Скотт проти Іспанії*, Рішення від 18 грудня 1996, заява № 21335/93, параграф 17.

«136. Поза всякими сумнівами залишається те, що вимога про невідкладність та розумну оперативність дій є безумовною за своїм контекстом. Невідкладне реагування органів влади у питаннях розслідування заяв про жорстоке поводження може взагалі розглядатися як ключовий чинник забезпечення громадської довіри у зв'язку з дотриманням громадськістю принципів верховенства права та із запобіганням будь-якій можливості змови або допустимості незаконних дій (див., окрім іншого, *Інделікато проти Італії*, № 31143/96, § 37, 18 жовтня 2001, і *Озгюр Кіліч проти Туреччини* (dec.), № 42591/98, 24 вересня 2002).»

4.4 Компетентність

4.4.1 *Слідчі органи мають бути повністю компетентні для встановлення фактів у справі і, у необхідних випадках, визначення і покарання винуватих.*

4.4.2 *Розслідування не повинне зупинятися через будь-які перешкоди юридичного або практичного характеру.*

Судом було визначено, що, у силу відсутності компетентності, певні слідчі органи нездатні відігравати ефективну роль у встановленні або притягненні до відповідальності осіб, винних у жорстокому поводженні. Під цю категорію часто підпадають розслідування причин смерті особи, зокрема ті їхні види, що обмежуються встановленням особи померлого, а також дати, місця і причини смерті, і не передбачають обов'язкового надання свідчень особами, що підозрюються у заподіянні смерті.¹⁴¹

Крім того, Суд розкритикував як неприйнятні ті спеціальні норми, у силу яких проведення розслідування щодо конкретних категорій правоохоронців не допускається.¹⁴² Критика таких положень висловлювалася і з боку КЗК. Наприклад, Комітету траплялися певні законодавчі положення, за якими заборонялося встанов-

¹⁴¹ Див. *Х'ю Джордан проти СК*, Рішення від 4 травня 2001, заява № 24746/94, параграфи 125-130.

¹⁴² *Ibid*, у параграфі 135. У цій конкретній справі Суд дійшов висновку про те, що офіційні заборони свідкам давати свідчення, про які йшлося у справі, фактично не мали фатальних наслідків для ефективного розслідування.

лювати особи, що в складі сил спеціального призначення, навіть у цілях розслідувань за заявами про жорстоке поводження з їхнього боку. Реакція Комітету була такою:

«44. Практика заборони встановлення осіб працівників сил спеціального призначення та швидкого реагування, які підозрюються у жорсткому поводженні із затриманими особами у контексті кримінального розслідування, є неприйнятною. Якщо такий стан справ буде збережений, він дорівнюватиме наданню працівникам сил спеціального призначення і швидкого реагування абсолютного імунітету від кримінальної відповідальності за їхні дії у ході виконання службових обов'язків [...]»¹⁴³

Так само критичним є ставлення КЗК до неформальних перешкод для ефективного розслідування, таких як носіння масок службовцями поліції або в'язниць. Практичні наслідки таких перешкод є аналогічними наслідками формальних юридичних бар'єрів:

«34. [...] Така практика підлягає суворому контролю і може застосовуватися тільки у виняткових випадках, для яких існують належні підстави; підстави для неї у контексті в'язниць можуть виникати дуже рідко або не існувати взагалі.»¹⁴⁴

4.4.3 Слідчі органи повинні мати повноваження на тимчасове відсторонення від посади або від виконання конкретних обов'язків осіб, які є об'єктом розслідування.

4.4.4 Слідчі органи повинні мати можливість застосовувати засоби захисту для того, щоб убезпечити гаданих потерпілих та інших долучених до розслідування осіб від залякування або від інших способів їх примушення до самоусунення від участі у розслідуванні.

Керівні принципи не містять заклику до взяття під варту осіб, що підозрюються у жорсткому поводженні, але, як мінімум, слід-

¹⁴³ Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003, СРТ/Inf (2006) 22, параграф 44.

¹⁴⁴ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 34. КЗК також піддав критиці практику вдягання пов'язок на очі затриманих – ще одного заходу, який може стати на заваді встановленню осіб, винних у жорсткому поводженні.

чі органи повинні мати право тимчасово усувати їх від виконання службових обов'язків і застосовувати інші заходи у ході розслідування. Факти невідсторонення підозрюваних від виконання їхніх обов'язків були піддані критиці з боку Суду:

«Також Суд підкреслює важливість усунення від виконання службових обов'язків працівників, які знаходяться під слідством або під судом, а також їхнього звільнення у разі винесення їм обвинувального вироку (див. Висновки і рекомендації Комітету ООН проти катувань: Туреччина, 27 травня 2003, КПК/С/CR/30/5).»¹⁴⁵

Стамбульським протоколом передбачається, що такі заходи мають бути націлені на захист причетних до справи осіб та осіб, які проводять розслідування:

«Особи, які могли бути причетні до катувань або жорстокого поводження, мають усуватися з посад з управлінськими або владними повноваженнями, як прямими, так і опосередкованими, по відношенню до скаржників, свідків і членів їхніх сімей, а також до тих, хто проводить розслідування.»¹⁴⁶

Протокол націлений на захист таких осіб від насильства, погроз або будь-яких інших видів залякування, які можуть виникнути у зв'язку із розслідуванням.¹⁴⁷ Крім того, ним пропонується детальний опис інших елементів необхідної бази і допоміжних стратегій.¹⁴⁸

Керівні положення КЗК у цьому напрямку носять більш загальний характер, вимагаючи тільки запобігання тиску на осіб, які могли постраждати від жорстокого поводження з боку державних посадових осіб, з метою переконати їх відмовитися від подання скарги або відкликати її.¹⁴⁹ Крім того, КЗК вимагає проведення слідчих заходів стосовно таких скарг з дотриманням заходів безпеки.

¹⁴⁵ *Яман проти Туреччини*, Рішення від 2 Листопада 2004, заява № 32446/96, параграф 55. Див. також *Бекос та Кутропулос проти Греції*, Рішення від 13 грудня 2005, заява № 15250/02, параграф 54.

¹⁴⁶ Стамбульський протокол, параграф 80.

¹⁴⁷ *Ibid*, параграфи 80, 88, 95, 99, 112, 113.

¹⁴⁸ *Ibid*, параграфи 89-97.

¹⁴⁹ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 39.

Протягом розслідування скажники-потерпілі ні за яких обставин не можуть бути поверненими під контроль тих осіб, які, за заявами потерпілих, жорстоко з ними поводитися.¹⁵⁰

Крім того, Суд уважно ставиться до вказівок на те, що потерпілі могли під примусом відкликати свої скарги або були в інший спосіб переконані у необхідності припинити процес. Так, Суд підкреслює, що відкликання заяви не обов'язково означає, що розслідування має бути припинене. Факт відкликання скарги має розглядатися у сукупності з іншими дотичними обставинами і доказами.¹⁵¹

4.5 Залучення потерпілих і контроль громадськості

У відповідних міжнародних стандартах наголос робиться на необхідності залучення до розслідування потерпілих, зокрема з точки зору вимоги про контроль громадськості. Так, КЗК підтримав практику Суду¹⁵² в наступний спосіб:

«36. На додаток до згаданих вище критеріїв ефективного розслідування має існувати достатній рівень контролю громадськості щодо розслідування або його результатів для того, щоб підзвітність була забезпечена як на практиці, так і у теорії. Необхідний рівень контролю у різних справах може бути різним. В особливо важливих справах належним може бути проведення публічного розслідування. В усіх випадках потерпілий (або, у залежності від обставин, найближчий родич потерпілого) має бути залучений до провадження тією мірою, яка є необхідною для гарантування його або її законних інтересів.»¹⁵³

¹⁵⁰ Звіт КЗК про візит до Албанії з 23 травня по 3 червня 2005, СРТ/Іnf (2006) 24, параграф 52. Див. також Додаток I до Публічної Заяви КЗК від 13 березня 2007 стосовно Чеченської республіки Російської Федерації, СРТ/Іnf (2007) 17, параграф 53.

¹⁵¹ *Читаєв і Читаєв проти Росії*, Рішення від 18 січня 2007, заява № 59334/00, параграф 164.

¹⁵² Див. *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заяви №№ 33097/96 та 57834/00, параграф 137.

¹⁵³ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Іnf (2004) 28, параграф 36.

4.5.1 *Скаржники-потерпілі від жорстокого поводження або їхні представники мусять бути залученими до процедур слідства тією мірою, якою це необхідно для гарантування їхніх законних інтересів. Потерпілі повинні мати право вимагати здійснення конкретних кроків і своєї участі у конкретних слідчих діях, коли це є належним. Вони мають періодично інформуватися про хід розслідування та про всі прийняті рішення. У необхідних випадках їм має надаватися юридична допомога, а також право опротестовувати дії або бездіяльність слідчих органів за допомогою відкритої і змагальної процедури судового розгляду.*

Формально залучення потерпілого не є гарантією справедливого судового розгляду за Статтею 6 ЄКПЛ або навіть за більш обмеженою Статтею 5(4). Разом з тим, воно вимагається Керівними принципами «тією мірою, якою це необхідно для гарантування законних інтересів». Це відповідає змісту низки рішень Страсбурзького Суду, включаючи наступне:

«Нарешті, у тому, що стосується залучення до розслідування найближчих родичів, варто зауважити, що послідовного інформування заявників про його хід не відбувалося, незважаючи на запити про інформацію з боку адвоката [...]»¹⁵⁴

«Більше того, складається враження, що ані заявникам, ані їхнім представникам не був наданий доступ до матеріалів розслідування, або навіть до примірника рішення від 7 січня 2002 року.»¹⁵⁵

Крім того, у Керівних принципах визначається, що потерпілі повинні мати процесуальну правоздатність вимагати здійснення

¹⁵⁴ *Огнянова і Чобан проти Болгарії*, Рішення від 23 лютого 2006, заява № 46317/99, параграф 115.

¹⁵⁵ *Читаєв і Читаєв проти Росії*, Рішення від 18 січня 2007, заява № 59334/00, параграф 165. Див. також *Хадісов і Цечоєв проти Росії*, Рішення від 5 лютого 2009, заява № 21519/02, параграф 122. Див. також *Гхарібашвілі проти Грузії*, Рішення від 29 липня 2008, заява № 11830/03, параграф 74.

певних слідчих дій. Це – право, яке витікає із змісту кількох постанов Суду.¹⁵⁶

4.5.2 В особливо серйозних випадках для задоволення цієї вимоги може виникнути необхідність у проведенні офіційного розслідування.

Керівний принцип 4.5.2 охоплює серйозні справи, що привертають значну увагу громадськості, а також відображає позицію КЗК.¹⁵⁷

V. Форми розслідування і покарання

5.1 Процесуальні форми розслідування

5.1.1 Вибір належної процесуальної форми розслідування буде залежати від фактичного боку справи, але застосовуватися можуть кримінально-процесуальні дисциплінарні та/або адміністративні процедури.

Керівний принцип 5.1.1 містить загальне формулювання, використане Судом у ході аналізу питання про адекватність офіційних розслідувань.¹⁵⁸ Належні процедури неминуче будуть різними у різних країнах, а відтак значною мірою залишаються у «межах власного розсуду» кожної держави. Єдина вимога Страсбурзького Суду полягає у тому, щоб прийняті процедури були «ефективними».¹⁵⁹

У деяких державах встановлюються обмеження на те, якою мірою допускається здійснення слідчих процедур за відсутності конкретної процесуальної бази. Наприклад, може заборонятися проведення судової експертизи та процедури пізнання до початку попереднього кримінального розслідування.

¹⁵⁶ Див. *Слімані проти Франції*, Рішення від 24 липня 2004, заява № 57671/00, параграф 49.

¹⁵⁷ Див. зноску 153 вище.

¹⁵⁸ *Інек проти Туреччини*, Рішення від 17 лютого 2004, заява № 25760/94, параграф 169.

¹⁵⁹ Див. Розділ IV та відповідні коментарі вище.

Крім того, форми розслідування можуть залежати від виду покарання, яке вважається адекватним у світлі ступеню тяжкості заявленого акту жорстокого поводження. Так, Суд не пропонує формальної шкали адекватності санкцій по відношенню до конкретних видів жорстокого поводження. Разом з тим, у міжнародному законодавстві про захист прав людини існує добре визначена норма про те, що катування мають тягнути за собою кримінальну відповідальність і покарання.¹⁶⁰ Ця норма недвозначно визначена у Статті 4 КПКОООН і виконується у Європі. У рамках регіональних інструментів може передбачатися, що від держав очікується криміналізація таких дій і застосування кримінальних санкцій у зв'язку з актами фізичного або психологічного насильства та інших серйозних видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, яке закидається представникам держави. Позиція Страсбурзького Суду з цього приводу наведена у наступному параграфі:

«У зв'язку з цим Суд зауважує, що факт побиття заявника працівниками поліції був однозначно визначений у ході провадження щодо отримання компенсації у відповідності до Закону про відповідальність держави за заподіяну шкоду. Єдине, що підлягало встановленню, були особи працівників поліції, які скоїли побиття, з метою притягнення їх до кримінальної відповідальності.»¹⁶¹

КЗК також підтримує застосування кримінальних санкцій за низку порушень положень Статті 3:

«27. У багатьох Державах, де КЗК проводив візити, катування і такі дії як жорстоке поводження у ході виконання службових обов'язків, отримання показань під примусом, зловживання владою, тощо становлять визначені кримінальні злочини, за які

¹⁶⁰ Див. *Баті та інші проти Туреччини*, Рішення від 3 червня 2004, заява №№ 33097/96 та 57834/00, параграфи 145-146; *Міхєєв проти Росії*, Рішення від 26 січня 2006, заява № 77617/01, параграфи 120 та 135.

¹⁶¹ *Крастанов проти Болгарії*, Рішення від 30 вересня 2004, заява № 50222/99, параграф 59. Такий самий висновок може бути зроблений за іншими справами. Див. також *Оккалі проти Туреччини*, Рішення від 16 жовтня 2006, заява № 52067/99, параграфи 71-78.

особи притягаються до відповідальності *ex officio*. КЗК вітає існування законодавчих положень такого типу.»¹⁶²

Отже, розслідування актів катувань мають відповідати національній законодавчій базі, якою визначається кримінальний процес.

Інші менш серйозні порушення мають тягти за собою, як мінімум, притягнення до дисциплінарної, адміністративної або цивільної відповідальності у відповідності до закону і до процедури держави, і жодні акти жорстокого поводження не повинні залишатися безкарними.¹⁶³ КЗК підкреслює важливу роль дисциплінарного провадження у системі розслідувань:

«37. Дисциплінарне провадження створює додатковий вид відновлення справедливості, який може застосовуватися паралельно з кримінальним провадженням. Питання дисциплінарної відповідальності таких працівників має розглядатися системно, незалежно від того, чи був встановлений кримінальний характер неналежної поведінки, що розглядається. У цьому контексті КЗК рекомендував дотримуватися низки процесуальних гарантій; наприклад, до складу комісії з розгляду дисциплінарних проступків по відношенню до працівників поліції має входити, як мінімум, один незалежний член.»¹⁶⁴

5.1.2 Крім того, скаржники-потерпілі можуть скористатися своїм процесуальним правом ініціювати судове провадження, не дочекаючись, поки це буде зроблено компетентними органами.

У деяких юрисдикціях скаржникам-потерпілим від жорстокого поводження надається право ініціювати судовий процес шляхом подання обвинувачень у кримінальних злочинах. Суд висловив застереження щодо того, наскільки такі процедури можуть забезпе-

¹⁶² 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Інф (2004) 28, параграф 27.

¹⁶³ Див., наприклад, Постанову Суду у справі *Зелійоф проти Греції*, Рішення від 24 травня 2004, заява № 17060/03, параграф 58; Див. також *Менешева проти Росії*, Рішення від 9 березня 2006, заява № 59261/00, параграф 68.

¹⁶⁴ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Інф (2004) 28, параграф 27; Див. також Керівний принцип 5.2.1.

чувати виконання зобов'язань за Статтею 3 у разі, якщо розслідування *ex officio* не розпочалося органам влади:

«Нарешті, стосовно судового провадження, яке відкривається після подання заявником скарги на дії з боку працівників поліції, Суд, перш за все, підкреслює, що судове розслідування було започатковане *ex officio* компетентними органами тільки після того, як заявник подав скаргу щодо дій цих працівників.»¹⁶⁵

Там, де результатом судового процесу може бути тільки виплата компенсації, але не покарання осіб, винних у жорстокому поведженні, такий процес не може вважатися частиною системи ефективного розслідування актів жорстокого поведження.¹⁶⁶

5.2 Системи розслідування

5.2.1 Різні форми розслідувань мають бути поєднані в єдину узгоджену й інтерактивну систему.

У більшості юрисдикцій кримінальне, дисциплінарне та адміністративне провадження ведуться на основі різних законодавчих баз і різними органами. Складність справ про жорстоке поведження часто вимагає об'єднаних або паралельних підходів, який передбачає активну взаємодію між такими базами. Страсбурзьким Судом була підкреслена необхідність таких паралельних дій:

«Суд звертає увагу на те, що ані у ході кримінального розслідування, ані коли результати кримінального провадження стали відомі, не було вжито жодних дисциплінарних заходів по відношенню до цих працівників поліції (див. для порівняння *Фазіль Ахмет Тамер проти Туреччини*, № 19028/02, § 97, 24 липня 2007).»¹⁶⁷

¹⁶⁵ *Зелійоф проти Греції*, Рішення від 24 травня 2004, заява № 17060/03, параграф 62.

¹⁶⁶ *Крастанов проти Болгарії*, Рішення від 30 Вересня 2004, заява № 50222/99, параграф 60. Див. також Керівний принцип 1.2.4 та відповідні коментарі.

¹⁶⁷ *Алі та Айзе Дюран проти Туреччини*, Рішення від 8 квітня 2008, заява № 42942/02, параграф 70. Див. також *Оккалі проти Туреччини*, Рішення від 16 жовтня 2006, заява № 52067/99, параграф 71.

КЗК також підкреслював важливість взаємодії між кримінальною, адміністративною та дисциплінарною системами заходів.¹⁶⁸

Як підкреслює Суд, попередні розслідування або інші форми визначення наявності підстав для відкриття повномасштабного розслідування мають розглядатися і як частина розслідування у цілому, а відтак – відповідати дотичним стандартам ефективності:

« У світлі наведеного вище Суд вважає, що у процесах дізнання, на результати яких компетентні органи спиралися для відмови у порушення кримінальних справ за фактами оскаржених заявниками актів жорстокого поводження під час їхнього перебування під вартою, одноznачно спостерігається брак незалежності і ретельності.»¹⁶⁹

5.2.2 Необхідно створити незалежний та ефективний орган з розгляду скарг на дії поліції, який був би уповноважений розслідувати заяви щодо жорстокого поводження.

У той час як Страсбурзький Суд не зайшов настільки далеко, щоб вимагати створення спеціалізованих та незалежних органів для розслідування поведінки поліції, така вимога міститься у кількох міжнародних інструментах. Прикладом є Стамбульський протокол:

«85. У тих справах, де існують підозри щодо причетності до катувань державних посадових осіб, включаючи ймовірне віддання наказів про застосування катувань міністрами, заступниками міністрів, службовцями, що діяли з відома міністрів, вищих посадовців державних міністерств, вищих військових начальників або щодо терпимого ставлення з боку таких осіб до катувань, об'єктивне та неупереджене розслідування не може бути

¹⁶⁸ Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003, СРТ/Inf (2006) 22, параграф 38. Результатом цього стала рекомендація про те, що «дисциплінарна відповідальність працівників правоохоронних органів, причетних до жорстокого поводження має піддаватися системному розгляду, незалежно від того, чи містить неналежна поведінка таких працівників ознаки кримінального злочину» *Ibid*, параграф 41. Див. також параграф 27 of the 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК.

¹⁶⁹ *Гхарібашвілі проти Грузії*, Рішення від 29 липня 2008, заява № 11830/03, параграфи 70-71.

можливим без створення спеціальної слідчої комісії. Створення слідчої комісії може бути необхідним і там, де кваліфікація або неупередженість слідчих може викликати сумніви.»¹⁷⁰

Передбачається, що такі органи будуть незалежними і укомплектованими належним фаховим та адміністративним персоналом. Крім того, вони повинні мати доступ до консультацій неупередженого юридичного фахівця на забезпечення здобуття у ході розслідування прийнятних доказів, що можуть бути використані у кримінальному провадженні. Відтак, такі органи мають бути забезпечені усіма видами ресурсів і повноважень Держави-члена, а також мати змогу звертатися по допомогу до міжнародних експертів у галузі юриспруденції та медицини.¹⁷¹

Незалежні комісії можуть сприяти забезпеченню незалежності розслідування від самого його початку. Крім того, вони матимуть добрі можливості, щоб забезпечувати, у разі необхідності, порушення як дисциплінарного, так і адміністративного та/або кримінального провадження на основі своїх висновків.¹⁷² Більше того, у Висновку КРЕПЛ міститься пропозиція про надання таким органам повноважень на висунення обвинувачення:

«Такий вид притягнення працівників поліції до відповідальності незалежним органом може бути адаптованим до системи розгляду скарг на дії поліції, яка функціонує під егідою Незалежного органу з оскарження дій поліції (НООДП). За прикладом певних інститутів омбудсмена у Європі, які наділені правом підтримувати обвинувачення у суді на основі своїх власних повноважень, аналогічні повноваження – висувати офіційні кримінальні обвинувачення за результатами своїх розслідувань за фактами скарг могли б бути надані і НООДП. Звичайно, у визначенні можливості створення такої схеми важлива роль буде належати тій конституційній і юридичній системі, яка переважає у кожній державі-члені. Крім того, необхідно буде подбати і про наявність гарантій захисту прав працівників поліції як обвинувачуваних у кримінальному провадженні.»¹⁷³

¹⁷⁰ Стамбульський протокол, параграф 85.

¹⁷¹ *Ibid*, параграф 87.

¹⁷² *Ibid*, параграф 119. Див. також Висновок КРЕПЛ, параграф 83.

¹⁷³ Висновок КРЕПЛ, параграф 22.

КЗК висловив певну підтримку такої схеми наступною заявою:

«[В] інтересах забезпечення довіри з боку громадськості видається належним наділення такого органу повноваженнями передавати справу безпосередньо до Служби кримінального переслідування, яка визначала б доцільність порушення кримінальної справи у конкретному випадку.»¹⁷⁴

5.3 Види покарань

5.3.1 Висновок щодо скоєння акту жорстокого поводження має тягнути за собою відповідні адміністративні, дисциплінарні та/або кримінальні санкції, передбачені законом, які є пропорційними тяжкості акту жорстокого поводження.

Для того, щоб стримувати державні органи від неналежного поводження з особами, які перебувають під їхнім контролем, для правопорушників мають існувати серйозні наслідки. В цьому відношенні міжнародні стандарти не містять великої кількості рекомендацій, так само як і будь-якої формальної шкали належних видів покарання. Бачення КЗК цього питання є таким:

«41. Не потребує доведення те, що користь від розслідування буде невеликою, якщо **санкції, що накладаються за жорстоке поводження**, є неадекватними, яким ефективним це розслідування не було б. Коли факт жорстокого поводження є доведеним, за цим має слідувати застосування відповідного покарання. У такому разі з'явиться значний ефект стримування. І навпаки, застосування м'яких вироків може тільки сприяти безкарності.

Звичайно, судова влада є незалежною, а відтак вільна виносити свій вирок у будь-якій справі у рамках, встановлених законом. Але саме через такі рамки законодавець має чітко продемонструвати свій намір: кримінальне судочинство має характеризуватися рішучим ставленням до катувань та інших видів жорстокого поводження. Аналогічним чином і санкції, які застосо-

¹⁷⁴ Звіт КЗК про візит до Сполученого Королівства та Острову Мен з 8 по 17 вересня 1999 року, СРТ/Inf (2001) 6, параграф 55.

вуються у разі притягнення особи до дисциплінарної відповідальності, мають бути пропорційними тяжкості скоєних дій.»¹⁷⁵

Підхід КЗК базується на висновках, що містяться у його звітах:

54. Зібрана у ході візиту інформація вказує на те, що у дуже незначній кількості проваджень, які *все-таки* завершилися за судженням винних, винесені вироки у більшості випадків були у вигляді штрафів або, у виняткових випадках, у вигляді дуже короткострокового ув'язнення [...]

КЗК рекомендує албанським органам влади вжити необхідних кроків для того, щоб на всіх рівнях системи кримінальної юстиції – включаючи етап винесення вироку – існувало рішення ставлення по відношенню до катувань та інших видів жорстокого поводження. На думку Комітету, такий результат може бути досягнутий без порушення принципу незалежності судової гілки влади, наприклад, шляхом включення до програм початкової підготовки та перепідготовки суддів практичного навчального курсу щодо ролі судової системи у боротьби з безкарністю поліції у зв'язку з актами жорстокого поводження.»¹⁷⁶

Подібним чином і Страсбурзький Суд постановив, що:

«... Суду належить з повною повагою ставитися до вибору судами країн належних санкцій за акти жорстокого поводження і вбивства, скоєні уповноваженими особами Держави. Разом з тим, Суд має здійснювати певні повноваження перегляду справ і втручатися у випадках, коли між тяжкістю скоєного акту і застосованим покаранням існує явна диспропорція.»¹⁷⁷

З огляду, головним чином, на необхідність стримувати потенційних виконавців від актів жорстокого поводження, Суд і КЗК підкреслюють важливість не тільки адекватних рівнів покарання, але також юридичної визначеності стосовно того, як і за якими нормами будуть каратися акти жорстокого поводження:

¹⁷⁵ 15-й Загальний звіт про діяльність КЗК, СРТ/Inf (2004) 28, параграф 44.

¹⁷⁶ Звіт КЗК про візит до Албанії з 23 травня по 3 червня 2005, СРТ/Inf (2006) 24, параграф 54.

¹⁷⁷ *Алі та Айзе Дюран проти Туреччини*, Рішення від 8 квітня 2008, заява № 42942/02, параграф 66.

«Що стосується суворості винесених вироків, можна зазначити тільки те, що виносячи максимально м'які вирoki працівникам поліції, суди не звернули увагу на низку чинників, таких як особливий характер правопорушення і тяжкість завданої шкоди, а саме вони мали братися до уваги за законодавством Туреччини.»¹⁷⁸

«53. Виключно важливо і те, що особам, які підозрюються у жорстокому поводженні, мають висуватися належні обвинувачення. Інформація, зібрана у ході візитів, вказує на те, що якщо прокурори і передають справу до суду, як правило, обвинувачення висувається за Статтею 250 Кримінального кодексу – «Свавільні дії», можливим вироком за якою може бути штраф, що часто й відбувається. Справа 3 є передостаннім прикладом такого підходу, хоча з огляду на обставини, описані в обвинувальному акті, виникають ознаки злочину, передбаченого Статтею 314, де йдеться про застосування сили у ході слідства для того, щоб примусити особу до надання показань свідчень або зізнання.»¹⁷⁹

Страсбурзький Суд також надає свою оцінку адекватності покарань по відношенню до видів вини, яка виникає, особливо там, де очікується паралельне застосування кримінальних та дисциплінарних санкцій:

«Навіть у припущенні того, що вони були відсторонені від виконання службових обов'язків, фактом залишається те, що жодного дисциплінарного провадження по відношенню до них не проводилось, і жодні дисциплінарні санкції до них застосовані не були, хоча винесені їм вирoki включали у себе не тільки позбавлення волі, але й дисциплінарні заходи у вигляді відсторонення від виконання службових обов'язків.»¹⁸⁰

КЗК також піддає рішучій критиці факти непокарання за допомогою дисциплінарних заходів:

¹⁷⁸ *Оккалі проти Туреччини*, Рішення від 16 жовтня 2006, заява № 52067/99, параграф 73.

¹⁷⁹ Звіт КЗК про візит до Албанії з 23 травня по 3 червня 2005, СРТ/Inf (2006) 24, параграф 54.

¹⁸⁰ *Оккалі проти Туреччини*, Рішення від 16 жовтня 2006, заява № 52067/99, параграф 71.

«Незважаючи на те, що факт заявленого жорстокого поводження був підтверджений прокурором, жодних дисциплінарних заходів щодо працівників поліції, які були присутні під час інциденту, прийнято не було (наприклад, жоден з присутніх працівників не повідомив компетентну прокуратуру про факт жорстокого поводження, хоча це є їхнім юридичним обов'язком).»¹⁸¹

5.3.2 Амністія або помилування не сприяють досягненню цілей ефективного розслідування та адекватного покарання, тому їх варто уникати.

Ставлення Страсбурзького Суду до амністії та помилувань по відношенню до осіб, винних у жорстокому поводженні, є скептичним:

«... [У] випадках, коли уповноважені особи Держави обвинувачуються у злочинах, пов'язаних з катуваннями або жорстоким поводженням, виняткову важливість з точки зору «ефективного засобу захисту» є те, щоб для кримінального провадження не існувало строку давності, і щоб застосування до таких осіб амністії або помилування було неприпустимим.»¹⁸²

КПК пішов навіть далі, заявивши про те, що амністія і помилування є «порушенням принципу невідступності».¹⁸³

VI. Забезпечення ефективності

6.1.1 Системи розслідувань мають забезпечуватися адекватними фінансовими й технічними ресурсами, а також силами юридичних, медичних та інших фахівців, що мають належну підготовку.

¹⁸¹ Звіт КЗК про візит до Албанії з 13 по 18 липня 2003, СРТ/Inf (2006) 22, параграф 38.

¹⁸² *Яман проти Туреччини*, Рішення від 2 Листопада 2004, заява № 32446/96, параграф 55.

¹⁸³ Загальний коментар N2, CAT/C/GC/2, параграф 5.

Необхідність адекватного фінансування і забезпечення ресурсами систем розслідувань наголошується як в Стамбульському протоколі, так і у Висновку КРЕПЛ¹⁸⁴. У Протоколі підкреслюється, що:

«Особи, які проводять розслідування, повинні мати у своєму розпорядженні усі необхідні бюджетні та технічні ресурси для ефективного розслідування.»¹⁸⁵

Члени слідчих груп та експерти, які надають їм допомогу, повинні мати належну підготовку і бути спеціалістами у своїй галузі. Відтак, у Стамбульському протоколі міститься вказівка на необхідність «спеціальної базової підготовки».¹⁸⁶ КЗК також у своїх звітах наголошував на важливості адекватної підготовки і знань:

«КЗК закликає російські органи влади забезпечити органи прокуратури Чеченської Республіки та Військову прокуратуру об'єднаного угруповання, яке проводить «антитерористичну операцію» у північнокавказькому регіоні, персоналом, ресурсами та засобами для ефективного розслідування справ, що стосуються заяв про жорстоке поводження, незаконне затримання та зникнення людей.

У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на необхідність підсилити служби судової медичної експертизи у Чеченській республіці. На поточний момент вони не мають можливості забезпечувати роботу системи кримінальної юстиції з проблемами, згаданими вище. Бюро судової медичної експертизи у Чеченській республіці нашкодується на величезні труднощі у зв'язку з браком ресурсів, обладнання і персоналу; можливість проведення автопсії на території Республіки і досі відсутня. КЗК закликає російські органи влади у першу чергу вжити всіх необхідних кроків для того, щоб Бюро судової медичної експертизи Чеченської Республіки могло належним чином працювати.»¹⁸⁷

¹⁸⁴ Висновок КРЕПЛ, параграф 28.

¹⁸⁵ Стамбульський протокол, параграф 80.

¹⁸⁶ *Ibid*, параграфи 89, 90, 131, 162, 305.

¹⁸⁷ Публічна Заява КЗК стосовно Чеченської республіки Російської Федерації від 10 липня 2003 року.

Одночасно, Суд вказує на важливість належної підготовки фахівців, що залучаються до розслідувань, як-то, судових медичних експертів.¹⁸⁸

6.1.2 Оцінка результатів розслідувань фактів жорстокого поводження має здійснюватися у рамках узгодженої, єдиної загальнонаціональної системи, яка спирається на точні статистичні дані стосовно поданих скарг, проведених розслідувань, реалізованих судових процесів та виконаних покарань.

6.1.3 Компетентним органам належить постійно інформувати громадськість і працівників правоохоронних органів про розслідування фактів жорстокого поводження, які ведуться на поточний момент, серйозність виявлених актів жорстокого поводження, а також про заходи, вжиті за такими фактами.

Для забезпечення ефективності систем розслідувань результати роботи мають піддаватися постійній оцінці. У зв'язку з цим КЗК привернув увагу до необхідності існування узгодженої системи статистичних даних для моніторингу ефективності розслідувань фактів жорстокого поводження:

«Непослідовність наведеної вище інформації ускладнює одержання чіткої картини. Складання статистичних даних не є самоціллю; якщо такі дані збирати й аналізувати належним чином, вони можуть сигналізувати про появу певних тенденцій і стати на допомозі у прийнятті політичних рішень. У цьому зв'язку є цілком очевидною потреба у координації дій між Міністерством внутрішніх справ і прокуратурою. КЗК пропонує органам влади Болгарії запровадити єдину загальнонаціональну систему збирання статистичних даних щодо скарг, дисциплінарних санкцій та кримінальних проваджень/санкцій, вжитих проти працівників поліції.»¹⁸⁹

¹⁸⁸ Див. *Барабанчиков*, параграф 59, процитований у посиланні 52 вище.

¹⁸⁹ Звіт КЗК про візит до Болгарії з 17 по 26 квітня 2002, CPT/Inf (2004) 21, параграф 24.

Пояснювальна записка

Не менш важливою є й просвітницька робота з населенням з метою досягнення підтримки громадськістю зусиль з боротьби проти жорстокого поводження.

Додатки

ІХ. Боротьба з безкарністю

Витяг з 14-го Загального звіту [КЗК/Іnf (2004) 28]

25. *Raison d'être* (Сенсом існування) КЗК є «запобігання» катуванням та нелюдському і такому, що принижує гідність поводженню; його погляд спрямований більше у майбутнє, аніж у минуле. Разом з тим, невід'ємною частиною запобіжних повноважень Комітету є оцінка ефективності заходів, які вживаються у разі скоєння актів жорстокого поводження, з огляду на те, яким чином позначаються такі заходи на поведінці відповідних осіб у майбутньому.

Довіра до заборони катувань та інших видів жорстокого поводження підривається кожного разу, коли посадові особи, винні у таких порушеннях, не притягуються до відповідальності за свої дії. Якщо за появою інформації, що вказує на жорстоке поводження, не настає невідкладна та ефективна реакція, ті, хто схильні до жорстокого поводження з особами, позбавленими волі, швидко придуть до висновку про те, що вони можуть скоювати такі дії безкарно – і матимуть всі підстави для цього. Усі зусилля з поширення принципів прав людини шляхом ретельного підбору кандидатів на відповідні посади та професійної підготовки будуть марними. Не удаючись до ефективних заходів ті, про кого йдеться, – колеги, керівники, слідчі органи – у кінцевому підсумку сприяють корозії цінностей, з яких складається сам фундамент демократичного суспільства.

І навпаки, коли посадові особи, які надають накази про катування або жорстоке поводження, санкціонують їх, потурають їм або скоюють їх особисто, постають перед судом через свої дії або

бездіяльність, це є однозначним сигналом про те, що терпимого ставлення до такої поведінки не буде. Такий сигнал, на додаток до своєї значної стримувальної сили, ще раз продемонструє громадськості, що перед законом рівні всі – навіть ті, хто відповідає за його виконання. Усвідомлення того, що особи, винні у жорсткому поводженні, постали перед судом, матиме благотворний ефект і для потерпілих.

26. Боротьба з безкарністю має починатися зі свого дому, тобто, у відповідному відомстві (у поліції, службі в'язниць, військових органах, тощо). Дуже часто корпоративний дух призводить до прагнення об'єднатися і допомагати одне одному у разі появи заяв про жорстоке поводження, навіть прикрити незаконні дії своїх колег. Існує необхідність позитивних дій для того, щоб через освітні заходи і належні приклади **розбудовувати** таку **культуру**, у рамках якої робота та спільні погляди з колегами, які удавалися до жорсткого поводження, вважаються проявом непрофесіоналізму і є небезпечними з точки зору подальшого зростання по службі, а належність до групи однодумців, що утримуються від таких дій, вважається правильним і вигідним з точки зору професійного зростання вибором.

Має бути створена така атмосфера, у якій повідомлення про жорстоке поводження з боку колег вважається правильним вчинком; має існувати чітке розуміння того, що провина за жорстоке поводження лягає не тільки на фактичних виконавців таких дій, але й поширюється на тих, хто знав або мав би знати, що акт жорсткого поводження мав місце, і не зробив нічого для того, щоб запобігти йому або повідомити про нього. Це тягне за собою вимогу існування чіткої системи надання повідомлень, а також заходів захисту тих, хто сигналізує про неналежну поведінку.

27. У багатьох Державах, де КЗК проводив інспекції, катування і такі дії як жорстоке поводження у ході виконання службових обов'язків, отримання показань під примусом, зловживання владою, тощо становлять визначені кримінальні злочини, за які особи притягуються до відповідальності *ex officio*. КЗК вітає існування законодавчих положень такого типу.

Разом з тим КЗК з'ясував, що у деяких країнах органи прокуратури мають значні дискреційні повноваження стосовно відкриття

попереднього розслідування у випадках, коли з'являється інформація стосовно ймовірного жорстокого поводження з особами, позбавленими волі. З точки зору Комітету, навіть за відсутності формальної скарги такі органи повинні бути **зобов'язаними за законом провести розслідування** в усіх випадках, коли з будь-яких джерел вони отримують правдоподібну інформацію про те, що могло мати місце жорстоке поводження з особами, позбавленими волі. У зв'язку з цим юридична база щодо відповідальності підсилиться, якщо від державних посадових осіб (працівники поліції, начальники в'язниць, тощо), в офіційному порядку буде вимагатися невідкладно інформувати відповідні органи в усіх випадках, коли їм стає відома будь-яка інформація, що вказує на жорстоке поводження.

28. Існування належної законодавчої бази саме по собі не є достатнім для гарантованого вжиття необхідних заходів стосовно випадків ймовірного жорстокого поводження. Відповідна увага має приділятися **підвищенню усвідомлення відповідними органами** тих важливих обов'язків, які на них покладені.

Коли особи, затримані правоохоронними органами, постають перед органами прокуратури і судом, це надає їм зручну нагоду заявити про те, застосовувалось до них жорстоке поводження, або ні. Більше того, навіть за відсутності прямої скарги зазначені органи отримують можливість своєчасно удатися до необхідних дій у разі, якщо наявні інші ознаки (наприклад, видимі ушкодження; загальний вигляд або поведінка особи) того, що жорстоке поводження мало місце.

Втім, у ході своїх візитів КЗК часто зустрічає осіб, які заявляють про те, що скаржилися на жорстоке поводження прокурорам та/або суддям, але вони не проявляли великої цікавості до цього, навіть коли потерпілі демонстрували ушкодження на відкритих частинах тіла. У деяких випадках такий варіант розвитку подій встановлюється у ході інспекції КЗК. Наприклад, нещодавно Комітет розглядав судову справу, у матеріалах якої, на додаток до заяв про жорстоке поводження, також була зафіксована наявність кількох синців та набряків на обличчі, ногах і спині даної особи. Незважаючи на те, що зафіксована інформація могла б вважатися доказом жорстокого поводження *prima-facie*, відповідні органи не відкри-

ли розслідування і не змогли надати достовірного пояснення своєї бездіяльності.

Досить часто особи заявляють, що вони боялися скаржитися на жорстоке поводження через присутність на слуханнях поруч з прокурором або суддею тих самих працівників правоохоронних органів, які їх допитували, або ж через те, що їм наполегливо радили цього не робити, пояснюючи, що це буде відповідати їхнім нагальним інтересам.

Вжиття рішучих заходів органами прокуратури та суду у разі отримання будь-якої інформації, що вказує на жорстоке поводження, є імперативною вимогою. Так само, вони мусять вести провадження таким чином, щоб у відповідних осіб виникала реальна можливість зробити заяву про те, яким чином з ними поводяться.

29. Адекватна оцінка заяв про жорстоке поводження часто буде далека від методу прямого аналізу. Деякі види жорстокого поводження (як-то удушення або електричний шок) не залишають очевидних слідів або ж не залишать їх, якщо виконуються знавцями своєї справи. Так само, чіткі сліди, ймовірно, не залишаться внаслідок примушування особи стояти на ногах, на колінах або навприсядки у незручній позі протягом багатьох годин поспіль, або ж позбавлення її сну. Навіть від ударів, завданих по тілу, можуть залишатися лише незначні сліди, які важко помітити, і які швидко зникають. Відтак, у разі, якщо органам прокуратури або суду стає відомо про такі види жорстокого поводження, вони мають поставитися до них з особливою увагою, щоб відсутність фізичних слідів не була помилково сприйнята як відсутність важливих доказів. Те ж саме стосується *a fortiori* випадків, коли заявлене жорстоке поводження має, головним чином, психологічний характер (сексуальне приниження, погрози вбити або завдати каліцтва особі, яка перебуває під вартою та/або членам її родини, тощо). Для адекватної оцінки достовірності заяв про жорстоке поводження цілком може вимагатися збирання показань від усіх дотичних до справи осіб, своєчасна організація огляду місця події та/або медичної експертизи, яку проводить відповідний фахівець.

В усіх випадках, коли підозрюваний у кримінальному злочині, що постає перед органами прокуратури або перед судом, за-

являє про факти жорстокого поводження щодо нього, така заява має бути зафіксована у письмовій формі, негайно має бути прийнята постанова про проведення судової медичної експертизи (у разі необхідності – за участю судового експерта-психіатра), а також вжиті всі заходи для проведення належного розслідування за цією заявою. Такий підхід має застосовуватися незалежно від того, має така особа видимі тілесні ушкодження або ні. Навіть за відсутності сформульованої заяви про жорстоке поводження має бути прийняте рішення про проведення судової медичної експертизи в усіх випадках, коли існують підстави вважати, що особа могла постраждати від жорстокого поводження.

30. Важливо подбати і про видалення будь-яких бар'єрів між особами, які скаржаться на жорстоке поводження (які, можливо, взагалі були звільнені, не поставши перед прокурором або суддею), і лікарями, які мають змогу оформити протокол експертизи, що матиме офіційну силу для органів прокуратури і суду.

31. У низці своїх звітів КЗК мав нагоду оцінити діяльність органів, уповноважених на проведення офіційного розслідування та висунення кримінальних або дисциплінарних обвинувачень у справах, де існували скарги на жорстоке поводження. У процесі цього Комітет бере до уваги практику Європейського суду з прав людини, а також стандарти, що містяться у всій сукупності міжнародних інструментів. І зараз положення про те, що **ефективні розслідування**, які дають змогу встановити і покарати осіб, винних у жорстокому поводженні, є ключовим чинником набуття заборону катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, практичного значення, стало визнаним принципом.

Дотримання цього принципу вимагає забезпечення органів, відповідальних за проведення розслідувань, усіма належними ресурсами, як кадровими, так і матеріальними. Більше того: розслідування мають відповідати певним базовим критеріям.

32. Для забезпечення ефективності розслідування ймовірних фактів жорстокого поводження ключовим моментом є незалежність осіб, відповідальних за його проведення від тих, хто є причетними до подій. У деяких юрисдикціях усі скарги на жорстоке

поводження з боку поліції або інших державних посадових осіб мають подаватися до прокуратури, і саме вона, а не поліція, приймає рішення про доцільність відкриття розслідування за скаргою; КЗК вітає такий підхід. Разом з тим, досить типовою є ситуація, коли щоденні функції оперативного проведення розслідування передоручається працівникам правоохоронних органів. У такому разі роль прокурора обмежується інструктуванням таких працівників щодо проведення розслідування, підтвердженням отримання його результатів та прийняттям рішення про доцільність висунення кримінальних обвинувачень. У такому разі важливо подати про те, щоб такі працівники не належали до служби, у якій працюють особи, що є об'єктом розслідування. В ідеалі ті, хто наділені функціями оперативного проведення розслідування, мали б бути повністю незалежними від причетного до скарг відомства. Більше того, органи прокуратури повинні здійснювати пильний та ефективний нагляд за оперативним проведенням розслідування фактів ймовірного жорстокого поведіння з боку державних посадових осіб. Вони повинні мати чіткі інструкції про спосіб, у який вони мають здійснювати нагляд за такими розслідуваннями.

33. Розслідування фактів заявленого жорстокого поведіння з боку державних посадових осіб має відповідати критерію ретельності. Розслідування має створити можливість визначити, було чи не було виправданим за даних обставин застосування сили або інших методів, а також, у разі необхідності, визначити покарання для причетних осіб. Це не є обов'язок дати результат, а обов'язок застосувати засоби. Для цього вимагається здійснення всіх розумних кроків для того, щоб забезпечити докази стосовно інциденту, включаючи, окрім іншого, встановлення та опитування скаржників-потерпілих, підозрюваних та очевидців (наприклад, чергових, інших затриманих), вилучення знаряддя, використаного в акті жорстокого поведіння, а також збирання даних судової експертизи. У відповідних випадках має проводитися автопсія з повною і точною фіксацією тілесних ушкоджень, а також з об'єктивним аналізом медичних висновків, включаючи причини смерті.

Крім того, розслідування мають проводитися комплексно. КЗК зустрічався із справами, де, незважаючи на численні заявлені інциденти і факти, пов'язані з ймовірними актами жорстокого по-

водження, обсяг розслідування неналежним чином обмежувався, а важливі епізоди і пов'язані з ними обставини, що вказують на жорстоке поводження, були проігноровані.

34. У цьому контексті КЗК хотів би висловити свої серйозні побоювання стосовно практики, яка спостерігалася у багатьох країнах, коли працівники правоохоронних органів або в'язниць вдягають маски або в'язані шоломи під час проведення арешту, допитів або ж приборкання заворушень у в'язниці; це, вочевидь, ускладнить встановлення потенційних підозрюваних, якщо і коли з'являться заяви про жорстоке поводження. Така практика підлягає суворому контролю і може застосовуватися тільки у виняткових випадках, коли для цього є належні підстави; втім, у контексті в'язниці вона рідко може бути виправданою, якщо може бути виправданою взагалі.

Так само, чіткій забороні підлягає виявлена у деяких країнах практика вдягання пов'язки на очі осіб, які перебувають під контролем поліції; це може серйозно перешкоджати притягненню до кримінальної відповідальності тих, хто удається до катувань або жорстокого поводження, а у деяких відомих КЗК випадках, справді удавались до таких дій.

35. Для забезпечення ефективності, окрім іншого, розслідування також мають проводитись невідкладно і в розумних строках. КЗК зустрічався з випадками, коли необхідні слідчі дії безпідставно відкладалися, або коли органи прокуратури або суду демонстративно не виконували вимоги щодо застосування юридичних засобів у їхньому розпорядженні для реагування на заяви або на іншу інформацію, що вказує на жорстоке поводження. Такі розслідування припинялися на невизначений термін або закривалися, і працівникам правоохоронних органів, причетним до жорстокого поводження вдавалося уникнути кримінальної відповідальності взагалі. Іншими словами, реакція на переконливі докази перетворювалася на «розслідування», не варте своєї назви.

36. На додаток до згаданих вище критеріїв ефективного розслідування має існувати достатній рівень контролю громадськості щодо розслідування або його результатів для того, щоб підзвітність була забезпечена як на практиці, так і у теорії. Необхідний рівень контролю у різних справах може бути різним. В особливо

важливих справах належним може бути проведення публічного розслідування. В усіх випадках потерпілий (або, у залежності від обставин, найближчий родич потерпілого) має бути залучений до провадження тією мірою, яка є необхідною для гарантування його або її законних інтересів.

37. **Дисциплінарне провадження** створює додатковий вид відновлення справедливості, який може застосовуватися паралельно з кримінальним провадженням. Питання дисциплінарної відповідальності таких службовців має розглядатися системно, незалежно від того, чи був встановлений кримінальний характер неналежної поведінки, що розглядається. У цьому контексті КЗК рекомендував дотримуватися низки процесуальних гарантій; наприклад до складу комісій з розгляду дисциплінарних справ працівників поліції має входити, як мінімум, один незалежний член.

38. Розслідування фактів ймовірних дисциплінарних порушень з боку державних посадових осіб мають проводитися окремим підрозділом внутрішніх розслідувань, що належить до структури відповідного відомства. Втім, КЗК наполегливо рекомендує створення повноцінного незалежного слідчого органу. Такий орган мав би бути наділений повноваженнями приймати постанови про відкриття дисциплінарного провадження.

Незалежно від формальної структури такого слідчого відомства, КЗК вважає, що його функції мають бути належним чином оприлюднені. Це не тільки дасть людям можливість подавати скарги безпосередньо до відомства, але, на додаток, від державних органів має вимагатися реєстрація усіх повідомлень, які можуть вважатися такими, що містять скарги. Має бути запроваджена форма документа, яким підтверджується отримання кожної скарги, а також те, що питання буде розглянуте.

Якщо у конкретному випадку встановлюється, що дії відповідних працівників мають кримінальний характер, слідчому відомству належить без затримок повідомляти про це компетентні органи прокуратури.

39. Особливу увагу необхідно приділяти тому, щоб не було спроб відмовити від подання скарги осіб, які могли постраждати від жорстокого поводження з боку державних посадових осіб. На-

приклад, мають бути проаналізовані негативні наслідки ймовірної ситуації, коли такий працівник позивається до особи, яка хибно обвинувачує його у жорстокому поводженні із закидами про наклеп. Необхідно чітко збалансувати конкуруючи законні інтереси сторін. У цьому контексті також можна згадати посилення на деякі положення, які вже були зроблені у параграфі 28.

40. Будь-які докази фактів жорстокого поводження з боку державних посадових осіб, які з'являються у ході **цивільного провадження**, також заслуговують на ретельний аналіз. Наприклад, КЗК рекомендує проводити незалежний додатковий розгляд справ, де мав місце напад з боку працівників поліції, але за якими позови про компенсація завданої шкоди були задоволені, або ж було досягнуте позасудове врегулювання спору. У ході такого розгляду метою є встановлення доцільності повернення до справи з проведенням кримінального та/або дисциплінарного провадження з огляду на характер і тяжкість обвинувачень, висунутих проти причетних працівників поліції.

Звичайно, судова влада є незалежною, а відтак вільна виносити свій вирок у будь-якій справі у рамках параметрів, встановлених законом. Але саме через такі параметри законодавець має чітко продемонструвати свій намір: кримінальне судочинство має характеризуватися рішучим ставленням до катувань та інших видів жорстокого поводження. Аналогічним чином і санкції, які застосовуються у разі притягнення особи до дисциплінарної відповідальності, мають бути пропорційними тяжкості скоєних дій.

42. Нарешті, ні у кого не повинні залишатися сумніви щодо **налаштованості державних органів** на боротьбу з безкарністю. Це стане добрим ґрунтом для заходів, що здійснюються на всіх інших рівнях. У необхідних випадках такі органи повинні без вагань доводити до загального відома через офіційні заяви на найвищому політичному рівні свою позицію про неприпустимість будь-якої терпимості до фактів катувань та інших видів жорстокого поводження.

12 березня 2009

**Висновок Комісара з прав людини
Ради Європи пана Томаса Хаммарберга
стосовно незалежного та результативного
реагування на скарги щодо поліції**

Зміст

1. Вступ
2. Визначення
3. Виконання поліцією своїх функцій: загальні принципи
4. Мета і характер системи реагування на скарги щодо поліції
5. Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції
6. Робота системи реагування на скарги щодо поліції
  - 6.1 Відкритість та доступність
  - 6.2 Повідомлення, реєстрація та передання справ за належністю
  - 6.3 Процес медіації
  - 6.4 Процес розслідування
  - 6.5 Вирішення справи та перегляд рішення
- Посилання

Подяка

Комісар висловлює подяку позаштатному консультанту доктору Грему Сміту за допомогу у підготовці цього висновку.

Короткий зміст

Система незалежного та результативного реагування на скарги щодо поліції має фундаментальну важливість для роботи демократичної та відповідальної поліцейської служби.

Незалежне та результативне реагування на скарги підвищує довіру до поліції та певність у ній, а також забезпечує невідворотність покарання за неналежну поведінку або жорстоке поводження.

Система оскаржень мусить забезпечувати належне та пропорційне реагування на широкий спектр заяв стосовно дій поліції у відповідності до ступеню завданої скаржнику шкоди та до наслідків для службовця, дії якого були оскаржені.

Система реагування на скарги щодо поліції має бути зрозумілою, відкритою та доступною і ураховувати належним чином питання гендерного, расового, етнічного, релігійного характеру, питання переконань, сексуальної орієнтації, особливих потреб та віку людей. Така система має бути ефективною та повинна забезпечуватись відповідними ресурсами, а також сприяти розвитку культури піклування про людей у ході виконання поліцією своїх функцій.

Європейським судом з прав людини розроблено п'ять принципів результативного розслідування скарг щодо поліції, відповідно до застосування Статей 2 і 3 Європейської конвенції з прав людини:

- **Незалежність:** між слідчим та службовцем, щодо якого подано скаргу, не повинен існувати інституційний або ієрархічний зв'язок, крім того мусить існувати незалежність на практиці;
- **Адекватність:** у ході розслідування повинна існувати можливість зібрати докази для визначення того, чи були оскаржені дії поліції незаконними, а також для встановлення та покарання винуватих;

- **Своєчасність:** розслідування має проводитись своєчасно та оперативно для того, щоб не постраждала довіра громадян до верховенства права;
- **Відкритість для громадськості:** процедури та процеси прийняття рішення мають бути відкритими та прозорими для забезпечення відповідальності перед громадськістю; а також
- **Залучення потерпілого:** для забезпечення законних інтересів скаржників вони мають долучатися до процесу реагування на скарги.

Ці п'ять принципів мають діяти у ході розслідування випадків смерті або завдання серйозних травм потерпілому під час його перебування під вартою поліції або внаслідок дій поліції. Крім того, вони становлять основу для реагування на всі скарги. Найкращим прикладом є робота Незалежного органу реагування на скарги щодо поліції, який працює як партнер поліції.

Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції мусить виконувати функції нагляду за системою роботи зі скаргами щодо поліції і нести спільну з поліцією відповідальність за:

- стеження за роботою системи та нагляд за нею;
- процедури повідомлення про скарги, їх реєстрацію та передавання за належністю;
- роботу медіаторів зі скаргами, щодо яких розслідування не проводиться;
- розслідування за фактами скарг; а також
- прийняття рішень за скаргами та перегляд таких рішень.

Сподівання на те, що проти працівника поліції, неналежні дії якого підкріплені доказами, буде відкрите кримінальне або дисциплінарне провадження, є важливим чинником захисту від безкарності та основою довіри до системи реагування на скарги щодо поліції з боку громадськості. Органи прокуратури, поліція та Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції мусять обґрунтовувати свої рішення з приводу кримінальних та дисциплінарних проваджень, які були ними відкриті.

1. Вступ

1. Протягом останніх років Європейський суд з прав людини, Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) та Комісар з прав людини визнавали існування проблем способами ведення роботи зі скаргами на поліцію. Активно розвивається судова практика Європейського суду з прав людини стосовно неналежної поведінки поліції, відсутності результативних розслідувань таких фактів і засобів правового захисту від них. Після відвідання кількох країн-членів Ради Європи КЗК визнав за необхідне надати рекомендацій щодо боротьби з безкарністю поліції у випадках жорстокого поводження та неналежної поведінки з її боку. Так само і Комісар повідомляв про заяви щодо неналежної поведінки поліції та її безкарності у зв'язку з цим і надав рекомендації щодо створення у деяких країнах-членах незалежних механізмів реагування на скарги щодо поліції.

2. З метою підвищення обізнаності у питаннях роботи зі скаргами на поліцію Комісар організував у травні 2008 року два семінари, присвячені питанням незалежності та результативності механізмів реагування на скарги, а також способам роботи національних правозахисних організацій із скаргами на поліцію.¹

3. У відповідності до свого мандату щодо сприяння обізнаності у сфері прав людини та забезпечення їх практичного дотримання на повноцінного застосування у країнах-членах Ради Європи, а також щодо надання порад та інформації щодо захисту прав людини (Статті 3 та 8 Резолюції (99) 50 Комітету Міністрів), Комісар надає свій Висновок стосовно незалежного та результативного реагування на скарги щодо поліції.

2. Визначення

У цьому Висновку діють наступні визначення термінів.

4. Поліція означає традиційні поліцейські сили або служби та інші дозволені та/або контрольовані державою служби, на які, у повній відповідності до закону, державою покладена відповідальність за виконання функцій поліції. Цей Висновок не стосується приват-

них установ, як-то, приватні компанії з надання послуг охорони, хоча і вони можуть виконувати функції поліції.

5. Виконання поліцією своїх функцій означає функції та обов'язки, які виконуються поліцією для захисту громадян, включаючи:

- збереження миру;
- забезпечення виконання законів;
- запобігання злочинам та їх розкриття;
- захист прав людини.

Такі послуги мають надаватися у відповідності до засад справедливості, рівноправ'я та поваги до прав людини.

6. Скарга означає висловлення незадоволення діями поліцейської служби або поведінкою службовця поліції, яке було доведене до відома відповідного органу; таким органом може бути зазначена у скарзі поліцейська служба або незалежний орган реагування на скарги щодо поліції. Цей Висновок стосується, головним чином, скарг, поданих щодо поведінки працівників поліції. У цьому Висновку скарги, подані стосовно стандартів роботи поліції, службових інструкцій або правил поліцейської служби будуть згадуватись як «скарги на службу» для того, щоб відрізнити їх від скарг щодо поведінки працівників поліції. З огляду на вагу, яка визнається за скаргами на службу, зокрема у зв'язку із сподіваннями на серйозність реагування на всі скарги та на належну роботу з ними аж до отримання необхідних висновків, посилення на скарги на службу будуть робитися там, де це буде дотичним до теми підтримки довіри до системи реагування на скарги щодо поліції та упевненості у ній з боку громадськості.

7. У випадках застосування Статті 2 ЄКПЛ – право на життя, або Статті 3 – заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, судова практика Європейського суду з прав людини ставить вимоги щодо проведення розслідування незалежно від того, була подана скарга на поліцію, або ні. У цьому Висновку посилення на серйозний інцидент такого роду буде визначатися як скарга, яка має бути розслідувана у відповідності до п'яти принципів ЄКПЛ стосовно результативного розслідування скарг на поліцію.

8. П'ять принципів ЄКПЛ стосовно результативного розслідування скарг на поліцію – незалежність, адекватність, своєчасність, звернення уваги громадськості та залучення потерпілого – означає вимоги, напрацьовані у ході судової практики Європейського суду з прав людини для розслідувань серйозних інцидентів за участю поліції, де є застосовними Статті Стаття 2 або 3 ЄКПЛ (див. далі, Параграф 30).

9. Скаржник означає особу, яка подала скаргу на поліцію, або особу, яка не подавала скарги, але потерпіла або понесла тяжку втрату у ході серйозного інциденту, за фактом якого поліція або незалежний орган реагування на скарги щодо поліції провів розслідування так само, як зробив би це у разі подання скарги.

10. Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції (НОРСП) означає державну установу, на яку покладено відповідальність за роботу зі скаргами щодо поліції, і яка є відокремлена від поліції і не має зв'язку з нею.

11. Система реагування на скарги щодо поліції означає оперативну структуру, яка працює зі скаргами на поліцію на всіх етапах опрацювання скарг:

1. відкритість та доступність системи: йдеться про забезпечення обізнаності громадськості щодо стану справ та про простоту процесу подання скарги;
2. повідомлення, реєстрація та направлення за належністю: йдеться про те, яким чином відбувається прийняття скажника, реєстрація скарги та визначення належної процедури для роботи з різними типами скарг;
3. процес медіації: йдеться про те, яким чином ведеться робота зі скаргами, щодо яких не призначені розслідування;
4. процес розслідування: йдеться про те, яким чином проводиться розслідування за фактами скарг та реагування на них;
5. вирішення: йдеться про наслідки поданої скарги, визначені на основі результатів розслідування; а також

6. процедури перегляду: йдеться про право скаржника опротестувати спосіб, у який була опрацьована скарга або наслідки рішення за скаргою.

12. Реагування на скаргу означає хід скарги у всіх процедурах адміністративного позасудового розгляду, які завершуються наданням будь-яких рекомендацій до органу, відповідального за кримінальне обвинувачення або поліцейській службі. Цей Висновок не стосується проведення будь-яких судових або дізнавальних судових стадій у зв'язку з кримінальним або дисциплінарним провадженням проти працівника поліції, яке може бути відкрите внаслідок подання скарги.

3. Виконання поліцією своїх функцій: загальні принципи

13. Існує широкий спектр міжнародних зобов'язань щодо адміністрування поліції і виконання поліцією своїх функцій.²

14. Сприйняття поліції як установи, до якої суспільство ставиться з пильністю та повагою, спирається на декілька чинників:

- виконання ключових функцій, покладених державою;
- велика частота взаємодії з громадськістю;
- активна робота із запобігання злочинам, забезпечення безпеки людей, а також інформаційні кампанії стосовно кримінальних розслідувань та заклики до підтримки та допомоги з боку громадян;
- мережа поліцейських дільниць/відділень; а також
- підтримка тісних зв'язків з місцевими громадами.

15. В інтересах незалежності, неупередженості та результативності виконання поліцією своїх функцій, а також захисту від політичних втручань, поліції надаються істотні дискреційні права у виконанні її обов'язків.

16. З метою виконання своїх обов'язків закон уповноважує поліцію на примусові дії, а крім того у ході виконання своїх законних повноважень поліція має право розумною мірою удаватися до застосування сили.

17. З огляду на те, що за останні десятиліття життя суспільства стало більш складним, відбувся значний науково-технічний прогрес, обсяг спеціальних повноважень, що надаються поліції для виконання своїх обов'язків, а також її можливості втручатися у життя людей та обмежувати окремі права людини збільшилися.

18. Вимоги дотримання закону поширюються на поліцію таким самим чином, як і на кожного представника громадськості. Абсолютно недопустимими є будь-які спроби приховати, виправдати або обґрунтувати незаконне використання працівником поліції своїх повноважень на примусові дії або на втручання у життя людей з посиланням на те, що такий службовець використовує свої повноваження на примус або втручання за законом. Найвища якість надання виконання поліцією своїх функцій досягається шляхом застосування етики поліцейської роботи та дотримання поліцією професійних стандартів. Поліція не може залишатися безкарною у разі жорстокого поводження або неналежної поведінки з її боку.

19. Із збільшенням повноважень поліції зростають і очікування того, що поліцейські служби будуть відповідати принципам демократії, відповідальності та поваги до прав людини – саме так як це визначено у Преамбулі до *Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку ООН*: «кожний орган підтримання правопорядку має представляти громаду у цілому, нести перед нею відповідальність та бути їй підзвітним».

20. Ціла низка адміністративних, політичних, юридичних та фінансових регуляторних механізмів діють в інтересах побудови такої поліцейської служби, яка є демократичною, підзвітною та поважає права людини. Ключовим компонентом такої регуляторної системи є справедлива та результативна система реагування на скарги щодо поліції; відтак у цілій низці країн світу протягом останніх років законом були створені НОРСП для нагляду за функціонуванням процедур реагування на скарги.

4. Мета і характер системи реагування на скарги щодо поліції

21. Виконання поліцією своїх функцій тісно пов'язане із суперечками між окремими особами та групами людей і з розв'язанням

таких суперечок. З огляду на це у роботі поліції важко уникнути помилок та непорозумінь. Належне реагування поліції, яке включає у себе прагнення відгукатися на скарги та визнавати свої помилки за першої ж можливості, так само як і прагнення виносити уроки з випадків оскарження підвищують результативність поліції а також довіру до поліції та упевненість у ній з боку громадськості. Чуйна та відповідальна поліцейська служба, яка демонструє своє прагнення реагувати на занепокоєння, висловлені громадянами, матиме більше можливостей розвинути у громадськості довіру та упевненість у її здатності запобігати злочинам та зловживанням владою з боку працівників поліції та у її налаштованості на таку роботу.

22. Основними цілями системи реагування на скарги щодо поліції є:

- реагування на скарги, висловлені скаржниками;
- встановлення фактів неналежної поведінки поліції і, у разі необхідності, надання доказів на забезпечення
  - i. кримінального провадження,
  - ii. дисциплінарного провадження, або
  - iii. інших адміністративних заходів;
- забезпечення зворотнього зв'язку поліції з представниками громадськості, яким довелося напряму мати справу з поліцією;
- спрощення доступу до права на ефективні способи захисту у зв'язку з порушенням прав передбачених ЄКПЛ, як це вимагається Статтею 13 ЄКПЛ;
- запобігання жорсткому поведженню та неналежній поведінці з боку поліції;
- спільно з поліцією та іншими регуляторними органами – встановлення стандартів поліцейської служби, відстеження та забезпечення їх дотримання; а також
- винесення уроків, які стосуються правил та практики поліцейської роботи.

23. Усі скарги, включаючи скарги на службу, дають поліцейським службам можливість отримати уроки безпосередньо на основі

думки громадськості; вони є важливим показником чуйності поліції до потреб громади та підзвітності перед нею.

24. Для того, щоб заходи запобігання жорсткому поводженню та неналежній поведінці поліції були результативними, усі скарги щодо поліції, включаючи скарги на службу, мусять оброблятися за допомогою відповідних засобів. Як самі скарги, так і методи роботи з ними мають розрізнятися у відповідності до серйозності наведених у скаргах закидів та до ймовірних наслідків для службовця, дії якого оскаржено.

25. Система реагування на скарги щодо поліції має працювати як додаток до кримінальних, державних та приватних способів захисту від неналежної поведінки поліції, а не як альтернатива цим способам.

26. Існують чотири основних типи скарг на поведінку працівників поліції, пов'язані із закидами стосовно:

- неналежної поведінки, яка тягне за собою настання кримінальної відповідальності;
- порушення фундаментального права людини на свободу;
- неналежної поведінки, яка тягне за собою настання дисциплінарної відповідальності; а також
- низької якості та неадекватності виконання службових обов'язків.

27. Процедури розгляду менш серйозних скарг не повинні бути настільки бюрократичними, щоб утримувати потенційного скаржника від подання скарги. Якщо внаслідок скарги відкривається кримінальне провадження або застосовуються дисциплінарні санкції, необхідно подбати і про наявність достатніх гарантій захисту прав службовця поліції, дії якого були оскаржені.

28. Система реагування на скарги щодо поліції має бути зрозумілою, відкритою та доступною, забезпечувати позитивне ставлення та розуміння питань гендеру, расової та етнічної належності, релігії, переконань, сексуальної орієнтації, гендерної ідентифікації, особливих потреб та віку людей. Вона має бути ефективною, забезпеченою належними ресурсами, а також сприяти розвитку

культури піклування про людей у ході виконання поліцією своїх функцій.

5. Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції

29. Незалежна та результативна система реагування на скарги щодо поліції є ключовим аспектом забезпечення та підтримки довіри громадськості до поліції та упевненості у ній; вона має працювати як фундаментальний засіб захисту від жорстокого поведіння та неналежної поведінки. Опорною точкою такої системи має стати Незалежний орган реагування на скарги щодо поліції (НОРСП).

30. У судовій практиці Європейського суду з прав людини за статтями 2 та 3 ЄКПЛ були напрацьовані п'ять принципів результативного розслідування скарг щодо поліції:

1. **Незалежність:** між слідчим та службовцем, щодо якого подано скаргу, не повинен існувати інституційний або ієрархічний зв'язок, крім того, мусить існувати незалежність на практиці;³
2. **Адекватність:** у ході розслідування повинна існувати можливість зібрати докази для визначення того, чи були оскаржені дії поліції незаконними, а також для встановлення та покарання винуватих;⁴
3. **Своєчасність:** розслідування має проводитись своєчасно та оперативно для того, щоб не постраждала довіра громадян до верховенства права;⁵
4. **Звернення уваги громадськості:** процедури та процеси прийняття рішення мають бути відкритими та прозорими для забезпечення відповідальності перед громадськістю;⁶ а також
5. **Залучення потерпілого:** для забезпечення законних інтересів скаржників вони мають долучатися до процесу реагування на скарги.⁷

31. Статті 2 і 3 ЄКПЛ містять фундаментальні положення та концентрують у собі основні цінності демократичних спільнот,

з яких складається Рада Європи.⁸ Зазначені п'ять принципів результативних розслідувань скарг щодо поліції за ЄКПЛ мають дві основні цілі. З одного боку, вони були розроблені для того, щоб гарантувати особі дієві способи захисту від ймовірних порушень положень Статей 2 та 3 ЄКПЛ.⁹ З іншого боку, ці принципи націлені на забезпечення захисту від порушень цих фундаментальних правил шляхом створення такого механізму слідчої роботи, який був би результативним і здатним передавати правопорушників до рук правосуддя.¹⁰

32. Мінімальна вимога полягає у тому, що країна-член мусить подбати про те, щоб мати необхідні схеми для дотримання зазначених п'яти принципів у разі, якщо справа стосується порушень Статей 2 і 3 ЄКПЛ. Для досягнення такої цілі КЗК наполегливо рекомендує створити повноцінний незалежний орган розслідувань.¹¹

33. У ширшому сенсі ці п'ять принципів також являють собою корисні настанови щодо роботи з усіма скаргами. Принцип незалежності буде підкріплений наявністю незалежного органу з реагування на скарги щодо поліції (НОРСР) з комплексною функцією нагляду за всією системою роботи із скаргами щодо поліції. У цьому Висновку пропонуються практичні заходи, спрямовані на забезпечення такої системи роботи зі скаргами щодо порушення поліцією прав людини, яка була б здатна реагувати на всі скарги належним та пропорційним чином.

34. Базове законодавство має передбачати роботу НОРСП із загальною функцією нагляду за системою роботи із скаргами щодо поліції та чітко визначеною відповідальністю за проведення розслідувань за фактами скарг, поданих у світлі статей 2 і 3 ЄКПЛ у відповідності до принципу незалежності. Для того, щоб створити можливості для спільної партнерської роботи поліції з НОРСП, так само як гарантувати справедливе, незалежне та результативне реагування на всі скарги, знадобляться регуляторні документи, оформлені, наприклад, як підзаконні акти, положення, статутні настанови та порядки дій.

35. Інституційна побудова НОРСП, створених останніми роками у низці європейських країн, набула форми спеціалізованих установ омбудсмена або ж, як інший варіант, постійних комісій. Існування як омбудсмена з питань роботи поліції, так і Комісії з

розгляду скарг на поліцію у складі певної кількості членів комісії на чолі з її головою створюють можливості нагляду за справедливістю, незалежністю та результативністю роботи системи реагування на скарги. У цілях оцінки незалежності та функціонування НОРСП свою роль відіграють *Принципи ООН стосовно статусу та функціонування національних установ зі сприяння і захисту прав людини* (Паризькі принципи). Зрозуміло, що у визначенні інституційних схем НОРСП головну роль відіграватимуть конституційні системи та схеми роботи поліції разом з історичними, політичними та культурними засадами, що переважають у кожній окремій країні-члені.

36. НОРСП повинен працювати прозоро і бути підзвітною установою. Усі омбудсмени з питань роботи поліції або члени комісій з реагування на скарги щодо поліції мають призначатися законодавчою асамблеєю або комітетом обраних представників, до функцій якого не входить пряма відповідальність за надання виконання поліцією своїх функцій, та звітувати перед ними.¹²

37. НОРСП повинна мати у своєму розпорядженні достатні державні кошти, які давали б цьому органу можливість реалізувати функції розслідування та нагляду. Слідчим НОРСП має бути наданий повний діапазон поліцейських повноважень, що забезпечить можливість проведення ними розслідувань на засадах справедливості, незалежності та результативності.

38. НОРСП має представляти широкі верстви населення і будувати свою роботу так, щоб мати зв'язок з усіма сторонами, яких стосується система реагування на скарги щодо поліції. Це включає у себе скаржників та їхніх представників, поліцейські служби та представницькі професійні організації, підрозділи центральних та місцевих урядів, відповідальних за роботу поліції, громадські організації та НУО, які цікавляться роботою поліції.

39. НОРСП має поважати функціональну незалежність поліції і надавати підтримку керівникові поліцейської служби як носію дисциплінарних повноважень у поліцейській службі. Необхідно забезпечувати чітке розділення відповідальності між НОРСП та поліцією при повній співпраці з боку поліції, що сприятиме дотриманню найвищих стандартів поведінки та покращенню якості поліцейської роботи.

40. На НОРСП має покладатися відповідальність за розслідування скарг, зміст яких:

- Пов'язаний з порушеннями Статей 2 і 3 ЄКПЛ; або
- тягне за собою настання кримінальної або дисциплінарної відповідальності.

Крім того, скарги можуть передаватися до НОРСП і самою поліцією на добровільній основі; член уряду, відповідальний за роботу поліції, може зажадати від НОРСП проведення розслідування у певній справі щодо поліцейської роботи у разі, якщо вважається, що проведення такого розслідування відповідає державним інтересам; або ж НОРСП може витребувати для розслідування справу щодо дій поліції у разі, якщо вважається, що проведення такого розслідування відповідає державним інтересам.¹³

41. На поліцію має покладатися відповідальність за розслідування скарг, зміст яких:

- не пов'язаний з порушеннями Статей 2 і 3 2 ЄКПЛ;
- не тягне за собою настання кримінальної або дисциплінарної відповідальності; або
- НОРСП передає завдання реагування на скаргу до органів поліції.

6. Робота системи реагування на скарги щодо поліції

6.1 Відкритість та доступність

42. Поліція та НОРСП мають нести спільну відповідальність за відкритість та доступність системи реагування на скарги щодо поліції. Через високу суспільну увагу до поліцейської служби, а також через її постійну взаємодію з громадськістю ця служба має ідеальні можливості для проведення серед населення інформаційних кампаній щодо системи реагування на скарги, яка перебуває під наглядом НОРСП.

43. До найкращих зразків практики відносяться:

- надання інформації про скарги у матеріалах, де поліція висвітлює результати своєї роботи;
- розташування інформаційних матеріалів про систему оскаржень у зручних для читання місцях всіх поліцейських відділень, особливо у місцях тримання громадян під вартою;
- інформування у письмовій формі всіх осіб, які знаходяться під вартою у поліцейських відділеннях про те, яким чином вони можуть подати скаргу після свого звільнення;
- наявність у службовців поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків «карток-довідників про процедуру подання скарги», які можуть надаватися представникам громадськості, що висловлюють своє незадоволення діями поліції;
- розміщення інформації про процедури подання скарг на поліцію у громадських місцях, які належать органам кримінального судочинства, включаючи прокуратури, служби пробації, в'язниці та суди; а також
- розміщення інформації про процедури подання скарг на поліцію у громадських місцях, які не належать органам кримінального судочинства, включаючи громадські, дорадчі організації та організації соціального забезпечення.

44. У ході виконання своїх службових обов'язків працівники поліції часто вступають у контакт з людьми, які представляють різноманітні соціальні прошарки, і статус потенційного скаржника може впливати на те, наскільки упевнено він буде звертатися до системи реагування на скарги щодо поліції. Доступ до цієї системи має забезпечуватися або через поліцію, або через НОРСП. Такий доступ для упевненого у системі скаржника, повністю свідомого своїх прав на подання скарги, який прагне негайно та напряму звернутися до поліції, має бути спрощеним через забезпечення різноманітних способів доступу. Повний та безперешкодний доступ до системи оскаржень має забезпечуватися і для тих скаржників, які не мають довіри до системи і надали б перевагу діяти через радників, не маючи справи з поліцією напряму.

45. Скаржники повинні мати можливість призначити свого юридичного представника, агента або третю сторону за власним

вибором, які діяли б від їхнього імені у всіх процедурах оскарження. Для забезпечення законних інтересів скаржників у них має бути можливість скористуватися фінансовою допомогою для оплати послуг свого консультанта або представника.

46. Доступ до системи реагування на скарги щодо поліції як для скаржників, так і для їхніх призначених представників, має забезпечуватися різними способами, включаючи:

- особисту присутність у поліцейському відділенні, під час подій, які дають підстави для скарги, а також у подальшому;
- телефонний дзвінок до поліції або до НОРСП;
- передання факсимільного повідомлення до поліції або до НОРСП;
- надіслання листа до поліції або до НОРСП; або
- надіслання електронного повідомлення через електронну пошту або через World Wide Web до поліції або до НОРСП.

47. Працівники поліції, яким доручена робота із зверненнями громадян у приймальнях поліцейських відділень, повинні проходити підготовку для того, щоб надавати базові поради стосовно системи подання скарг.

6.2 Повідомлення, реєстрація та передання справ за належністю

48. Усі факти загибелі людей або нанесення їм тяжких травм під час перебування у поліції або у ході реалізації виконання поліцією своїх функцій мусять негайно повідомлятися до НОРСП для їх реєстрації.¹⁴

49. НОРСП має бути наділена повноваженнями невідкладно починати розслідування інциденту, під час якого сталася загибель людини або особі були завдані тяжкі травми, навіть за відсутності скарги або згоди потерпілого, або ж, у разі його загибелі – особи, яка зазнала втрати.¹⁵

50. Ставлення з боку поліції та НОРСП до потенційних скаржників та їхніх призначених представників, які вирішили подати скаргу особисто або по телефону, має бути поважним та приязним як до громадян, що виконують свій громадянський обов'язок.

51. Повідомлення про скаргу може передаватися до поліції або до НОРСП.

52. НОРСП має реєструвати усі скарги. Усі скарги, подані до поліції, мають передаватися до НОРСП для реєстрації.

53. Заяви щодо жорстокого поводження або неналежної поведінки, подані до суду, мають реєструватися та передаватися для реєстрації до НОРСП.¹⁶ Таке ж саме правило діє у разі, коли представник судової гілки влади має у своєму розпорядженні достовірні докази зазначених дій.

54. У випадках, коли заяви щодо жорстокого поводження або неналежної поведінки, або ж достовірні докази цього знаходяться у розпорядженні працівника кримінальної юстиції¹⁷ або лікаря, такій особі необхідно сприяти у переданні справи до НОРСП для реєстрації відповідних фактів.

55. Після отримання повідомлення і за умови реєстрації скарги у НОРСП, поліція мусить мати змогу реагувати на скарги, якщо:

- скарга належить до тієї категорії, яка передбачає реагування з боку поліції; а також
- скаржник вимагає, щоб із скаргою працювала поліція без втручання з боку НОРСП.

56. На НОРСП має покладатися відповідальність за віднесення скарг до відповідних категорій, а також за визначення процедури їх опрацювання. До прикладів рішень щодо передання скарги за належністю у ході її реєстрації можуть належати такі випадки:

- нежиття заходів через те, що скаржник не мав справедливих підстав для подання скарги;
- нежиття заходів на прохання скаржника;
- віднесення скарги до категорії скарг на службу та її передання до відповідного органу;
- затвердження рішення поліції реагувати на скаргу після відповідного подання до НОРСП;
- у разі, якщо скарга подана у зв'язку з поточним кримінальним провадженням – проведення консультацій з відповідальним за провадження слідчим органом та прийняття рі-

шення про доцільність відкладення рішення про передання скарги за належністю до завершення такого провадження;

- передання скарги до поліції для проведення медіації;
- передання скарги до поліції для проведення розслідування; або
- передання скарги до слідчого НОРСП.

6.3 Процес медіації

57. Правоохоронець може сприйняти як незначну скаргу від представника громадськості, для якого, проте, викладені у скарзі факти стали значним випробуванням. Саме те, яким чином опрацьовуються такі скарги, позначається на довірі громадськості до системи реагування на скарги і до поліції, а також на упевненості громадськості у цій системі.

58. У своїй повсякденній роботі працівники поліції реагують на висловлене представниками громадськості незадоволення у ході спілкування з ними, і тоді потреба у поданні скарги відпадає. Таке спілкування може набувати форми роз'яснень, визнання позиції іншої особи або вибачення. У випадках, коли підставою для подання скарги стало відносно нескладне непорозуміння або невдале спілкування між службовцем поліції та представником громадськості, ймовірно, що потреби у проведенні поліцією або НОРСП тривалого та коштовного розслідування немає. Більше того: проведення розслідування напевно буде суперечити сподіванням скаржника на те, що його нескладна скарга буде швидко опрацьована із вжиттям простих та безпосередніх заходів. Необхідно передбачити положення про те, щоб питання, поставлені у таких скаргах, розв'язувалися шляхом медіації або іншого менш заформалізованого механізму.

59. Працівник поліції, на якого покладена відповідальність за роботу із скаргами визначених як такі, що мають передаватися на медіацію, повинен вжити заходів для збирання даних про суть скарги, про те, яким чином прагнуть діяти скаржник та службовець, щодо якого подано скаргу, а також, у разі необхідності, повинен призначити медіатора.

60. До прикладів того, яким чином питання скарги можуть бути вирішені на задоволення сторін і без зайвих затримок, за зго-

дою скаржника та службовця, на якого подано скаргу, можна віднести наступні випадки:

- старший поліцейський чин відправляє скаржникові листа з коментарем щодо дій, які були оскаржені та, у разі необхідності, з вибаченнями;
- старший поліцейський чин проводить зустріч із скаржником у присутності призначеного представника скаржника;
- скаржникові пропонується виплата *ex gratia*; або
- старший поліцейський чин або медіатор організовує зустріч між скаржником та службовцем, на якого подано скаргу, у присутності представників, якщо це буде доцільно.

61. За скаржником має зберігатися право оскаржити спосіб, у який поліцією була опрацьована або розв'язана призначена на медіацію скарга, шляхом подання апеляції до НОРСП.

6.4 Процес розслідування

62. На додаток до вимоги щодо відповідності розслідувань за фактами скарг, які стосуються Статей 2 і 3 ЄКПЛ, у відповідності до п'яти принципів результативного поліцейського розслідування, судова практика Європейського суду з прав людини пропонує також корисні настанови стосовно всіх етапів роботи із скаргами щодо поліції.

Незалежність

63. Існування НОРСП з комплексною функцією нагляду за всією системою реагування на скарги щодо поліції є важливим внеском у забезпеченні принципу незалежності. Відповідальність НОРСП за реєстрацію скарги та її передання за належністю для опрацювання знаходиться у повній відповідності зі сподіванням на те, що слідчі будуть не просто незалежні, але між ними та службовцем, на якого подана скарга, не буде існувати інституційного або ієрархічного зв'язку.¹⁸ Визначення осіб, відповідальних за розслідування за фактами скарг, а також осіб, які будуть його проводити, має відбуватися на основі чітко встановлених критеріїв.

64. Важливе місце у визначенні особи, якій буде доручено розслідування справи, належить серйозності викладених у скарзі фак-

тів з точки зору того, що із чим довелося зіштовхнутися скаржнику, наслідкам скарги для службовця, на якого скаргу подано, і державним інтересам.

65. Важливим чинником у визначенні того, яка організація – поліція або НОРСП – мають провести розслідування та понести більшу частину відповідних видатків, буде наявність у них необхідних ресурсів.

66. До прикладів співпраці між НОРСП та поліцією у відповідності до принципу незалежності, серйозності скарги та до правил розподілу ресурсів, можна віднести наступні випадки:

- НОРСП несе відповідальність за розслідування, яке проводиться слідчими НОРСП, і яке пов'язане з порушеннями положень статей 2 і 3 ЄКПЛ;¹⁹
- НОРСП несе відповідальність за розслідування скарги, яка може розслідуватися слідчими або НОРСП, або поліції, і факти якої тягнуть за собою настання кримінальної відповідальності;
- НОРСП або поліція можуть нести відповідальність за розслідування скарги, яка може розслідуватись слідчими НОРСП або поліції, факти якої або пов'язані з порушенням передбаченого ЄКПЛ права на свободу, не включаючи положення Статей 2 і 3, або тягнуть за собою настання дисциплінарної відповідальності;
- скарга, де поліція обвинувачується у неякісному або неадекватному виконанні своїх службових обов'язків, передається у відання поліції, і відповідне розслідування проводиться слідчими поліції;
- НОРСП несе відповідальність за розслідування інциденту, який був зафіксований за відсутності скарги, при цьому саме розслідування може проводитись слідчими або НОРСП, або поліції.

Адекватність

67. Принцип адекватності був розроблений для того, щоб забезпечити результативність розслідувань за фактами скарг щодо поліції, а також можливість передавати правопорушників до рук правосуддя за результатами таких розслідувань.

68. Дотримання принципу верховенства права вимагає проведення розслідування на основі скарги щодо поведінки службовця у відповідності до тих самих процедур, які застосовуються у розслідуваннях щодо представників громадськості, підозрюваних у правопорушеннях, включаючи гарантії захисту для службовця, щодо якого скарга була подана.

69. Вимоги щодо забезпечення ретельності та повноти розслідування за фактами скарг щодо поліції включають у себе наступне:

- занотування повної та точної заяви у скаржника, яка охоплює усі обставини його скарги;²⁰
- докладання розумних зусиль для знаходження свідків, включаючи представників громадськості²¹ та працівників поліції,²² з метою одержання повних та точних свідчень;²³
- у разі можливості настання кримінальної відповідальності – проведення опитувань працівників поліції, які обвинувачуються у неналежних діях, або які у таких діях підозрюються, як підозрюваних, що мають право на відповідні процесуальні гарантії,²⁴ не даючи їм змоги радитися з колегами до зняття з них показань;
- докладання розумних зусиль для збереження, збирання та аналізу всіх експертних²⁵ та медичних доказів;²⁶
- проведення дізнання, керуючись розумними підозрами, не ігноруючи докази, які підтверджують факти скарги²⁷, або ж не приймаючи беззастережно докази, зокрема, свідчення працівників поліції,²⁸ якими наведені у скарзі факти спростовуються;²⁹
- проведення розслідувань за фактами скарг щодо дискримінаційної або неналежної поведінки поліції на підставах расової належності,³⁰ етнічної належності, релігії, переконань, тендерної ідентифікації, сексуальної орієнтації, особливих потреб або на будь-яких інших підставах; а також
- з огляду на очевидну складність доведення фактів дискримінації – існування додаткового обов'язку для слідчих розглянути усі факти без виключення для викриття будь-яких можливих мотивів для дискримінації.³¹

Своєчасність

70. Принципом своєчасності наголошується необхідність вчасного проведення розслідування, а також обов'язковість проведення розслідувань за фактами скарг щодо поліції своєчасно та оперативно.³² Затримки можуть приводити до втрати ключових доказів та унеможливити проведення адекватного розслідування.³³

71. Неспроможність провести розслідування за фактами скарг своєчасно і в межах розумної оперативності може створити враження небажання розслідувати справу або змови між слідчими та службовцями, щодо яких подано скаргу, спрямовану на приховування правопорушення.³⁴ Затримка може поставити у несправедливі умови службовця, щодо якого подана скарга, а також призвести до зловживання процедурними правилами, що, у свою чергу, може унеможливити передання правопорушника до рук правосуддя, на зважаючи на наявність незаперечних доказів проти нього або неї.³⁵

72. Принципу своєчасності належить ключова роль у збереженні довіри до верховенства права та упевненості у ньому, а також у дотриманні ключових принципів поліцейської роботи, за якими працівники поліції є підзвітними та захищеними законом протягом усієї процедури розгляду скарги.

73. Дотримання принципу своєчасності забезпечується наступними діями:

- своєчасним проведенням процедур повідомлення, реєстрації та передання справи за належністю;
- повною співпрацею поліції з НОРСП у ході розслідування за фактами скарги, зокрема у тому, що стосується збереження доказів після серйозного інциденту, а також у випадках, коли працівники поліції прибувають до місця події раніше, аніж слідчі НОРСП;³⁶ а також
- своєчасністю у проведенні ретельного та комплексного розслідування та у прийнятті рішення за скаргою.

Відкритість для громадськості

74. Метою принципу відкритості для громадськості є досягнення підзвітності як у теорії, так і на практиці. При цьому необхідно

брати до уваги конфіденційний і таємний характер розслідувань за фактами скарг щодо поліції, відтак ступінь відкритості для громадськості може бути різним у різних справах.³⁷

75. Принципи відкритості для громадськості та долучення потерпілого тісно пов'язані між собою. Має існувати презумпція того, що зміст протоколів та інших документів не буде утаємничуватись, особливо від скаржника. Розкриття змісту документів, яким пояснюються підстави для прийнятого рішення, сприятимуть усуненню будь-яких сумнівів у тому, що поліція не може порушувати право безкарно.³⁸ У деяких випадках, коли, наприклад, мали місце смерть особи або завдання їй тяжких травм під час перебування під вартою, може виникнути необхідність у проведенні публічного дізнання у суді,³⁹ або у проведенні поліцейським органом дисциплінарних слухань, відкритих для громадськості.

76. Не маючи доступу до протоколів та документів після завершення процедури розгляду скарги, скаржники можуть бути позбавлені можливості оскаржити спосіб, у який скарга розглядалася, і у який приймалося відповідне рішення за нею.⁴⁰

Залучення потерпілого

77. Принцип залучення потерпілого, яким забезпечується участь скаржника у розслідуванні, спрямований на гарантування законних інтересів скаржника у системі реагування на скарги.⁴¹ Для того, щоб долучити скаржника до розслідування таким чином, щоб це не позначилося на інтересах службовця, проти якого подано скаргу, відповідальний за реагування на скаргу службовець НОРСП має подбати про спосіб зв'язку із скаржником. Скаржник має отримувати консультації та інформацію стосовно ходу справи протягом усього процесу розгляду скарги аж до прийняття рішення за нею.⁴²

78. Дуже важливо, щоб принцип залучення потерпілого не залишався позбавленим сенсу і риторичним, але був би значущим та ефективно застосовувався б на практиці. Інтереси скаржника, який, ймовірно, зазнав травми внаслідок свого досвіду спілкування з поліцією, не має довіри до системи реагування на скарги щодо поліції і розуміння її функціонування, не будуть забезпечені, якщо спілкування цього скаржника з поліцією або НОРСП стосовно

його/її скарги ускладнене. Потерпілий має спиратися на підтримку та поради, які надаються йому у процесі різноманітних випробувань, крізь які він проходить протягом процедур розв'язання питання щодо його скарги. Для забезпечення дієвого захисту інтересів скаржників вони також повинні мати доступ до юридичних консультацій та представництва.⁴³

79. Дотримання принципу залучення потерпілого, особливо у випадках, коли він має юридичного представника, надасть скаржнику можливість стежити за ходом процедур та оскаржувати несправедливі або неефективні дії. Крім того, це сприятиме і незалежності розгляду справи, оскільки у такому разі що інтереси поліцейської служби гарантовано не будуть переважувати інтереси скаржника.

6.5 Вирішення справи та перегляд рішення

80. Після завершення звіту про розслідування слідчі поліції або НОРСП, які його вели, мають прийняти незалежне та об'єктивне рішення щодо наслідків скарги, а також перевірити, спирається таке рішення на докази, або ні. У разі, якщо скаржник оскаржує спосіб, у який розглядалася його скарга, або результат її розгляду, він повинен мати право на подання апеляції до НОРСП, якщо розслідування проводилося поліцією, або до судового органу, якщо розслідування проводилося НОРСП.

81. Після прийняття рішення за скаргою можливі наступні п'ять способів дій:

- припинення будь-яких подальших дій;
- відкриття кримінального провадження проти службовця поліції;
- відкриття дисциплінарного провадження проти службовця поліції;
- ужиття керівництвом неформальних заходів щодо службовця; або
- внесення змін до порядку роботи поліції з огляду на винесені зі справи уроки.

Скаржника необхідно поінформувати у письмовій або усній формі про рішення, яке було прийняте за його скаргою.

82. Очікування того, що проти службовця поліції, неналежна поведінка якого підкріплена доказами, буде відкрите кримінальне або дисциплінарне провадження, є важливим чинником захисту від безкарності поліції,⁴⁴ ключовим аспектом забезпечення довіри громадськості до системи реагування на скарги та упевненості у ній.⁴⁵ Працівники поліції притягуються до відповідальності через кримінальне або дисциплінарне провадження незалежно від ходу розслідування за фактами скарги, а належні їм права та гарантії не входять до тематики цього Висновку. Підґрунтям цього є презумпція того, що на службовців поліції поширюються стандарти процесу кримінальної юстиції, включаючи гарантії належної правової процедури, а також що дисциплінарні заходи відносяться до компетенції поліцейської служби.

83. Одна з моделей проведення кримінального або дисциплінарного провадження щодо працівників поліції на основі отриманих скарг полягає у застосуванні стандартних процедур кримінальної юстиції або дисциплінарних стягнень. У випадках наявності доказів, які можуть дати підстави для відкриття провадження, НОРСП має передати звіт про розслідування до органів кримінального обвинувачення для прийняття рішення щодо відкриття кримінального провадження, або до поліції для прийняття рішення щодо відкриття дисциплінарного провадження.

84. Приймаючи рішення стосовно відкриття або не відкриття кримінального або дисциплінарного провадження, органи прокуратури та поліція повинні брати до уваги рекомендації, які містяться у звіті слідчого у справі. Органи прокуратури, поліція та НОРСП мають наводити підстави для всіх рішень стосовно відкриття кримінальних та дисциплінарних проваджень, що знаходяться у їхній компетенції.⁴⁶

* У параграфі 3 Резолюції 55/89 Генеральна Асамблея звернула увагу Урядів до Принципів ефективного розслідування і документації фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або

85. У деяких країнах-членах висловлюється занепокоєння тим, що тісні робочі стосунки між поліцією та прокуратурою у стандартному кримінальному провадженні можуть зашкодити незалежності та неупередженості у роботі прокуратури. Таке занепокоєння спирається, головним чином, на те, що співпраця між слідчими та працівниками прокуратури може мати негативні наслідки для незалежності прокурорів, які ведуть справи проти працівників поліції. Деякі країни намагаються розв'язати цю проблему шляхом створення спеціалізованих органів прокуратури із своїми власними слідчими, на яких покладається проведення розслідування за фактами скарг щодо працівників поліції і проведення кримінального провадження.

86. Такий тип незалежної системи забезпечення обвинувачення щодо працівників поліції може бути прийнятним для системи реагування на скарги щодо поліції, яка працює під егідою НОРСП. За прикладом деяких європейських інститутів омбудсмена, які мають право висувати обвинувачення перед судом на основі своїх власних повноважень, НОРСП можуть бути надані аналогічні повноваження на пред'явлення кримінальних обвинувачень після завершення розслідування за фактами скарг. Звичайно, важлива роль у визначенні можливостей такої схеми буде належати конституційній та юридичній системі, що існують у кожній конкретній країні-члені. Крім того, необхідно звертати особливу увагу на наявність гарантій та захисту прав працівників поліції, які виступають у ролі обвинувачуваних у кримінальному провадженні.

87. З кожної скарги мають виноситися певні уроки. Навіть тоді, коли встановлюється, що для подання скарги не існувало підстав, можна зробити висновки щодо стосунків поліції з громадою. Статистичні та емпіричні дослідження та аналіз скарг мають фундаментальну вагу для роботи демократичної та підзвітної поліцейської системи. Ідеальне місце для НОРСП – там, де робота поліції перетинається з життям громади, а відтак існує можливість надавати поліції та громадськості поінформовані поради щодо способу, у який можуть бути покращені результативність поліцейської служби та стосунки між поліцією та громадою. У тих випадках, коли після напрацювання висновків за скаргою або після проведення дослідження та аналізу поліція або НОРСП вважають за доцільне

втілити у життя певні заходи у світлі отриманих уроків, це має робитися після проведення консультацій з іншою стороною.

Посилання

- Комісар з прав людини Ради Європи (2007), *There must be no impunity for police violence*, Точка зору 3 грудня 2007, шукати на www.commissioner.coe.int
- Комісар з прав людини Ради Європи (2008), *Report of the Expert Workshop "Police Complaints Mechanisms: Ensuring Independence and Effectiveness"*, CommDH(2008)16, шукати на www.commissioner.coe.int
- Рада Європи (2001), *European Code of Police Ethics*, Рекомендація Rec (2001)10 Комітету міністрів країнам-членам (прийнята Комітетом міністрів 19 вересня 2001 року на 765-тому засіданні заступників міністрів)
- Рада Європи – Комітет із запобігання катуванням та нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню (2006), *The CPT Standards: 'Substantive' sections of the CPT's General Reports*, CPT/Inf (2002) 1 – Rev. 2006
- Рада Європи – Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (2007), *General Policy Recommendation no. 11: On Combating Racism and Racial Discrimination in Policing*
- Рада Європи – Спільна неформальна робоча група з питань поліції та прав людини (2000), *Policing in a Democratic Society: Is your police service a human rights champion?*
- Організація безпеки та співробітництва у Європі (2008), *Guidebook on Democratic Policing by the Senior Police advisor to the OSCE General Secretary*
- Резолюція ООН (1979), Резолюція 169 34 Сесії Генеральної Асамблеї, 34/169. *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*
- Генеральна Асамблея ООН (1993) *Principles relating to the status and functioning of national institutions for the protection and promotion of human rights* (Паризькі Принципи) – додаток до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН про національні установи

забезпечення та захисту прав людини (A/RES/48/134, 85
Пленарне засідання 20 грудня 1993)
Спеціальні сили міжнародної поліції ООН (1996) *Commissioner's
Guidance for Democratic Policing in the Federation of Bosnia-
Herzegovina*.

- ¹ Семінар експертів «Механізми реагування на скарги щодо поліції: забезпечення незалежності та результативності», Страсбург, 26-27 травня 2008, та семінар «Скарги на поліцію: як вони опрацьовуються національними структурами із захисту прав людини», Санкт-Петербург, 20-21 травня 2008. Останній семінар був організований у рамках спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Створення активної мережі незалежних позасудових структур із захисту прав людини», яка згадується під назвою «Проект рівних з рівними».
- ² Див., наприклад, Рада Європи, *European Code of Police Ethics*; Комітет Ради Європи із запобігання катуванням, *The CPT Standards*, Глава IX. Боротьба з безкарністю; ООН, *Code of Conduct for Law Enforcement Officials*; Спільна неформальна робоча група Ради Європи з питань поліції і прав людини, *Policing in a Democratic Society; Is your police service a human rights champion?*; Організація безпеки та співробітництва у Європі, *Guidebook on Democratic Policing*; Спеціальні сили міжнародної поліції ООН, *Commissioner's Guidance for Democratic Policing in the Federation of Bosnia-Herzegovina*.
- ³ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007; *Bati v Turkey* (Заяви №№ 33097/96 та 57834/00), Судове рішення від 3 червня 2004.
- ⁴ Див., наприклад, *Nachova v Bulgaria* (Заяви №№ 43577/98 та 43579/98), Судове рішення від 6 липня 2005; *Aksoy v Turkey* (100/1995/606/694), Судове рішення від 18 грудня 1996.
- ⁵ Див., наприклад, *Isayeva v Russia* (Заяви №№ 5794/00, 57948/00 та 57949/00), Судове рішення від 24 лютого 2005; *Aydin v Turkey* (57/1996/676/866), Судове рішення від 25 вересня 1997.
- ⁶ Див., наприклад, *Ognyanova v Bulgaria* (Заява № 46317/99), Судове рішення від 23 лютого 2006; *Chitayev v Russia* (Заява № 59334/00), Судове рішення від 18 січня 2007.
- ⁷ Див., наприклад, *McKerr v UK* (Заява № 28883/95), Судове рішення від 4 травня 2001.
- ⁸ Див., наприклад, *McCann v UK* (17/1994/464/545), Судове рішення від 20 лютого 1995; *Selmouni v France* (Заява № 25803/94), Судове рішення від 28 липня 1999.
- ⁹ Див., наприклад, *Salman v Turkey* (Заява № 21986/93), Судове рішення від 27 червня 2000, § 123.

- ¹⁰ Див., наприклад, *Nachova v Bulgaria* (Заяви №№ 43577/98 та 43579/98), Судове рішення від 6 липня 2005, § 110.
- ¹¹ *The CPT Standards*, Глава IX., § 38.
- ¹² Див., наприклад, *Khan v UK* (Заява № 35394/97), Судове рішення від 27 червня 2000, § 46.
- ¹³ Див., наприклад, *Acar v Turkey* (Заява № 26307/95), Судове рішення від 8 квітня 2004, § 221
- ¹⁴ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 339.
- ¹⁵ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 339.
- ¹⁶ Див., наприклад, *The CPT Standards*, Глава IX., § 28.
- ¹⁷ Див., наприклад, *Aksoy v Turkey* (100/1995/606/694), Судове рішення від 18 грудня 1996, §§ 56 та 99.
- ¹⁸ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 325.
- ¹⁹ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, §§ 337 – 340.
- ²⁰ Див., наприклад, *Cobzaru v Romania* (Заява № 48254/99), Судове рішення від 26 липня 2007, § 71.
- ²¹ Див., наприклад, *Ognyanova v Bulgaria* (Заява № 46317/99), Судове рішення від 23 лютого 2006, § 110.
- ²² Див., наприклад, *Velikova v Bulgaria* (Заява № 41488/98), Судове рішення від 18 травня 2000, § 79.
- ²³ Див., наприклад, *Assenov v Bulgaria* (90/1997/874/1086), Судове рішення від 28 жовтня 1998, § 103.
- ²⁴ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 330.
- ²⁵ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 329.
- ²⁶ Див., наприклад, *Aksoy v Turkey* (100/1995/606/694), Судове рішення від 18 грудня 1996, § 56.
- ²⁷ Див., наприклад, *Aydin v Turkey* (57/1996/676/866), Судове рішення від 25 вересня 1997 § 98.
- ²⁸ Див., наприклад, *Kaya v Turkey* (158/1996/777/978), Судове рішення від 19 лютого 1998, § 89.
- ²⁹ Див., наприклад, *Cobzaru v Romania* (Заява № 48254/99), Судове рішення від 26 липня 2007, § 72.
- ³⁰ Див., наприклад, *Nachova v Bulgaria* (Заяви №№ 43577/98 та 43579/98), Судове рішення від 6 липня 2005, §§ 162-168; а також рекомендацію Європейської

Додатки

Комісії проти расизму та нетерпимості стосовно скарг із закидами про расову дискримінацію, *General Policy Recommendation No. 11, On Combating Racism and Racial Discrimination in Policing*, § 51.

- ³¹ Див., наприклад, *Nachova v Bulgaria* (Заяви №№ 43577/98 та 43579/98), Судове рішення від 6 липня 2005, §§ 160-164.
- ³² Див., наприклад, *Ognyanova v Bulgaria* (Заява № 46317/99), Судове рішення від 23 лютого 2006, § 114.
- ³³ Див., наприклад, *Aydin v Turkey* (57/1996/676/866), Судове рішення від 25 вересня 1997 § 108.
- ³⁴ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 330.
- ³⁵ Див., наприклад, *Bati v Turkey* (Заяви №№ 33097/96 and 57834/00), Судове рішення від 3 червня 2004, § 147.
- ³⁶ Див., наприклад, *Ramsahai v The Netherlands* (Заява № 52391/99), Судове рішення від 15 травня 2007, § 338.
- ³⁷ Див., наприклад, *Isayeva v Russia* (Заяви №№ 5794/00, 57948/00 та 57949/00), Судове рішення від 24 лютого 2005, § 213.
- ³⁸ Див., наприклад, *McKerr v UK* (Заява № 28883/95), Судове рішення від 4 травня 2001, § 338.
- ³⁹ Див., наприклад, *Edwards v UK* (Заява № 46477/99) 14 березня 2002, § 84.
- ⁴⁰ Див., наприклад, *Ođur v. Turkey* (Заява № 21594/93), Судове рішення від 20 травня 1999, § 92.
- ⁴¹ Див., наприклад, *Güleç v Turkey* (54/1997/838/1044), Судове рішення від 27 липня 1998, § 82.
- ⁴² Див., наприклад, *Edwards v UK* (Заява № 46477/99) 14 березня 2002, § 84.
- ⁴³ Див., наприклад, а також рекомендацію Європейської Комісії проти расизму та нетерпимості стосовно скарг із закидами про расову дискримінацію, *General Policy Recommendation No. 11, On Combating Racism and Racial Discrimination in Policing*, § 51.
- ⁴⁴ *The CPT Standards*, Глава IX., § 31.
- ⁴⁵ Див., наприклад, *Guja v Moldova* (Заява № 14277/04), Судове рішення від 12 лютого 2008, § 88.
- ⁴⁶ Див., наприклад, *McKerr v UK* (Заява № 28883/95), Судове рішення від 4 травня 2001, § 157.

Принципи ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання

*Рекомендовані Резолюцією Генеральної Асамблеї 55/89
від 4 грудня 2000 року**

1. Цілі ефективного розслідування і документації катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (далі – «катування або жорстоке поводження») включають у себе наступне:

- (а) З'ясування фактів та встановлення і підтвердження відповідальності осіб і Держави перед потерпілими і членами їхніх родин;
- (б) Визначення заходів, необхідних для запобігання рецидивам таких дій;
- (в) Сприяння кримінальному переслідуванню та/або, за належністю, застосуванню дисциплінарних санкцій проти осіб, які встановлені слідством як винні у правопорушенні, а також демонстрація необхідності повного відновлення прав і компенсації шкоди з боку Держави, включаючи повну та адекватну компенсацію і надання коштів для медичного лікування і реабілітації.

2. Держави мають забезпечувати невідкладне та ефективне розслідування за скаргами і повідомленнями про катування і жорстоке поводження. Навіть за відсутності безпосередньо поданої скарги розслідування має бути проведене у разі, якщо існують ознаки того, що катування або жорстоке поводження мали місце. Слідчі, які мають бути незалежними від осіб, що підозрюються у правопорушенні, та відомств, де ці особи працюють, мають бути

компетентними та об'єктивними. Вони повинні мати доступ до послуг незалежних медичних або інших експертів, або ж повноваження доручати розслідування таким експертам. Методи, що використовуються для проведення таких розслідувань, мають відповідати найвищим стандартам професіоналізму, а їхні результати доводиться до відомості громадськості.

3. (а) Слідчі органи повинні мати повноваження і обов'язок одержувати всю інформацію, необхідну для розслідування¹⁹⁰. У розпорядженні осіб, що проводять розслідування, повинні знаходитися всі необхідні для ефективного розслідування фінансові і технічні ресурси. Крім того, такі особи повинні мати повноваження вимагати від осіб, які діяли як посадові особи, і яким пред'являються обвинувачення щодо катування або жорстокого поводження, обов'язкової явки і надання свідчень. Те ж саме має стосуватися і свідків. З цією метою слідчі органи повинні мати право вручати повістки свідкам, включаючи будь-яких посадових осіб, які підозрюються у причетності до правопорушення, а також вимагати пред'явлення доказів.

(б) Скаржники-потерпілі від катувань або жорстокого поводження, свідки, особи, що проводять розслідування та члени їхніх сімей повинні мати захист від насильницьких дій, погроз щодо таких дій або від будь-яких інших форм залякування, що може відбуватися у зв'язку з розслідуванням. Ті особи, які могли бути причетними до катувань або жорстокого поводження, мають відсторонюватися від будь-яких посад з владними або контролюючими повноваженнями, як прямими, так і опосередкованими, по відношенню до скаржників, свідків та членів їхніх сімей, а також до осіб, що проводять розслідування.

4. Скаржники-потерпілі від катувань або жорстокого поводження ті їхні юридичні представники мають інформуватися про всі слухання і мати доступ до них, а також до дотичної до розслідування інформації, а крім того повинні мати право надавати інші докази.

¹⁹⁰ За певних обставин засади професійної етики можуть вимагати дотримання конфіденційності інформації. Такі засади мають поважатися.

5. (а) У випадках, коли встановлені слідчі процедури є неадекватними через недостатній фаховий рівень або підозри в упередженості, або ж через ознаки схильності до зловживань, або ж через інші істотні підстави, Держави повинні забезпечити проведення розслідування силами незалежної слідчої комісії або за подібною процедурою. Члени такої комісії мають вибиратися на основі характеристик об'єктивності, компетентності та незалежності, що визнаються за ними особисто. Зокрема, вони мають бути незалежними від будь-яких осіб, що підозрюються у злочині, а також установ або відомств, де такі особи можуть працювати. Комісія мусить мати повноваження на отримання усієї інформації, необхідної для розслідування, і проводити таке розслідування таким чином, як це передбачено у цих Принципах¹⁹¹.

(б) Підготовлений протягом розумних термінів письмовий звіт має включати у себе відомості про обсяг розслідування, процедури і методи, що використовувалися для оцінки доказів, а також висновки і рекомендації, основані на встановлених фактах і дотичному законодавстві. Після остаточної розробки цього звіту він має бути оприлюднений. Крім того, він повинен містити докладний опис конкретних подій, які, як встановлено, мали місце, а також докази, які склали основу для таких висновків, і список свідків, що надади показання, за винятком тих осіб, чиї особисті дані не розкриваються з міркувань їхньої безпеки. Протягом розумного строку Держава має відреагувати на звіт про розслідування і, відповідно, визначити кроки, які мають бути здійснені за його висновками.

6. (а) Медичні експерти, що долучаються до розслідувань фактів катувань або жорстокого поводження, у своїй роботі постійно мають дотримуватися найвищих етичних норм і, зокрема, дбати про отримання інформованої згоди від особи, перш ніж вона буде піддана огляду. Огляд має проводитись у відповідності до встановлених стандартів медичної практики. Зокрема, огляди мають проводитись у приватній обстановці під контролем медичного експерта і за відсутності представників правоохоронних органів та інших державних посадових осіб.

¹⁹¹ Див. примітку 1.

(б) Медичний експерт повинен без затримок підготувати точний письмовий звіт, який містить у собі, як мінімум, наступні відомості:

- (i) Обставини опитування: ім'я та прізвище суб'єкта опитування, а також прізвища і посади осіб, що були присутні під час огляду; точно вказані час і дата; місце, профіль і адреса установи (із зазначенням номеру кабінету у необхідних випадках), де проводиться огляд (наприклад, ізолятор тимчасового тримання, клініка або будинок); обставини, у яких знаходився суб'єкт на момент огляду (наприклад, характер будь-яких обмежень його дій після прибуття або у ході огляду, присутність співробітників безпеки під час огляду, поведінка осіб, що супроводжували ув'язненого або висловлення погроз на адресу особи, що проводила огляд); а також будь-які інші дотичні чинники;
- (ii) Факти: докладний запис фактів, наданих суб'єктом у ході опитування, включаючи заявлені методи катувань або жорстокого поводження, заявлений час, у який відбувалися катування або жорстоке поводження, а також усі скарги на погане фізичне або психологічне самопочуття;
- (iii) Фізичний та психологічний огляд: запис усіх спостережень фізичного та психічного стану особи у ході медичного огляду, включаючи всі діагностичні аналізи, і, по можливості, кольорові фотографії всіх ушкоджень;
- (iv) Висновок: міркування стосовно можливого зв'язку між встановленим психічним та фізичним станом особи і можливими катуваннями або жорстоким поводженням. Мають бути надані рекомендації щодо будь-якого необхідного медичного та психологічного лікування та/або більш докладного огляду;
- (v) Автори звіту: звіт має містити чітке зазначення осіб, що проводили огляд, та їхні підписи.

(в) Звіт має бути конфіденційним і передаватися особі, що піддавалася огляду, або її призначеному представнику. Особа, піддана огляду, і її представник мають бути опитані щодо процедури огляду, а їхні відповіді зафіксовані у звіті. Крім того, у відповідних випадках звіт має передаватись у письмовій формі органу, відпо-

Додатки

відальному за проведення розслідування скарг щодо катувань або жорстокого поводження. Відповідальність за його передання зазначеним особам у надійний спосіб покладається на Державу. Звіт може бути переданим будь-якій іншій особі виключно за згодою особи, що піддавалася огляду, або ж з дозволу суду, уповноваженого забезпечити виконання такого передання.

Організація Об'єднаних Націй

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання

КОМІТЕТ ПРОТИ КАТУВАНЬ

**КОНВЕНЦІЯ ПРОТИ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ
ЖОРСТОКИХ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО
ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ І
ПОКАРАННЯ**

ЗАГАЛЬНИЙ КОМЕНТАР №2

**Виконання Статті 2
Державами-сторонами Конвенції**

1. Цей загальний коментар стосується трьох частин Статті 2, кожна з яких визначає окремі пов'язані між собою і ключові принципи, на які спирається передбачена Конвенцією абсолютна заборона катувань. З моменту прийняття Конвенції проти катувань абсолютність та необмежуваність цієї заборони стали сприйматися як частина міжнародного звичаєвого права. Положення Статті 2 підсилюють цю імперативну норму *jus cogens*, спрямовану проти катувань, і закладають основи повноважень Комітету на вжиття дієвих запобіжних заходів, включаючи, на додаток до інших, і заходи, що містяться у наступних статтях з 3 до 16, у відповідь на швидкозмінні загрози, проблеми і практичні випадки.

2. Параграфом 1 Статті 2 кожна Держава-сторона зобов'язується вживати заходів, які підкріплюватимуть заборону катувань, удаючись до законодавчих, адміністративних, судових або інших кроків, які, у кінцевому підсумку, мусять результативно запобігати їм. Для того, щоб заходи, які сприятимуть запобіганню будь-яких актів катувань і покаранню винних, дійсно реалізовувались на практиці, у наступних статтях Конвенції містяться передбачені для Держав-сторін зобов'язання щодо вжиття конкретно визначених у цих статтях заходів.

3. Зобов'язання щодо запобігання катуванням у Статті 2 має широку сферу дії. Зобов'язання запобігати катуванням та іншим видам жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання (далі – «жорстоке поводження»), передбачені у параграфі 1 Статті 16, є неподільними, взаємозалежними і взаємопов'язаними. Зобов'язання запобігати жорсткому поводженню на практиці перетинається із зобов'язанням запобігати катуванням і значною мірою є аналогічним до нього. У Статті 16, разом з визначенням засобів запобігання жорсткому поводженню, робиться наголос «зокрема» на заходах, визначених у статтях з 10 до 13, але при цьому ефективне запобігання не обмежується тільки заходами цих статей: наприклад, як роз'яснює Комітет, це стосується передбаченої у Статті 14 компенсації. На практиці дефініційну межу між жорстоким поводженням і катуваннями провести досить важко. Досвід показує, що передумови виникнення жорстокого поводження часто сприяють катуванням, а відтак заходи, необхідні для запобігання катуванням, мають вживатися і для запобігання жорсткому поводженню. Відповідним чином, Комітет вважає необмежуваною і встановлену у Конвенції заборону жорстокого поводження, коли запобігання йому має здійснюватися через ужиття результативних і необмежуваних заходів.

4. Держави-сторони зобов'язуються усувати будь-які юридичні або інші перешкоди, що виникають на шляху викорінення катувань і жорстокого поводження, а також удаватись до ефективних активних дій на забезпечення ефективного запобігання такій поведінці та її рецидивам. Крім того, Держави-сторони мають зобов'язання постійно піддавати аналізу та удосконалювати свої національні закони і свою діяльність за Конвенцією у відповідності до заключних зауважень і висновків, що надходять від Комітету

у ході його двосторонніх контактів із сторонами. У разі, якщо заходи, здійснені Державою-стороною не призводять до досягнення цілі викоринення випадків катувань, Конвенцією вимагається їх перегляд або прийняття інших, більш дієвих заходів. Так само і бачення та рекомендації самого Комітету стосовно ефективності заходів перебувають у процесі постійної еволюції, що, на жаль, можна сказати і про способи катувань і жорстокого поводження.

II. Абсолютний характер заборони

5. Параграфом 2 Статті 2 визначається, що заборона катувань має абсолютний і необмежуваний характер. У ньому наголошено, що *жодні виключні обставини, якими б вони не були*, не можуть служити для Держави-сторони виправданням катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. До таких обставин Конвенція відносить, зокрема, стан війни або загрозу війни, внутрішню політичну нестабільність або будь-який інший надзвичайний стан. Це включає у себе будь-які загрози терористичних актів або злочинних насильницьких дій, так само як і загрози виникнення збройного конфлікту міжнародного або внутрішнього характеру. Комітет глибоко занепокоєний спробами Держав виправдати катування і жорстоке поводження необхідністю захисту громадської безпеки або запобігання надзвичайним ситуаціям у зазначених та у всіх інших обставинах, і вважає такі виправдання абсолютно неприйнятними. Аналогічним чином Комітет вважає неприйнятними будь-які аргументи релігійного або звичаєвого характеру на виправдання порушень зазначеної абсолютної заборони. На думку Комітету, амністія або інші дії, що стають на перешкоді негайному і справедливому притягненню до відповідальності і покаранню винуватих у скоєнні катувань або у жорстокому поводженні, або ж вказують на відсутність волі до цього, є порушенням принципу необмежуваності заборони.

6. Комітет нагадує всім Державам-сторонам Конвенції про необмежуваність дії зобов'язань, узятих ними на себе через ратифікацію Конвенції. Після нападів 11 вересня 2001 року Комітет уточнив, що зобов'язання за статтями 2 (за якою «жодні виключні обставини, якими вони б не були, ... не можуть бути виправдан-

ням катувань»), 15 (заборона використання будь-якої заяви, яка була примусово зроблена під дією катувань як доказу в ході судового розгляду, за винятком випадків, коли така заява є свідченням про дії особи, що удалася до катувань), і 16 (заборона жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження або покарання) є трьома нормами, які «мають виконуватися за всіх обставин»¹⁹². Комітет вважає, що Статті з 3 до 15 також мають обов'язковий характер і стосуються як катувань, так і жорстокого поводження. Комітет визнає, що Держави-сторони можуть самостійно обирати засоби, якими вони будуть виконувати ці зобов'язання, за умови, що такі засоби будуть результативними та відповідатимуть цілям і завданням Конвенції.

7. Комітет також розуміє, що концепція «будь-якої території під її юрисдикцією», по своїй суті пов'язана з принципом необмежуваності, включає у себе будь-яку територію або об'єкти і має застосовуватися для захисту будь-якої особи, яка *de jure* або *de facto* потрапляє під контроль Держави-сторони, без будь-якої дискримінації з огляду на наявність або відсутність у такої особи громадянства даної держави. Комітет наголошує, що зобов'язання Держави запобігати катуванням поширюється також на всіх осіб, які діють, *de jure* або *de facto*, від імені Держави-сторони, спільно з нею або за її наказом. Від кожної з Держав-сторін наполегливо вимагається ведення пильного спостереження за своїми посадовими особами, а також за тими, що діють від її імені, виявлення і доведення до відома Комітету усіх випадків катувань або жорстокого поводження, обумовлених, зокрема, заходами з протидії тероризму, а також інформування Комітету про заходи, вжиті для розслідування випадків катувань або жорстокого поводження, для покарання винуватих і для недопущення таких випадків у майбутньому; особлива увага при цьому має приділятися юридичній відповідальності як безпосередніх виконавців, так і посадових осіб ланцюгу управління, які допустили такі дії через підбурювання до них, згоду з ними або невжиття заходів щодо їх припинення.

¹⁹² 22 листопада 2001 року Комітет прийняв заяву у зв'язку з подіями 11 вересня, яка була направлена всім Державам-сторонам Конвенції (A/57/44, пргрф. 17-18).

III. Зміст зобов'язання щодо вжиття ефективних заходів запобігання катуванням

8. Держави-сторони повинні визнати катування злочином, що карається у відповідності до їхнього кримінального законодавства за наявності, як мінімум, ознак катування, визначених у Статті 1 Конвенції, та у відповідності до вимог Статті 4.

9. Значні розбіжності між визначенням Конвенції і визначеннями, що містяться у внутрішньому законодавстві, сприяють появі реальних або потенційних лазівок для безкарності. Бувають навіть випадки, коли у законі міститься дуже подібне формулювання, але у силу інших положень внутрішнього законодавства або тлумачення судових органів влади його значення змінюється; відтак, Комітет закликає кожну з Держав-сторін, визначаючи свої зобов'язання, забезпечувати саме таке їх тлумачення всіма гілками влади, яке міститься у Конвенції. Одночасно Комітет визнає, що більш широкі формулювання, включені до внутрішнього законодавства, можуть сприяти подальшій еволюції цілей і завдань Конвенції за умови, що вони, як мінімум, містять стандарти Конвенції і застосовуються у відповідності до них. Зокрема, Комітет наголошує, що у Статті 1 елементи наявності і наміру згадуються не з точки зору необхідності суб'єктивного дослідження мотивацій порушника Конвенції, а як ознаки, що підлягають об'єктивному встановленню за даних обставин. Принципово важливо розслідувати дії і визначати відповідальність як осіб, що віддають накази, так і безпосередніх виконавців (виконавця).

10. Комітет визнає, що більшість Держав-сторін у своїх Кримінальних Кодексах визнає певну поведінку жорстоким поведінням. У порівнянні з катуванням жорстоке поведіння може відрізнитися з огляду на тяжкість завданих болю і страждань, а доводити наявність заборонених намірів при цьому не вимагається. Комітет наголошує, що притягнення до відповідальності виключно за жорстоке поведіння у той час, як у діях особи були присутні також ознаки катувань, становить порушення Конвенції.

11. Комітет вважає, що визначаючи катування як злочин, відмінний від звичайного нападу або інших злочинів, Держави-сторони безпосередньо сприятимуть досягненню всеосяжної мети Кон-

венції – запобіганню катуванням і жорстокому поводженню. Крім того, кодифікація цього злочину: (а) підкреслить необхідність у належному покаранні з урахуванням тяжкості злочину, (б) зміцнить стримувальний ефект заборони як такої, (в) дасть уповноваженим посадовим особам кращі можливості розслідування конкретних злочинів, складом яких є катування, а також (г) збільшить можливості і повноваження громадськості контролювати дії – так само як і бездіяльність – Держави на порушення вимог Конвенції, а також опротестувати їх.

12. У ході розгляду чергових звітів від Держав-сторін, аналізу окремих повідомлень від них і моніторингу досягнень Комітет у своїх заключних висновках сформулював своє розуміння того, що становить ефективні заходи, які визначаються у цьому коментарі. Спираючись як на принципи загального застосування, наведені у Статті 2, так і на подальший розвиток положень конкретних статей Конвенції, Комітет рекомендував конкретні дії, спрямовані на підвищення можливостей кожної з Держав-сторін оперативної і результативно застосовувати заходи, що є необхідними і належними для запобігання актам катувань і жорстокого поводження, тим самим допомагаючи Державам-сторонам привести своє законодавство і практику у відповідність до положень Конвенції.

13. Певні базові гарантії поширюються на всіх осіб, позбавлених волі. Деякі з них прямо наведені у Конвенції, і Комітет послідовно закликає Держави-сторони застосовувати їх. Рекомендації Комітету стосовно ефективних заходів мають на меті визначити існуючу відправну точку і не є вичерпними. Такі гарантії, *inter alia*, включають у себе ведення офіційного списку затриманих осіб, право затриманих бути поінформованими про їхні права, право на невідкладне отримання незалежної юридичної допомоги, незалежної медичної допомоги, а також право зв'язатися з родичами, вимогу про створення об'єктивних механізмів інспектування та відвідання місць позбавлення волі та ув'язнення, а також забезпечення для затриманих та осіб, щодо яких існує ризик застосування катувань і жорстокого поводження, судових та інших засобів захисту, які гарантуватимуть їм невідкладний і об'єктивний розгляд їхніх скарг, захист їхніх прав, а також можливість опротестування законності їх затримання або поводження з ними.

14. Набутий після набуття Конвенцією чинності досвід розширив розуміння Комітету щодо змісту і характеру заборони катувань, методики катувань, контексту, у якому відбуваються катування, та щодо їхніх наслідків, а також щодо розробки дієвих заходів запобігання катуванням у різних обставинах. Наприклад, Комітет наголосив на важливості того, що охорона повинна бути тієї ж статі, що й затриманий, у випадках, коли постають питання забезпечення інтимності приватного життя. Положення Статті 2 дають змогу подальшого розвитку решти статей і розширення змісту заходів, необхідних для запобігання катуванням по мірі того, як здійснюватимуться розробка, перевірка на практиці і підтвердження ефективності нових методів запобігання катуванням (як-то, фіксація всіх допитів на відеоносії, застосування процедур слідства на зразок тих, що передбачені Стамбульським протоколом від 1999 року¹⁹³, або ж нові підходи до підвищення рівня правових знань громадськості або до захисту неповнолітніх).

IV. Обсяг зобов'язань і відповідальності Держав

15. Конвенцією зобов'язання накладаються на Держави-сторони, а не на окремих осіб. Саме Держави несуть відповідальність за міжнародним правом за дії або бездіяльність своїх посадових осіб та інших осіб, включаючи уповноважених державою осіб, її приватних підрядників та інших осіб, що діють на основі наданих Державою офіційних повноважень або від імені держави, спільно з Державою або ж за її вказівками або під її контролем, або ж будь-яким іншим чином під виглядом існування законного права на їхні дії. Відповідним чином, кожній з Держав-сторін належить забезпечувати заборону катувань і жорстокого поводження, їх попередження і компенсацію завданої ними шкоди в усіх обставинах знаходження особи під вартою або під контролем, наприклад, у в'язницях, лікарнях, школах, установах, що опікуються доглядом за дітьми, людьми похилого віку, особами з психічними або фізичними вадами, на військовій службі, а також в інших установах,

¹⁹³ *Посібник з питань результативного проведення розслідування і документації фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського і такого, що принижує людську гідність, поводження або покарання.*

так само як і у тих обставинах, коли невтручання з боку Держави збільшує небезпеку завдання шкоди однією особою іншій і сприяє цьому. Разом з тим, Конвенція не обмежує відповідальність за міжнародним правом, яку можуть нести Держави або особи за скоєння актів катувань або жорстокого поводження у відповідності до міжнародного звичаєвого права та інших угод.

16. Параграфом 1 Статті 2 від кожної Держави-сторони вимагається вжиття ефективних заходів на запобігання актам катування не тільки на своїй суверенній території, але також «на будь-якій території під її юрисдикцією». Комітет визначив, що до поняття «будь-яка територія» входить територія, на якій Держава-сторона здійснює, прямо або опосередковано, повністю або частково, *de jure* або *de facto*, фактичний контроль у відповідності до міжнародного права. Посилання на «будь-яку територію» у Статті 2, так само як і у статтях 5, 11, 12, 13 і 16, є посиланням на заборонені дії, скоєні не тільки на борту морського або повітряного судна, зареєстрованого у Державі-стороні, але також у ході військової окупації або миротворчих операцій, так само як на таких об'єктах як посольства, військові бази, місця тримання під вартою або на інших об'єктах, які є під фактичним або ефективним контролем Держави. Комітет відзначає, що таке тлумачення підкріплює вимогу параграфу 1(b) Статті 5, за якою від Держави-сторони вимагається вжиття заходів для встановлення своєї юрисдикції, «коли заявлений злочинець є громадянином даної Держави». Комітет вважає, що поняття «територія» за Статтею 2 мусить включати у себе ситуації, за яких Держава-сторона здійснює, прямо або опосередковано, *de jure* або *de facto*, контроль осіб, що перебувають під вартою.

17. Комітет відзначає, що Держави-сторони мають зобов'язання вживати ефективних заходів для того, щоб не допустити прямого скоєння актів катувань за визначенням Конвенції, підбурювання, заохочення до таких актів, сприяння їм безпосередньо або за мовчазної згоди, або ж іншої участі або співучасті у таких актах з боку органів державної влади ті інших осіб, які діють в офіційному порядку. Так, від Держав вимагається вжиття ефективних заходів для того, щоб не допустити прямої або мовчазної згоди щодо будь-яких актів катувань з боку таких органів або інших осіб, що діють як посадові особи, або згідно закону мають право на такі дії.

Комітет дійшов висновку про те, що у випадках, коли Держави-сторони не виконують цих зобов'язань, вони тим самим порушують Конвенцію. Наприклад, там, де місця тримання осіб під вартою належать приватним особам або управляються ними, персонал таких закладів, на думку Комітету, діє в офіційному порядку з огляду на покладену на нього відповідальність за здійснення функцій Держави без будь-яких часткових обмежень обов'язку посадових осіб Держави щодо контролю стану справ і вжиття всіх ефективних заходів для запобігання катуванням і жорсткому поводженню.

18. Комітет чітко визначив, що там, де державні або інші органи, які діють в офіційному порядку або згідно закону, знають про скоєння актів катувань або жорстокого поводження з боку недержавних посадових осіб або приватних суб'єктів або ж мають розумні підстави вважати, що такі дії мають місце, але при цьому не вдаються до належних процедур для запобігання таким діям недержавних посадових осіб або приватних суб'єктів, їх розслідування, притягнення винних до відповідальності та їх покарання у відповідності до Конвенції, відповідальність за це несе Держава, а її посадові особи мають вважатися виконавцями, співучасниками або іншим чином відповідальними, згідно з положеннями Конвенції, за надання явної або мовчазної згоди на такі недопустимі дії. Оскільки факт невиконання Державою належних процедур втручання з метою припинення дій, застосування відповідних санкцій і забезпечення засобів захисту потерпілих сприяє недержавним суб'єктам і дає їм змогу безкарно скоювати дії, що є недопустимими за Конвенцією, байдужість або бездіяльність Держави є свого роду потуранням і/або, *de facto*, дозволом на такі дії. Цей принцип застосовується Комітетом до випадків, коли Держави-сторони не забезпечують захист потерпілих від гендерного насильства, як-то гвалтування, насильство у сім'ї, жіноче «обрізання» і торгівля жінками, і не запобігають таким діям.

19. Крім того, якщо певна особа підлягає переданню або пересилці під варту або під контроль суб'єкта, який, за існуючими відомостями, удавався до катувань або жорстокого поводження, або ж не застосовував належних запобіжних заходів проти цього, Держава несе за це відповідальність, а її посадові особи підлягають покаранню за видання наказів і дозволів щодо такого переведен-

ня або за участь у ньому всупереч зобов'язанню Держави вживати ефективних заходів на запобігання катуванням у відповідності до Статті 2, параграфу 1. Комітет висловив занепокоєність випадками, коли Держави-сторони направляють осіб до таких місць, не дотримуючись належних правових процедур, як цього вимагає зміст статей 2 і 3.

V. Захист осіб та груп осіб, що є уразливими через дискримінацію або маргіналізацію

20. Принцип заборони дискримінації є базовим і загальним принципом захисту прав людини і фундаментальним принципом для тлумачення і застосування Конвенції. Заборона дискримінації входить до складу самого визначення катувань у параграфі 1 Статті 1 Конвенції, де у прямій формі міститься заборона зазначених у Статті 1 дій з *«будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду...»*. Комітет наголошує, що факт застосування психічного або фізичного насильства або зловживання на дискримінаційній основі є важливим чинником у визначенні того, чи становлять ті або інші дії акт катування.

21. Частиною зобов'язання щодо запобігання катуванням або жорстокому поводженню є захист осіб або груп населення, що належать до меншин або маргінальних прошарків, особливо якщо існує ризик застосування до них катувань. Держави-сторони зобов'язані, тією мірою, якою це стосується зобов'язань, що витікають з Конвенції, дбати про те, щоб їхнє законодавство на практиці застосовувалось до всіх осіб, незалежно від їхньої раси, кольору шкіри, етнічної належності, віку, релігійних вірувань або конфесій, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, статі, сексуальної орієнтації, транссексуальної самоідентифікації, психічних або інших вад, стану здоров'я, економічного стану або статусу аборигенного населення, причини, через яку особа була затримана, включаючи осіб, що обвинувачуються у політичних злочинах або терористичній діяльності, шукачів політичного притулку, біженців або інших осіб під захистом міжнародного права, або ж від будь-якого іншого статусу або несприятливих відмінних рис. Відтак, державам-сторонам належить забезпечувати захист членів груп, на

яких особливо поширюється ризик застосування катувань, шляхом безумовного притягнення до відповідальності і покарання за всі акти насильства і зловживань проти таких осіб, а також через забезпечення реалізації інших позитивних заходів запобігання і захисту, включаючи, окрім іншого, заходи, згадані вище.

22. У звітах держав часто відсутня конкретна і достатня інформація щодо імплементації Конвенції стосовно жінок. Комітет наголошує, що стать є ключовим чинником. Належність до жіночої статі перегинається з іншими визначальними характеристиками або статусом особи, як-то раса, національність, релігія, сексуальна орієнтація, вік, статус іммігранта, тощо, які використовуються для встановлення факту або ризику застосування катувань або жорстокого поводження та їхніх відповідних наслідків щодо жінок і дівчат. Обставини, за яких для жінок виникають ризики, включають у себе позбавлення волі, застосування медичних процедур, особливо коли йдеться про пов'язані з репродуктивними функціям рішення, а також насильницькі дії з боку приватних суб'єктів у громадах і вдома. Об'єктами певних гендерно обумовлених порушень вимог Конвенції стають і чоловіки, коли йдеться, наприклад, про гвалтування або сексуальне насильство і розбещення. Стати суб'єктами порушень вимог Конвенції можуть як чоловіки, так і жінки, як хлопці, так і дівчата на основі їхньої фактичної або уявної невідповідності своїм визначеним у соціумі гендерним ролям. Держави-сторони зобов'язані повідомляти у своїх звітах про такі випадки і про заходи, вжиті для запобігання їм і покарання винних.

23. Відтак, ключовою складовою ефективних заходів є постійна оцінка ситуації. Комітет послідовно рекомендує Державам-сторонам наводити у своїх звітах дані, розбиті на категорії за віком, статтю та іншими основними чинниками для того, щоб Комітет мав можливість адекватно оцінити рівень імплементації Конвенції. Розбивка даних за категоріями дозволяє Державам-сторонам і Комітету визначати, порівнювати і здійснювати кроки на усунення дискримінаційного ставлення до осіб, яке за інших підходів може залишитися непоміченим і не покараним. Державам-сторонам пропонується якомога докладніше описувати чинники, що впливають на частоту випадків катувань і жорстокого поводження, і на можливості їх усунення, а також труднощі, що виникають у запобіганні

катуванням або жорстокому поводженню по відношенню до конкретних дотичних прошарків населення, таких як меншини, жертви катувань, діти та жінки, з урахуванням загальних і специфічних форм, яких можуть набувати катування і жорстоке поводження.

24. Іншим ключовим моментом у запобіганні катуванням і розбудові культури поважного ставлення до жінок і меншин є усунення дискримінаційного ставлення у ході працевлаштування, а також проведення постійних освітніх заходів з підвищення уваги до порушень у тих середовищах, де існує найбільша ймовірність застосування катувань або жорстокого поводження. Держави заохочуються до сприяння працевлаштуванню осіб, що належать до меншин, та жінок, особливо у галузях медицини, освіти, пенітенціарних закладів, правоохоронній, судовій та юридичній сферах – як в державному, так і у приватному секторі. Держави-сторони мають включати до своїх звітів відомості про свої успіхи у цій діяльності з розбивкою на категорії за статтю, расовою належністю, національним походженням та іншими дотичними ознаками.

VI Інші запобіжні заходи, яких вимагає Конвенція

25. У Статтях з 3 до 15 наводяться конкретні запобіжні заходи, які Держави-сторони визнали принципово необхідними для запобігання катуванням і жорстокому поводженню, зокрема у закладах, де особи знаходяться під вартою. Комітет наголошує на тому, що зобов'язання щодо вжиття ефективних запобіжних заходів виходить за межі позицій конкретного переліку Конвенції або ж вимог даного Загального коментаря. Наприклад, важливо дбати про поширення серед громадськості знань щодо історії, сфери та необхідності застосування необмежуваної заборони катувань або жорстокого поводження, а також про набуття персоналом правоохоронних та інших органів знань щодо виявлення фактів катувань і жорстокого поводження і запобігання їм. Так само, у світлі свого тривалого досвіду аналізу та оцінки звітів Держав щодо катувань або жорстокого поводження за офіційними наказами або санкціями, Комітет визнає важливість прийняття концепції умов моніторингу на запобігання катувань або жорстокого поводження у ситуаціях, де насильство відбувається за приватною ініціативою.

Державам-сторонам належить окремо включати до своїх звітів до Комітету докладні відомості про застосування ними запобіжних заходів з розбивкою на категорії за різними ознаками.

VII Накази вищих чиновників

26. Неможливість застосування будь-яких обмежень до заборони катувань підкреслюється сталим принципом, втіленим у параграфі 3 статті 2: наказ чиновника або органів державної влади не може служити виправданням катувань. Отже, підлеглі не мають права ховатися за спиною вищого органу і мусять притягатися до відповідальності. У той самий час ті, хто займає чиновницькі посади, включаючи державних посадових осіб, не повинні мати можливість уникнути притягнення до відповіді або ж до кримінальної відповідальності за катування або жорстоке поводження, скоєні їхніми підлеглими, якщо цей чиновник знав або мав би знати про те, що така неприпустима поведінка має місце, або може мати місце, але при цьому не удався до розумних і необхідних заходів на запобігання цьому. Комітет вважає винятково важливим проводити повноцінні розслідування силами компетентних, незалежних та об'єктивних органів прокуратури і суду щодо відповідальності будь-яких вищих посадових осіб як за безпосереднє потурання або сприяння катуванням або жорстокому поводженню, так і за надання дозволу або мовчазної згоди на них. А особи, які не погоджуються на виконання наказів, які вони вважають незаконними, або ж надають допомогу у розслідуванні випадків катувань або жорстокого поводження, включаючи участь у них вищих посадових осіб, повинні мати захист від будь-яких видів помсти.

28. Комітет наголошує, що цей загальний коментар має братися до уваги без будь-якої шкоди для будь-яких засобів захисту вищого рівня, що містяться у будь-якому міжнародному інструменті або національному законі, якщо такі засоби, як мінімум, відповідають стандартам Конвенції.

Ерік Сванідзе
Ефективне розслідування фактів
жорстокого поводження

Керівні принципи застосування
європейських стандартів

Переклад Сергія Колесника

Комп'ютерна верстка видавництва «К.І.С.»

Підписано до друку 25.01.2010. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура Minion Pro. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 7,91. Обл.-вид. арк. 9,41. Зам.

Видавництво «К.І.С.»

04080 Київ–80, а/с 1, тел. (44) 462 5269,

<http://books.dovidka.com.ua>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №677 від 19.11.2001 р.

Віддруковано у ТОВ «ВПК «Експрес-поліграф»
м. Київ, вул. Фрунзе, 47 б